

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

BİLİM ADAMLARIMIZ SERİSİ

BİRÜNİ

Dünyanın Paylaşamadığı Şifa Uzmanı İlim Adamı

Paraf

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

Dünyanın Paylaşmadığı
Şifa Uzmanı İlim Adamı

BİRÜNİ

PARAF YAYINLARI

PARAF YAYINLARI: 197

Bilim Adamlarımız: 5

Eser: Biruni

Yazar: Ali Kuzu

Yayın Koordinatörü: Ahmet Üzümcüoğlu

Editör: Burak Fazıl Çabuk

Kapak Tasarım: Ali Koca

İç Tasarım: Ali Koca

Baskı-Cilt: Alioğlu Matbaacılık

Orta Mah. Maltepe Cad.

Fatin Rüştü Sok. No: 1/3A

Bayrampaşa /İstanbul

Tel: 0(212) 61295 59

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Sertifika No: 17265

ISBN: 978-605-5218-34-8

1. Basım: Haziran 2013

© Ali Kuzu

© Paraf Yayınları

Bu kitabın her türlü basım hakları Paraf Yayınları'na aittir... Yazarın, çevirmenin, derleyeninin, hazırlayanın veya yayınevinin yazılı ve resmî izni olmadan basılamaz, yayınlanamaz, kopyalanamaz ve dijital kopyalar dahil çoğaltılamaz. Ancak kaynak gösterilerek kısa alıntı yapılabilir.

Paraf Yayınları

Mareşal Çakmak Mah. Soğanlı Cad. Can Sok. No: 5-A Güngören İstanbul

Tel: 0212 483 47 96 Faks: 0212 483 47 97

web: www.parafyayinlari.com e-posta: info@parafyayinlari.com

Dünyanın Paylaşmadığı
Şifa Uzmanı İlim Adamı

BİRÜNİ

Ali Kuzu

Paraf

***Geçmişini iyi bil ki
geleceğe sağlam basasın.
Nereden geldiğini unutma ki
nereye gideceğini unutmayasın.***

Şeyh Edebali`den Osman Gazi`ye...

İÇİNDEKİLER

Kimdir?	9
Hayatı	11
İlmî Rönesans'ı Başlattı	13
İlim Güzeldir, Lezzeti de Kalıcıdır	15
Kısaca Biruni Kuralı	18
Allah'a Tövbe Ederim	20
İnsana Değer Vermek	22
Çok Yönlü Bilim Adamı	24
İbni Sina ile tartışmaları	27
Ben Türküm	28
Astronomi	29
Bazı Önemli Bilimsel Çalışmaları	30
Astronomi	31
Dünya Yuvarlaktır	34
Jeoloji ve Coğrafya	37
Matematik	39
Fizik	42
Tıp ve Eczacılık	44
Bilim ve Din	45
Sosyal Bilimler ve Felsefe	48
Reyhancı Çocuk	51
Biruni, Sen Ne Bilginisin?	53
Servet İçin Değil, Bilim İçin Yazdım	55

Hakkında Söylenenler	56
Dünya Paylaşamıyor	59
Biruni ve Dinler Tarihi	61
Biruni ve Tenkit	63
Biruni'nin Metodu	65
Biruni'ye Göre Hristiyanlık	70
Biruni'nin Kronoloji Kitabı	73
Hristiyanlık'ta Konsiller	76
Ruhanilik Dereceleri	87
Biruni'ye Göre Patrikhaneler	107
Biruni'ye Göre İncil Kelimesi	110
Biruni'ye Göre Yen Ahit	117
Biruni'ye Göre Mezhepler	120
Melkaiyye	122
Nesturilik.....	125
Yakubilik.....	128
Ariusçuluk.....	130
Merkûnîlik.....	132
Deysâniyye.....	134
Eserleri	136
İlim Dünyasının Yaptığı Çalışmalar.....	140
Kaynaklar	142

Kimdir?

Biruni tam adı Abu'l-Reyhan Muhammed Bin Ahmet El-Biruni El-Harezmi, sadece Türk ve İslam dünyasının değil, dünyanın en büyük bilim adamlarından biri sayılmaktadır. Yaşadığı çağa damgasını vurup “Biruni Asrı” denmesine sebep olan zekâ harikası bilgin 15 Eylül 973 tarihinde Ceyhun Nehri kıyısındaki Hive kasabasında doğmuştur.

Batı dillerinde adı “Alberuni” veya “Aliboron” olarak geçer. Gökbilim, matematik, doğa bilimleri, coğrafya ve tarih alanındaki çalışmalarıyla tanınır.

Biruni hastalıkları tedavi konusunda değerli bir uzmandı. Yunan ve Hint tıbbını incelemiş, Sultan Mesut’un gözünü tedavi etmişti. Otların hangisinin hangi derde deva ve şifa olduğunu çok iyi bilirdi. Eczacılıkla doktorluğun sınırlarını çizmiş, ilaçların yan etkilerinden bahsetmiştir.

Biruni; cebir, geometri ve coğrafya konularında bile o konuyla ilgili bir ayet zikretmiş, ayette bahsi geçen konunun yorumlarını yapmış, ilimle dini birleştirmiş, fenni ilimlerle ilahi bilgilere daha iyi nüfuz edileceğini söylemiştir.

Son eseri olan Kitabü's Saydele fi't Tıb'bı yazdığında yaklaşık 77 yaşında idi. Üstat diye saygıyla yad edilen yalnız İslam aleminin değil, tüm dünyada çağının en büyük bilgini olan Biruni, 1051 yılında Gazne'de hayata gözlerini yumdu.

“Dünyanın enlemi boyunca çizilen bir çizgi düz de içbükey de olamaz. Çünkü kuzeye giden gözlemciye, yıldızlar az görüneceği yerde aksine artmaktadır. Bu, meridyenin dışbükey olduğunu göstermektedir. Bu enlem için de geçerlidir, boylam için de. O halde Dünya yuvarlaktır.”

Hayatı

Biruni, 973 yılında, Zilhicce ayının üçüncü günü Kas'ta doğmuştur. Küçük yaşta iken babasını kaybetmiş çok zor şartlar altında yetişmiştir. Daha çocuk yaşta üstün kabiliyeti ve keskin zekası ile dikkatleri üzerine çekmiş, Harezmşah Hanedanı'ndan meşhur âlim ve matematikçi Ebu Nasr Mensûr bin Ali Irak onu himayesi altına almıştır.

Onun aracılığıyla Harezm sarayına girerek dönemin ünlü bilginlerinden matematik ve astronomi öğrenimi görmüştür. Ebu Abbas Memnun bin Muhammed, Kas kentini alarak Batı Harezm Sülalesi'nin egemenliğine son verince, bir süre Rey'de kaldıktan sonra Cürcan'a yerleşerek Sultan Kâbus Vüsmgir'in sarayına girmiş, orada "El-Âsâru'l-Bâkiye Ani'l Kuruni'l-Haliye" adlı tarih ve kronoloji alanındaki ünlü yapıtını sultana sunmuştur.

Yeniden Harezm'e dönerek (1003 ya da 1009), çalışmalarını Sultan Memnun bin el-Memnun'un sarayında sürdürmüş, sarayda başta İbni Sina olmak üzere Ebu-Nasr, İbni Miskeveyh gibi dönemin meşhur âlimleriyle tanışarak yakınlık kurmuştur.

Gazneli Mahmut'un 1017'de Harezm Devleti'ne son vermesiyle, Gazne'ye gelerek, 44 yaşında iken Gaznelilerin himayesine girmiştir. Gazneli Mahmut'tan olduğu gibi oğlu Mesut ve torunu Mevdut'tan da yardım destek ve saygı görmüştür.

Gazneli Mahmut'un Hindistan seferinde, sultanın baş danışmanlığını ve hazine genel müdürlüğünü yapmış, Gazneli Mahmut onun için *“Sarayımızın en değerli hazinesidir.”* demiştir.

Hindistan'ın fethinin ardından Hindistan'ın Nendene şehri civarında çeşitli ilmî çalışmalar yapan Biruni, orada Sanskritçeyi öğrenmiş, Hintlilerin örf ve âdetlerini incelemiş, sonra tekrar Gazne'ye dönmüş, ömrünün geri kalanını orada geçirmiştir ve bu, bilimsel çalışmalar yönünden en verimli dönemi olmuştur.

Uzun yıllar boyunca hazırladığı “Tahdid-u Nihayeti'l-Emâkın” adlı kitabını bu dönemde tamamlamıştır (1025). Sultan Mesut döneminde Ortaçağ astronomisinin en önemli kaynaklarından olan “El- Kanunü'l Mesudi” adlı kitabı yazmış ve sultana ithaf etmiştir.

Öteki çalışmalarının yanında, ünlü filozof ve bilgin Ebubekir Razi'nin kitaplarının, İslam tarihi açısından büyük değer taşıyan kataloğunu hazırlamıştır. Gazne'de ölen Biruni'nin ölüm tarihi tam olarak bilinmemektedir. Değişik kaynaklarda 1048-1061 yılları arasında değişen tarihlerde vefat ettiği belirtilmektedir.

İlmî Rönesans'ı Başlattı

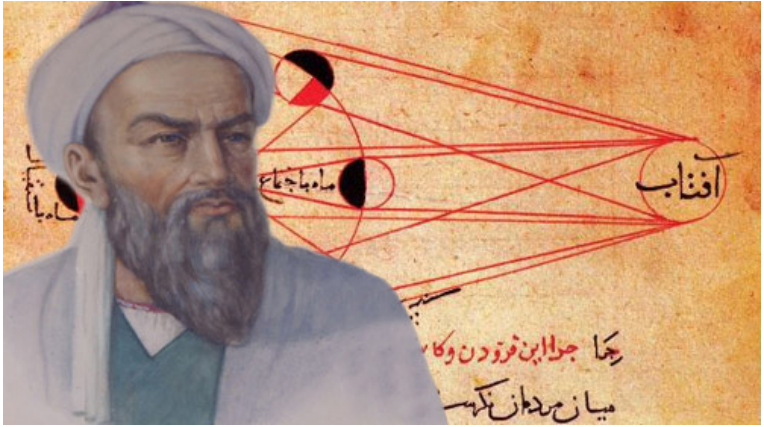
Hayatının son anlarına kadar ilim aşkıyla yanıp kavru-
lan Biruni'nin verimli çalışmalarının temelinde, hiç şüphe-
siz, tahkik ehli oluşu yatar. Meseleyi araştırmadan, gözlem
ve deneylere dayandırmadan ortaya atmaz; duyduğu, öğ-
rendiği her şeyi muhakkak bu ölçüye vururdu. Batlamyus
Teorisi'ni tartışmaya getirişinde de aynı duygunun tezahürü
görüldü.

Daha 17 yaşlarındayken kendini gözlemlere, deneyle-
re kaptıran Biruni'nin Kas yakınlarında bir köyde Rasatlar
yaptığını, çıplak gözle güneşe bakmaktan dolayı da gözle-
rinin rahatsızlandığını, sonra da sudaki aksinden faydalana-
rak çalışmalarını sürdürdüğünü biliyoruz.

Biruni denilince, elinden kitap, defter ve kalem; kafa-
sından tefekkür eksik olmayan bir ilim adamı hatıra gelir.

Dünyanın Paylaşamadığı Şifa Uzmanı İlim Adamı

O, kültür hazinesini zirveye çıkaran isimdir. Çalışmalarda ilmî belgelere dayanma, deney ve tecrübelerle ispat etme gerekliliğini ilk savunan bilginlerdendir. Takip ettiği metot, modern düşünce, araştırmacı ve tenkitçi ruhuyla Türk-İslam dünyasında İlmî Rönesans'ı başlatan bir Türk âlimidir.

İlim Güzeldir, Lezzeti de Kalıcıdır

Biruni'ye göre ilmin hazzı, yani hakikati araştırma zevki, en yüksek zevkler arasındadır. Bu hususta kendisi şöyle demektedir:

“İlim adamına yani ilim hizmetçisine lazım ve kaçınılmaz olan şey, ilmin bütün sahalarında yeterli bir seviyede olmasa bile ilimler arasında bir ayırım yapmamak, her birinin hakkını vermektir. Çünkü ilim güzeldir, lezzeti de kalıcıdır. Araştırma boyunca bu lezzet sürer gider. Çalışma bitince lezzet de son bulur.

İlim adamı kendinden önce gelen âlimlere hor gözle bakmamalı, tevazu ile eserlerine yaklaşıp, istifade etmelidir. Böylece en doğru ve en sağlam bilgilere ulaşacak, ku-

surlu, hatalı bilgilerden uzak durmuş olacaktır. İlmin ilerlemesi ve gelişmesi için şunlar lüzumludur:

1. İlmî düşünceye serbestlik tanınmalı, yani ilimde söz sahibi olanlar fikir hürriyetine sahip olmalı.
2. İlmî çalışmalar açık ve sağlam metotlara dayanmalı.
3. İlim; batıl düşüncelerden, sihir ve hurafelerden arınmış olmalı.
4. Gerçek ilim adamlarına çalışma zevk, şevk ve gayretleri arttıran teşvik tedbirleri alınmalı.
5. İlmin ilerlemesi için lüzumlu her türlü maddi, sosyal, teknik şartlar ve imkânlar hazırlanmalı.
6. İlme, ilmî eserlere ve ilim adamlarına hürmet edilmeli, itibarları sağlanmalı.
7. İnsanların dikkat ve alakaları ilmî konulara çekme çalışmaları yapılmalı.
8. Devletin ileri gelen adamları, ilmin gelişmesi için gereken tedbirleri tespit edip, hemen bunları tatbik etmeli.

Biruni, araştırmalarında objektif kalmaya çalışmıştır. Araştırma yaparken bilmediği ya da kuşkulu bulduğu özellikleri belirtmiştir. Astronomide gözlemler yapmış ve güneş parametrelerini ölçmüştür. Astronomide, bu bilimin kuru-

cusu Ptoleme'yi eleştirerek ve onun yanlışlarını bulacak kadar derin bilgindi.

Araştırdığı konuyu nitelik, nicelik, delalet ve özellik açısından incelerdi. Gözlem ve incelemeleri sonunda sonuç çıkarmayı başarırdı. Matematiğe önem verirdi. Eskiler zümrüdün yılanın gözünü akıtacağını söyledikleri halde deneyler yaparak bunun asılsız olduğunu gösterdi. Yağmur taşının, yağmur yağdıracağı inancını da çürüttü. Bunu da deneylerle saptadı. Ayrıca deneylerinde ve sonuç çıkarmada ihtiyatlıydı. Delilsiz bir iddiada bulunmazdı.

Kısaca Biruni Kuralı

Onun tabiat ilimleriyle yakından ilgilenmesi, Allah'ın ayetlerini anlamak, kainatın yapı ve düzeninden Allah'a ulaşmak, O'nu yüceltmek gayesine yönelikti.

Eserlerinde çok defa Kur'an-ı Kerim'in ayetlerine başvurur, onların çeşitli ilimler açısından yorumlanmasını amaçlardı. Kur'an'a olan hayranlığını her vesileyle dile getirdi. İlmî kaynaklara dayanma, deney ve tecrübeyle ispat etme şartını ilk defa o ileri sürdü.

İbni Sina'yla yaptığı karşılıklı yazışmalarındaki ilmî metot ve yorumları, günümüzde yazılmış gibi tazeliğini halen korumaktadır. "Tahkik ve Kanuni Mesudi" adlı eserleriyle trigonometri konusunda bugünkü ilmî seviyeye ta o günden ulaştığı açıkça görülür.

Bu eser astronomi alanında zengin ve ciddi bir araştırma abidesi olarak tarihe mâl olmuştur. İlmiyle dine hizmetten mutluluk duymaktadır

Gazne'de kibleyi tam olarak tespit etmesi ve kıblenin tayini için geliştirdiği matematik yöntemi dolayısıyla kıyamet günü Rabbi'nden sevap ummaktadır. Ayın, güneşin ve dünyanın hareketleri, güneş tutulması anında ulaşan hadiseler üzerine verdiği bilgi ve yaptığı rasatlarda, çağdaş tespitlere uygun neticeler elde etti.

Bu çalışmalarıyla yer ölçüsü ilminin temellerini sekiz asır önce attı. Israrlı çabaları sonunda yerin çapını ölçmeyi başardı. Dünyanın çapının ölçülmesiyle ilgili görüşü, günümüz matematik ölçülerine tıpatıp uymaktadır. Avrupa'da buna *Biruni Kuralı* denmektedir.

Newton ve Fransız Piscard, yaptıkları hesaplama sonucu Ekvator'u 25000 mil olarak bulmuşlardır. Halbuki bu ölçüyü, Biruni, onlardan tam 700 yıl önce Pakistan'da bulmuştu. O çağda Batılılardan ne kadar da ilerideymişiz!..

Biruni, hastalıkları tedavi konusunda değerli bir uzmandı. Yunan ve Hint tıbbını incelemiş, Sultan Mesut'un gözünü tedavi etmişti. Otların hangisinin hangi derde deva ve şifa olduğunu çok iyi bilirdi. Eczacılıkla doktorluğun sınırlarını çizmiş, ilaçların yan etkilerinden bahsetmiştir.

Allah’a Tövbe Ederim

Biruni, daha o çağda Ümit Burnu’nun varlığından söz etmiş, Kuzey Asya ve Kuzey Avrupa’dan geniş bilgiler vermişti. Christof Coloumb’dan beş asır önce Amerika kıtasından, Japonya’nın varlığından ilk defa söz eden odur.

Dünyanın yuvarlak ve dönmekte olduğunu, yerçekimin varlığını Newton’dan asırlarca önce ortaya koydu. Henüz çağımızda sözü edilebilen karaların kuzeye doğru kayma fikrini 9,5 asır önce dile getirdi.

Botanikle ilgilendi, geometriyi botaniğe uyguladı. Bitki ve hayvanlarda üreme konularına eğildi, kuşlarla ilgili çok orijinal tespitler yaptı. Tarihle ilgilendi; Gazneli Mahmut, Sebüktekin ve Harzem’in tarihlerini yazdı. Biruni, ayrıca dinler tarihi konusuna eğildi, ona birçok yenilik getirdi. Çağından dokuz asır sonra ancak ayrı bir ilim haline gelebilen “Mukayeseli Dinler Tarihi”nin kurucusu sayılan Biruni’ye tarih ilmi çok şey borçludur.

Biruni, felsefeyle de ilgilendi ama felsefenin dumanlı havasında boğulup kalmadı. Meseleleri doğrudan Allah'a dayandırdı. Tabiat olaylarından söz ederken, onlardaki hikmetin sahibini gösterdi. Eşyaya ve cisimlere takılıp kalmadı.

Biruni; cebir, geometri ve coğrafya konularında bile o konuyla ilgili bir ayet zikretmiş, ayette bahsi geçen konunun yorumlarını yapmış, ilim ile dini birleştirmiş, fenni ilimler ile ilahi bilgilere daha iyi nüfuz edileceğini söylemiş, ilim öğrenmekten kastın Hakk'ı ve hakikati bulmak olduğunu dile getirmiş ve *“Anlattıklarım arasında gerçek dışı olanlar varsa Allah'a tövbe ederim. Rızı olacağı şeylere sarılmak hususunda Allah'tan yardım dilerim. Batıl şeylerden korunmak için de Allah'tan hidayet isterim. İyilik O'nun elindedir!”* demiştir.

İnsana Değer Vermek

İyi bir tarihçi ve dinler tarihi araştırmacısı olan Biruni, özellikle Hindistan'daki inançları iyi incelemiş ve karşılaştırmalar yapmıştır. Arapça şiirler yazan Biruni, Arapçaya giren yabancı sözcükler üzerinde durmuştur.

Biruni'nin çalışmalarında bir bilim adamına yakışan iki özellik vardır:

1- Özgür ve yansız davranmak.

2- Müspet bilime ve akla uygun olmayan boş ve temelsiz görüşlere kapılmamak. Konuyu eleştireci bir zihniyetle incelemek. Yeterli kanıtlar bulduktan sonra gerçeği vurgulamak.

Biruni, yukarda biraz değindiğimiz gibi simya, büyü ve afsun gibi temelsiz düşüncelere inanmamıştır. Putlara tapmanın anlamsızlığını dile getirmiştir.

Biruni, insana değer vermiş, insanların inanç ve bayındırlıklarının farklı olduğuna dikkati çekmiş ancak dünya uygarlığının gelişmesinin bu çeşitlilik sonucu gerçekleştiğini vurgulamıştır.

Biruni, kuşkusuz başta matematik, astronomi ve matematiksel coğrafyada büyük bir bilgindir. Bilimsel yöntem itibariyle Yeniçağ anlayışına yakındır.

Bilim tarihçisi Sarton, onu özellikle Ortaçağ İslam dünyasının ve ayrıca bütün çağların en büyük bilim adamlarından biri saymıştır.

Hoşgörüsü, eleştirici zihniyeti, gerçeğe değer verışı, cesareti, özgür düşüncesi ve deneylerden sonuç çıkarmasıyla Biruni kendisini kabul ettirmiştir.

Biruni, toplumsal konularla da ilgilenmiştir. Bir hükümdarın nasıl olması gerektiği hususunda fikir yürütmüştür.

Çok Yönlü Bilim Adamı

İyi bir araştırmacı olan Biruni, birçok dil bilirdi. Arapça, Farsça, Sanskritçe, İbranice, Süryanice, Yunanca ve Türkçenin bazı diyalektleri bildiği diller arasındaydı.

Biruni iç temizlik kadar dış temizliğe de önem vermiştir. Evlerin, elbiselerin ve bedeninin temiz tutulmasının sağlık için önemli olduğunu vurgulamıştır.

İnsanca yaşamamanın kurallarından birisi hak ve hukuku gözetmektir. Böyle davranılırsa toplumun düzeni daha iyi işler. Bir insan kendisi için istediği şeyi başkası için de istemelidir.

Biruni, çok yolculuk yapmış bir bilgindir. İran, Afganistan ve Kuzey Hindistan'ı dolaşmıştır.

Biruni'nin zaman zaman Şiiliğe ya da Karmatiliğe ilgi duyduğu ileri sürülmüşse de gerçekte böyle bir tutkusunu yoktu. Her türlü mezhep kaygısının üstündeydi. İslam dinine bağlıydı. Ancak her türlü hurafenin ve tutuculuğun karşısındaydı.

Biruni, bilimsel yöntemle çalışmayı seven bir bilgindi. Nakil ve söylentileri olduğu gibi kabul etmez, çeşitli kaynakları karşılaştırdı. Hatta kaynakların sağlamlık derecesini araştırırdı. Aklı esas alır, gözlem ve deney yapmayı severdi. Hipnotizmayı reddeder ve büyücülüğe karşı çıkar, Hintlilerin ilaçla ölüyü diriltme savlarının tenasühle karışık, yanlış inançlardan olduğunu söylerdi. Avcıların müzikle geyiği yakalamalarının, telkin ve hipnotizmaya bağlı olduğunu bilirdi.

Astrolojiye pek güvenmezdi. Ancak bilimsel gerçeklere uyması oranında astrolojiye başvurduğu olmuştur. Fal, üfürük, uğursuzluk, yıldız bakma usulleriyle gelecekte haber vermeyi doğru bulmazdı. Bilimsel yöntemlerle ömrün uzunluğunu saptamaya çalışmıştır.

Botanikle uğraşmış, hayvanlarla ilgili gözlemler yapmış, ışığın hızının sesten çok olduğunu saptamış, 29 madenin özgül ağırlığını ölçmüştür. Bu ölçüler bugünün bilgisinin vardığı sonuçlara yakındır. Tuz üretimi ve maden işletmesi konularına da emek harcamıştır.

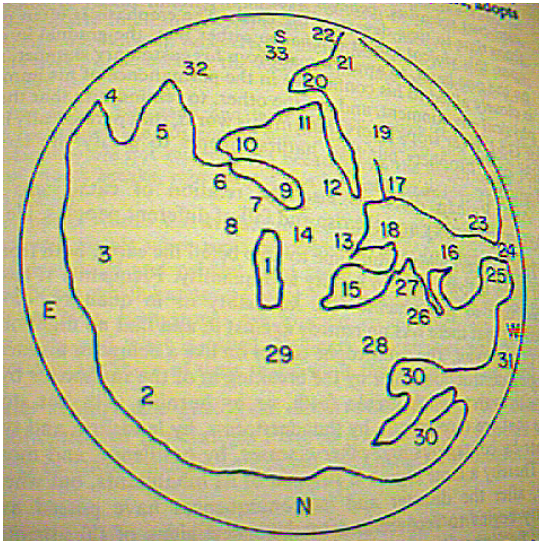
Biruni, 44 yaşlarında Gaznelilerin koruması altında çalışmaya başlamıştır. Gazneli Mahmut, Mesut ve Mevdûd, Biruni'ye çok değer vermiştir.

Takvim ve kronoloji açısından zamanına göre İslam dünyasında çok geniş kapsamlı çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmalarına kanıt olarak olağanüstü bir kaynak niteliğindeki “Âsâr ul-Bakiye Ani'l-Kurûn İl-Haliye” adlı eserini gösterebiliriz. Bu kitaptan Biruni'nin çağının çeşitli ulusları

ve uygarlıklarıyla yakından ilgilendiğini de anlamak mümkündür.

“El-Kanunu’l-Mesudi” adlı eseri de astronomi açısından çok değerli bir kaynaktır. Rasat yapma ve rasathane kurma açısından İslam medeniyetine büyük hizmetler yapmıştır. Oruç ve namaz vakitleri, İslam’da astronomiye olan gereksinmeyi arttırmıştır. Memun zamanında önem kazanan rasat işleri gittikçe gelişmiş ve Biruni ile önemli bir aşamaya ulaşmıştır. Onun “Harezmi Ziyçî’nin Temelleri” adlı eserinin İbranice çevirisi yapılmış ve Avrupa’ya tanıtılmıştır.

Biruni ve Kopernik, ayrı ayrı tutulma düzlemi eğimiyle ilgili çalışmalar yapmışlardır. Biruni bu eğimin sabit olduğunu, ölçülerde karşılaşılan küçük farkların gözlem ve alet yanlışlarından kaynaklandığını söylemiştir. Kopernik ise tutulma düzlemi eğiminin sabit olmadığını söyledi. Böylece Biruni doğru, Kopernik ise yanlış sonuca varmıştır.

İbni Sina ile Tartışmaları

Biruni, mantıki ve matematiksel düşünceyi esas almıştır. Onun İbni Sina'yla daha genç yaşlardayken yaptığı ilmî tartışma ve yazışmalarına baktığımızda, gerçek bir düşünce atmosferiyle karşılaşırız.

Biruni çağını aşabilen bir bilgindir. Çeşitli ilim sahalarında üstün başarılar göstermiş, elde ettiği netice ve buluşlarla ilimlerin zenginleşmesini sağlamıştır, ilmin gelişmesi için, Türk - Müslüman olsun olmasın, her türlü ilim adamıyla işbirliği yapmayı da ihmal etmemiştir. Harezmi'nin Kas şehrinde Bağdat'ın büyük matematikçilerinden Ebu'l-Vefa'yla (940-998) birlikte şehrin boylamını tespit etmesini buna örnek olarak gösterebiliriz.

Ben Türk'üm

Biruni, bilim tarihinde devrinin en büyük astronomu, matematikçisi, etnografı, tarihçisi ve filozofu olarak tanınır. Bu nedenle bütün Doğu Müslümanları, bizim dışımızda, Biruni'ye sahip olmak için büyük çaba gösterirler. Genellikle Biruni hakkında yazılmış yapıtlarda, aslen İranlı olduğu, Arapları sevmediği, koyu İran milliyetçisi olduğu yer alırsa da bazılarında Arap olduğu da iddia edilmektedir. Bu iddiaların Biruni'nin yapıtlarında yer almadığını görmek mümkündür.

Biruni'nin "Tahdid Nihayat Al-amakin" ve "Kitab Al-Saydam" adlı yapıtının önsözünde kendisinin Türk olduğu açıklığa kavuşmaktadır. Bu yapıtlarında, Biruni Farsçaya ve Farslığa karşı düşüncelerini, kendisine Arap dilinde küfredilmiş olmanın, Fars dilinde methedilmiş olmaktan daha

tatlı geldiğini yazmaktadır. “Kitab Al-Saydam” adlı hekimlikle ilgili yapılıının önsözünde:

«*Ben ne Arab*’ım ne de Acem, bu iki dili sonradan öğrendim. Eğer yapıtlarımı kendi dilimde yazacak olsaydım bunlar, saf Arap cinsi atlar sürüsü arasında zürafalar gibi garip bir şey olurdu.” demektedir. Bilindiği gibi o devirde ve hatta daha sonralara kadar, tıpkı Latince gibi, çok zengin bir dil olan Arapça edebi ve bilimsel dil olarak kullanılmıştır.

Diğer taraftan Biruni, yapıtlarında Türk illerine ve Türk etnografyasına çok yer vermiştir. Horasan’da Mezdu-ran Geçidi’nin doğusundaki halkın Türk olduğunu, Orta ve Aşağı Amu-Derya havzalarının milattan önceki devirlerde bile Oğuzlar ve Peçenekler ile meskun bulunduğunu, İran kavimlerinin oralara sonradan geldiğini yazar.

Biruni’nin yapıtlarında özellikle Peçeneklerin etkisinde kalmış Türkçe kelimelere rastlanmaktadır. Biruni gençliğinde ve hatta çocukluğunda Türkçe bilmekte idi. Buna göre kendisinin Türk olduğu bir gerçektir.

Bazı Önemli Bilimsel Çalışmaları

Yaşadığı çağa damgasını vurup “Biruni Asrı” denmesine sebep olan zeka harikası bilgin Biruni, “Elinden kalem düşmeyen, gözü kitaptan ayrılmayan, benzeri her asırda görülmeyen bilginler bilgini bir dâhiydi. Arapça, Farsça, İbranice, Rumca, Süryanice, Yunanca ve Çince gibi daha birçok lisan biliyordu. Matematik, Astronomi, Geometri, Fizik, Kimya, Tıp, Eczacılık, Tarih, Coğrafya, Filoloji, Etnoloji, Jeoloji, Dinler ve Mezhepler Tarihi gibi 30 kadar ilim dalında çalışmalar yaptı, eserler verdi. Bu eserlerden bazıları şunlardır:

Astronomi

Türk Dünyası'nın çok yönlü bilginlerinden biri olan Biruni, ilk astronomi gözlemlerini 990'da yapmıştır. Bu daha 17 yaşındayken astronomide verimli bir düzeye ulaştığını göstermektedir.

Genç yaşlarda iken yarım derecelik bölümlere ayrılmış bir çemberle Kas şehrinin boylamından Güneş'in Dünya'ya uzaklığını ölçerek şehrin enlem derecesini hesapladı.

Yirmi iki yaşında bir gözlemler ve ölçmeler dizisi planladı; öteki bazı gereçlerin yanında, çapı 8 m olan bir astronomik çember hazırladı.

Astronomi konusunda en önemli kitabı olan *El-Kanunü'l-Mesudi*'de, o dönemde genel kabul gören arz merkezli evren görüşüne karşı kuşkularını ortaya koydu.

Biruni'nin büyük bir Türk hükümdarlığından Gazneli Mahmut'un oğlu Mesut için 1030 yılında hazırladığı "Kanûn El-Mesudi fî El-Hey'e ve El-Nücûm" (Astronomi ve Astrolojide Mesut'un Kanunu) adlı meşhur astronomi kitabı, İslam Dünyası'nda bu sahada yazılmış olan en kapsamlı eserlerden biridir.

Yer'in günlük hareketi üzerinde duran Biruni, bu konuda bir de kitap yazmıştır. Ancak bu eser kaybolduğu için, görüşlerini ayrıntılarıyla bilme şansımız yoktur. "Kanûn el-Mesudi"de de bu konunun tartışıldığı fakat sonuçta Yer'in durağan olduğu şeklindeki Batlamyuscu görüşün benimsendiği görülmektedir. Aristoteles fiziğinin hakim olduğu bir dönemde, bu konunun gündeme getirilmiş olması oldukça önemlidir.

Biruni, tutulma düzlemi eğiminin sabit olup olmadığını araştırmış ve bu amaçla kendisinden önce yapılan gözlemleri incelemiştir. Sonuçta bu eğimin sabit olduğuna ve ölçümlerde karşılaşılan büyük farkların ise kusurlu aletlerle yapılmış gözlemlerden kaynaklandığına karar vermiştir.

Biruni'nin diğer bir önemli astronomi eseri "*Kitab El-Tefhim li-Evail Sına'at El-Tencim*"dir. (Eski Yıldızbilim Sanatının Aktarımı). Burada Biruni, kürelere ve astronomiye ilişkin ayrıntılı bilgiler vermektedir. Biruni'ye göre gök küre dönen bir topa benzeyen bir cisimdir. Bu cismin içerisinde pek çok cisim bulunur. Bu cisimler dairesel hareketlerinden dolayı küre olarak adlandırılırlar. Birbirini çevreleyen sekiz küre vardır. Bunlar bir soğanın katmerleri gibidirler. Her kürenin iç ve dış katmanları arasında boşluk bulunur. Böylece iki uzaklık oluşur: en yakın ve en uzak. İlk küre Ay'ın küresidir. Sonra sırasıyla Merkür, Venüs, Güneş, Mars, Jüpiter ve Satürn'ün küreleri gelir. En son küre ise sabit yıldızlar küresidir.

Teleskobun keşfine kadar yapılan gökyüzü gözlemlerinin amacı, gök cisimlerinin konumlarının mümkün olduğunca hassas bir şekilde belirlenmesidir. Biruni, bunun için gözlem aletlerinin boyutlarını büyütmek yerine, açılı büyüklüklerinin okunduğu cetvellerin çapraz çizgilerle taksimatlandırılması yöntemini geliştirerek, verniye ilkesinin temellerini atmıştır. 16. yüzyıl sonlarında, ünlü astronomlardan Tycho Brahe de bu yöntemi kullanacaktır.

Enlem ve boylam dairelerini de tespit eden Biruni, dünyanın güneş etrafında dönüşünün bir yılda gerçekleştiğinden söz eder.

İnce ölçüm araçlarının bulunmadığı dönemde, ay ve güneş tutulmalarından ve gezegenlerin kavuşma konumlarından yararlanarak coğrafi mevkilerin belirlenmesi, zamanın hesaplanması gibi değerli çalışmalar yaptı.

İki nokta arasındaki boylam farkını, aynı noktalar arasında bulunan mesafe ve anlam farkı bilgilerinden çıkartmaya dayanan bir yöntem geliştirdi.

Dünyanın çapını bugün bilinen değere çok yakın bir değerle hesapladı.

Dünya Yuvarlaktır

Zamanında dünyanın yuvarlaklığı tereddütsüz kabul edilen meselelerdendi. Biruni de dünyanın düz olamayacağını, aksine yuvarlak olduğunu delillerle anlatmıştır. Bunun için kuzeydeki Bulgar ile (Bulgaristan) güneydeki Aden'i karşılaştırır. Bu iki bölgede güneşin doğuşu ile batışı arasında iki saatlik bir fark olduğunu belirtir.

Biruni meseleye şöyle bakar:

«Aden'de güneş daha yeni doğarken Bulgar'da iki saatlik bir yükselme göstermektedir. Dünyanın enlemi boyunca çizilen bir çizgi düz de içbükey de olamaz. Çünkü kuzeye giden gözlemciye, yıldızlar az görüneceği yerde aksine artmaktadır. Bu, meridyenin dışbükey olduğunu göstermektedir. Bu enlem için de geçerlidir, boylam için de. O halde Dünya yuvarlaktır.»

Biruni, bu yuvarlaklığı dağların bozamayacağını söyler.

“Çünkü dağlar ne kadar büyük olursa olsun Dünya’nın büyüklüğü yanında çok küçük kalmakta ve ancak bir kırışıklık şeklinde gözükmetedir.» der.

Daha sonra Biruni, dünyanın Ay’a vuran gölgesini de ele almakta, gölge kenarının yuvarlak olduğuna dikkati çekerek dünyanın yuvarlak olduğunu söylemektedir.

“Cisim nasılsa gölgesi de öyle olacaktır. Üçgense üçgen, yuvarlaksa yuvaraktır. Eğer dünya yuvarlak olmasaydı, aya vuran gölgesi de yuvarlak olamazdı. Bu durum birçok gözlemle doğrulanmıştır. Dünyanın değişik yönlerden aya vuran gölgesinin hep yuvarlak oluşu da dünyanın küre biçiminde oluşunun delilidir.”

Biruni bunları söylemekle yetinmemiş, Dünya’nın bizzat çapını ve çevresini ölçmeyi de başarmıştır.

“El-Kanunu’l-Mes’udi”sinde anlattığına göre, bu ölçümü Nendene Kalesi’nde yapmıştır. Elde ettiği sonuç bugünküyle hemen hemen aynı denebilecek derecede doğrudur. Bunun için Biruni, önce o civardaki bir yüksek noktayı ölçmüş, sonra da o doruk noktayla ufuk arasındaki açıyı hesaplamış ve yarıçapını 6 bin 338,8 km olarak bulmuştur. Bugünkü rakamın ortalama 6 bin 338,9 km olduğu bilinmektedir.

Nendene’nin bulunduğu enlemde bu rakamın 6 bin 353,41 km olduğu düşünülürse, aradaki farkın sadece 15 km olduğu anlaşılır. Bu da Biruni’nin aynı zamanda büyük bir ölçüm ustası olduğunu gösterir. Onun bu başarılı ölçümünden dolayıdır ki, koyduğu kural esas kabul edilmiş ve «Biruni Kuralı» adıyla anılmaya başlanmıştır. Aynı zamanda o, bu çalışmalarıyla jeodezi (mesaha, yer ölçümü) ilminin de temellerini atmış ve öncülüğünü yapmış oluyordu.

Fransız astronom ve jeodezi âlimi La hire ile birlikte yerin çevresini ölçmüştür. Açık ölçümünde ilk defa dürbünü kullandı. Bir arkadaşıyla birlikte telli mikrometreyi yaptı. İki meridyen yayı arasını ölçmekle Newton'un çekim kanununu doğrulamış oldu. Ünlü bir gözlemciydi. İlk defa gündüz vakti yıldızları rasat eden astronomdur.

Öte yandan bu ölçümler ışığında Biruni dünyanın çevresini de ölçmeyi başarıyor, Musa Kardeşlerinkine çok yakın bir netice alıyor, sadece 110 km gibi bir fazlalıkla sonuca ulaşıyordu. Onun, ikinci defa olarak Hindistan'da yaptığı bu ölçümü nasıl gerçekleştirdiğini Tahdidi'den öğrenelim:

«Hindistan'da düzgün bir alanda bir dağ bulduğum zaman, ilk önce deniz yüzeyinden yüksekliğini araştırdım. Daha sonra, tepesinden geçen ve gök ile yeri birleştiren bir ufuk çizgisi hayal ettim. Aletimle onun eğiminin Doğu ve Batı boylam dairelerinden, 1/3 ve 1/4 dereceden daha az saptığını tespit ettim. Bundan dolayı ufkun eğimini 34 dakika olarak aldım. Daha sonra, tepesinin yüksekliğini iki ayrı yerde ölçerek dağın yüksekliğini buldum. Fakat bu iki yer de dağdan inilen dik çizginin altı ile aynı çizgide idiler. Yüksekliği 652 1/20 zira' (dirsekten orta parmağın ucuna kadar olan uzunluk ölçüsü) olarak buldum.»

Jeoloji ve Coğrafya

Biruni, coğrafya alanında büyük otoritedir. Onun fiziki coğrafya bakımından önemli çalışmaları dikkati çekmiştir. Özellikle yerküresinin boyutlarını ölçme, çeşitli yerlerin enlem ve boylamlarını saptama işlerine girişmesi önemlidir. Özellikle boylam belirlemesi için yeni bir yöntem bulmuştur. Bu yöntem, iki nokta arasındaki boylam farkını, o iki nokta arasındaki uzaklık ile enlem farkı bilgilerinden elde etmeye dayanır. Ayrıca daha önce belirttiğimiz gibi on arşın çapında bir yarımküre hazırlaması ve onun üzerinde çeşitli ülkelerin yerini işaretlemesi çağına göre büyük bilimsel gelişme başarısıdır.

Dünyanın yuvarlaklığı ve döndüğü üzerinde durduğu bilinmektedir. Yer çekiminin tespitini yapmıştır. Güneşin yerden uzaklığı, sabit ve gezegen yıldızların durumları ve ayın hareketi hakkında gözlemler yapmıştır.

Özellikle fiziki coğrafyanın gelişmesinde etkili olmuştur. Şehirler arasındaki mesafeleri ölçmüş, enlem, boylam ve dünyanın çevresi üzerinde çalışmalar yapmıştır. Henüz yirmi yaşlarındayken yarıçapı 10 arşın olan bir küre yaparak ülkelerin yerlerini işaretlemiştir.

Biruni; Afrika, Finlandiya, Cava, Malaya ve Serendi adaları hakkında bilgiye sahipti. Doğu sanayinden, bambu ve çay istihsalinden, doğudaki porselen, çini ve maden üretiminden haberdardı.

Tahdidu Nihayâti'l-Emâkin adlı eserinde bugünkü jeolojik saptamaların birçoğunu bulmak mümkündür.

Yaklaşık on arşın çapında bir yarımküre hazırlayarak bunun üzerine, hem eski kaynaklardan edindiği hem de kendi gözlemleriyle ulaştığı veriler yardımıyla çeşitli ülkelerin coğrafyasına ilişkin bilgileri işaretleyip yerleştirmiş ve bu yarımküre üzerinde birçok bölgenin enlem ve boylamlarını kolaylıkla bulma olanağı sağlamıştır.

Yer kabuğundaki değişikliklerle ilgili olarak gerçekleştirdiği gözlemlerle yeni kuramlar geliştirmiş; denizlerin karalara, karaların denizlere dönüşebileceği kuramını fosiller üzerine yaptığı gözlemlere dayandırmıştır, böylece doğa tarihi bakımından önemli bulgular elde etmiştir.

Kitabü'l-Cemahir fî Marifeti'l-Cevahir adlı eserinde coğrafi bölgeler üzerine yaptığı incelemeler onu Ortaçağ minaralojisinin zirvesine ulaştırmıştır.

Matematik

Biruni'nin matematiğin gelişmesinde büyük hizmetleri oldu. Trigonometriyi astronomiden ayırıp, onu bağımsız bir ilim haline getiren odur. Ona yön vermiş, yeni kavramlar kazandırmıştır. Descartes'e dayandırılan fonksiyonlar fikrini ilk gündeme getiren odur.

Matematikteki çalışmaları da çeşitlilik göstermektedir. Bunların içinde “durumlar hesabı” denilen ve içeriği Varasyon, Kombinezon ve Permütasyon konularından oluşan, eşyanın ve nesnelerin düzenlenmesi ve bu düzenlerin sayılması problemlerini ilk kez o incelemiştir.

Seriler ve bunların toplamaları ile ilgili tezler oluşturuyor, ortogonal silindirik projeksiyon hakkında, trigonometriden de yararlanarak, daire-kiriş hesapları yardımıyla bunların jeodezik uygulamalarına dair yeni buluşlar yapıyordu.

Biruni, matematiğin trigonometri dalında çağına göre çok değerli çalışmalar yapmış ve trigonometriye yön vermiştir.

Trigonometriyle ilgili kitabında, bulunduğu çağ itibarıyla önemli sayılabilecek bazı yenilikler göze çarpıyordu. Bunların başında, trigonometride Cosinüs Teoremi olarak bilinen ilişkiyi ilk kez ortaya koyan kişi olmuştur. Düzgün poligon çizmek (o özellikle 9 kenarlısı ile ilgilenmiştir), bir açıyı üç eşit parçaya bölmek gibi özel problemlerle ilgilenildiği görülmektedir. Bir de üçgenin alanını veren bir formül yaptığı ve bunun kenarlar cinsinden hesaplanacağı anlaşılmaktadır.

Formül şudur:

$S = \frac{\sqrt{3}}{4} (a + b + c)$ olmak üzere, üçgenin alanı

$A = \sqrt{s(s-a)(s-b)(s-c)}$ formülü ile hesaplanabilecektir.

Trigonometriye ayrılmış olan uzun giriş bölümünde, trigonometrik fonksiyonların birer oran veya sayı niteliğinde olduklarına dikkat çekilmiş ve birim çemberin yarıçapının 1 olarak kabul edilmesi önerilmiştir.

O, yüzyıllar sonra ancak gündeme getirilebilen trigonometrik fonksiyonların sayı olduğu esasına işaret etmiştir. Batılılar ancak 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren buna yönelebilmişlerdir.

Sinüs, Kosinüs ve Tanjant fonksiyonlarına Sekant, Kosekant ve Kontenjant fonksiyonlarını eklemiştir. Bugün trigonometride onun adını taşıyan teoremleri görmek de hiç şaşırtıcı değildir.

Biruni, ayrıca bir açının üç eşit parçaya bölünmesi üzerinde de durdu; Hint Arap rakamlarını ve sayı yazmayı

gayet açık bir biçimde gösterdi; boşuna toplamalara gerek kalmadan sayının devamlı olarak iki katını almak için bir metot geliştirdi. Denklemlerle de uğraştı. Pızalı Leonardo (1170-1240), ikinci ve üçüncü dereceden denklemlere ait bilgileri Biruni, Ebü Kamil, İbni Sina (987-1037) ve Karacî gibi Müslüman âlimlerden öğrendi.

Matematikte Sinüs Teoremi'nin düzlem üzerinde kanıtlanmasını, sinüs ve tanjant cetvellerinin hazırlanmasını, 3. dereceden $x^3=1 + 3x$ denkleminin çözümünü gerçekleştirdi.

Geometride açığı üçe bölme problemlerini de içine alan ve cetvel-pergel ile çözülemeyen (çizilemeyen) bir sınıf problem vardır ki bunlara Biruni problemleri denmektedir. Biruni bu tip problemlerin çözülmesi ve çözümlerin kanıtlanması ile de uğraştı. Bugün kullanılan üçgen alan teoremi onun adıyla anılmaktadır.

Biruni, temeli deney olan bilimlere yaraşan tek dilin matematik dili olduğunu savundu.

Fizik

Biruni, özgül ağırlık konusunu Ortaçağ'da düşünebilen bir bilgindir. Onda çeşitli madenlerin birbirinden ayırt edilmesinin, bunların özgül ağırlıklarıyla mümkün olacağı düşüncesi vardır. Bu türlü bir yaklaşım ise ancak bilimsel ve eleştirici bir zihniyetin ürünüdür.

Özgül ağırlık kavramının ilk defa eksiksiz bir biçimde aydınlatılması ve bu konuda bazı sistemli çalışmaların yapılması şerefi ona aittir.

Özgül ağırlığın maddelerin ayırt edici özelliği olduğunu ilk defa o öne sürmüştür.

Yaşadığı çağda, yani Ortaçağ'da geçerli olan Aristoteles fiziğinde ağırlığın niceliksel bir kavram olarak düşünülmemesine rağmen, Biruni ağırlığı niceliksel bir kavram olarak almış; çeşitli maddeler arasında görülen ağırlık farklarını özgül ağırlık kavramı aracılığıyla bilimsel inceleme

konusu yapmış ve bu yoldan günlük işler veya teknoloji ile fizik arasında temelli bir bağ kurmuştur.

“Konik alet” dediği özel bir araçla 23 katı maddenin özgül ağırlığını bugünkü değerlere çok yakın olarak saptamayı başarmıştır.

Örneğin o altın, civa, kurşun, bakır için sırasıyla 19.26, 13.74, 11.40, 8.92 değerlerini saptamıştır. Bu maddelerin bugünkü bilinen özgül ağırlık değerleri ise aynı sırayla 19.26, 13.59, 11.35, 8.85 şeklindedir.

Sıcak su ile soğuk su arasındaki özgül ağırlık farkını 0,041677 olarak o dönemde ölçmüştür.

Biruni, Birleşik Kaplar İlkesi, su kaynaklarının yararlı bir biçimde kullanılması, kuyulardan yükseklerle su çıkarılması ve kanalların yararlı hale getirilmesi konularında da çalışmıştır.

Hidrostatik ilkeler ve bileşik kaplar temeline dayalı olarak su kaynakları ve artezyen kuyuları hakkında açıklamalar yapmış; deniz suyundan tatlı su elde etmek üzere araştırmalarda bulunmuştur.

Işık hızının varlığını ve bunun ses hızından kat kat fazla olduğunu öngörmüştür.

Biruni’nin ısı, ışık ve iletimi gibi fizik konuları ve bir kısım fizik kavramlarının çözümlerinin mantıklı bir silsileyle ele alınışı, hemen dikkatimizi çeker. Meselelerin ilmî metot, mantıklı silsile ve orijinal bir biçimde ele alınışını görünce, hemen çağımızda, Einstein ile (1879-1955) Bohr (1885-1962) arasındaki yazışmaları hatırlarız.

Tıp ve Eczacılık

Biruni'nin, tıp biliminde de deneyleri vardı. Hükümdar Mesut'un gözünü o tedavi etmişti. Eczacılıkta da ünü büyüktür. Tıpta, psikiyatriye önem vermiş, sesle telkinin etkisini değerlendirmiştir. İlaçlar hakkında bilgi vermiş, ilacın yararı kadar yan etkisini bilmenin de tedavide önemli olduğunu vurgulamıştır.

Tıp ve eczacılık konusunda ansiklopedik mahiyette bir eser olan “Kitâb-üs Saydalâ”yı yazmıştır. Bu farmakolojik eserini hazırlarken Galenos, Dioskourides, Oribasios, Aetius, ve Paulus'un Arapçaya çevrilmiş kitaplarına yoğun olarak başvurmuş, ayrıca İslam dünyasında çok tanınan Künnâs adı verilen farmakolojik literatürü yakından tanımış; İbni Maseveyh, Ebu Muaz, Suharbaht, Ebu Zeyd er Recanî, Ebubekir Razi gibi tıp ve eczacılık yazarlarından sık sık alıntı yapmıştır.

Bilim ve Din

Biruni, âlemin var olmasının bir ilk nedene bağılı olduğunu söylemiştir. Daha açık ifadeyle Evren'in Allah tarafından yaratıldığını doğrulamıştır. Dünyada olan her şeyin, insanın doğasına uygun olduğunu, bunun bir rastlantı sonucu olmayacağını belirtmiştir.

Biruni evrenin hadis olduğunu, yani yaratıldığını belirtmek için şu görüşe dayanmıştır:

“Cisim birbirini izleyen olaylardan ayrılmaz. Olaylardan ayrı düşünülmeyen nesne, olaylar gibi sonradan değildir. O halde cisim kadim yani öncesiz değil, hâdistir. Yaratılmıştır.”

Biruni görüşünü açıklarken şu mantığı da yürütmüştür: Olayların birbirini izlemesinin sonsuz olması düşünülemez. Eğer düşünülürse zamanın öncesiz olduğu sonucu çıkar.

Zamanın sonsuz olması ise imkansızdır. Çünkü zamanın bir parçası olan mazi, azlık-çokluğa müsait sınırlı bir olgudur. Sayıya dayanan her olgu da bir başlangıca sahiptir.

Başka bir deyimle sayılı nesne, birden başlar ve belli bir sayıda son bulur. O halde zamanın başlangıcı ve farz edilen bir anda sonu vardır. Bu durumda zamanın sonlu olduğu ve sonradan meydana geldiği ortaya çıkar. Sonuç olarak zaman sonludur ve dolayısıyla âlem yaratılmıştır. Geçmiş yılların miktarını ve sayısını ise kıyas yoluyla bilme imkanı yoktur.

Biruni, insanı Allah'ın yarattığı en onurlu varlık olarak anlatmıştır. Onun akılla bezendiğini, iradesiyle kendini kötülüklerden sakındırma yeteneği bulunduğunu vurgulamıştır.

Biruni, bilimsel yöntemle çalışmayı seven bir bilgindi. Nakil ve söylentileri olduğu gibi kabul etmez, çeşitli kaynakları karşılaştırırdı. Hatta kaynakların sağlamlık derecesini araştırırdı. Akli esas alır, gözlem ve deney yapmayı severdi. Hipnotizmayı reddeder ve büyücülüğe karşı çıkar, Hintlilerin ilaçla ölüyü diriltme savlarının tenasühle karışık, yanlış inançlardan olduğunu söylerdi. Avcıların müzikle geyiği yakalamalarının, telkin ve hipnotizmaya bağlı olduğunu bilirdi.

Astrolojiye pek güvenmezdi. Ancak bilimsel gerçeklere uyması oranında astrolojiye başvurduğu olmuştur. Fal, üfürük, uğursuzluk, yıldıza bakma usulleriyle gelecekte haber vermeyi doğru bulmazdı. Bilimsel yöntemlerle ömrün uzunluğunu saptamaya çalışmıştır.

Biruni laik ilim anlayışına da karşıdır. Onun gözünde din ile ilim iç içedir. Cebir, geometri ve coğrafya ve diğer ilimlerden söz ederken, yeri gelince ayet ve hadis zikretmekten çekinmemiş, yorumlarını yapmış, müspet ilimlerle dinî ilimlere nüfuz edilebileceğinin örneklerini vermiştir.

Pınar suyu, dağ, taş, kuş, çiçek, yeryüzü, güneş, yıldız ve gök cisimlerinde takılıp kalmamış, Allah’a yönelmiştir. Hiçbir zaman ilmî izahları boşlukta bırakmamış, Allah’ın yarattığını anlatmış, konuyla ilgili olarak ayet ve hadislerle yer vermiştir.

İlmi öğrenmekten maksadın da hak ve hakikati bulmak olduğunu belirten Biruni:

«Anlattıklarım arasında gerçek dışı olanlar varsa, Allah’a tövbe ederim. Razi olacağı şeylere sarılmak hususunda da Allah’tan yardım dilerim. Batıl olan şeyleri öğrenip onlardan korunmak için de Allah’tan doğru yola götürmesini isterim, iyilik O’nun elindedir.» demektedir.

Biruni, bir Müslüman için ilmin üstünlüğünü belirtirken de onun taklit yoluyla değil, araştırmayla elde edilmesi gerektiği üzerinde durur; ilimsiz, marifetsiz, tefekkürsüz ibadetin eksik olacağını söyler.

Biruni, cebir, geometri ve coğrafya konularında o konuyla ilgili bir ayet zikretmiş, ayette bahsi geçen konunun yorumlarını yapmış, ilimle dini birleştirmiş, ilim öğrenmekteki amacının Allah’ı tanımak ve hakikati bulmak olduğunu dile getirmiştir. Eserleri halen Batı bilim dünyasında kaynak eser olarak kullanılmaktadır.

Biruni’de diğer pek çok Türk - İslam astronomu gibi Kible yönünün belirlenmesi konusunda da çalışmıştır. “Tahdid Nihayat El-Amakin” (Yerlerin Sınırlarının Çizilmesi) adlı serinde Biruni farklı bir yöntem önermektedir.

Biruni, ilkin, Mekke ile Gazne arasındaki boylamsal farkı bulur ve dört farklı metotla, Gazne’nin kibleye olan istikametini tespit eder. “Kanûn El-Mesûdi” adlı eserinde ise Biruni İbn el-Heysem’in yönteminin geometrik yapısına benzer çok daha kısa bir biçimde kible yönü belirlemesi yapmaktadır.

Sosyal Bilimler ve Felsefe

Biruni, felsefeyle de uğraşmıştır. Hint dinleri ve kültürleri, özellikle Hinduizm, Brahmanizm, Maniheizm, eski Yunan dinleri ve felsefeleri, Hristiyan mezhepleri üzerine inceleme ve karşılaştırmalar yapmış, bunu gerçekleştirirken de nesnellik ve yansızlığı değişmez ilke saymıştır.

Felsefeyi bilimlerin sonuçlarının sistematığı gibi görmüş ve insanı mutluluğa götüren bir disiplin olarak anlatmıştır.

İnsan, içgüdüyle hareket eden hayvandan kendini ayırmalıdır. Aklını kullanarak manevi değerlere önem vermeli ve kalıcı işler yapmalıdır. O, insanın iç ve dış temizliğe önem vermesini istemiştir. İç temizliğin anahtarı iyi niyettir. Ahlakça güzel olmak insanın elindedir. Nefsin hastalıklarını ve çirkinliklerini ruhani tıpla iyileştiren kimse mutlu olur.

İnsan, yüzünün biçimini değiştiremezse de kendini eğitebilir, iç ve dış açıdan temizliği gerçekleştirebilir.

Biruni'ye göre insanlar şu üç nedenle mutsuz olurlar:

1- İnsan yeryüzündeki yaratıkların en seçkinidir. Ancak insanlar kıskançlık nedeniyle birbirlerinin ellerinde olan nesnelere göz dikerler. Bu da toplumsal huzursuzluğa neden olur.

2- Kendi inancını, mezhebini ve kabilesini ötekilerden üstün görmek, insanlar arasında sürtüşmelere yol açmaktadır.

3- Hurafeler ve boş inançlar, insanlığın gelişmesini önlemekte ve anlaşmazlıklar doğurmaktadır.

Felsefi inceleme ve eleştirilerini herhangi bir felsefe okuluna bağlanmadan sürdürmeyi yeğlemiştir. Aristoteles felsefesinin zayıf yanlarını görmeyi başarmış; bunları eleştirirken İslam kaynakları yanında Hıristiyan ilahiyatçı Yahya en-Nahvî'ye başvurmakla birlikte, daha çok mantık ve bilim ölçülerine dayanmıştır.

Calinos'un yazdığı bir kitaptan söz ederek her tabibin aynı zamanda filozof olması gerektiğini belirtmiştir. Felsefenin varlığı ve onun gerçek durumunu tanımayı amaçladığını yazmıştır. Genellikle eskilerin böyle bir anlayış içinde olduğunu vurgulamıştır.

Biruni'ye göre bir bilim dalında uzmanlaşmak isteyen kişinin bütün bilimlerin en azından genel ilkelerini öğrenen bir filozof olması gerekir.

Biruni'nin Filozof İbni Sina ile felsefi konularda tartışmaları da olmuştur. Prof. Muhammed Tancî, bu tartışmaları içeren üç küçük risaleyi yayımlamıştır.

Biruni'nin sorduğu sorular arasında âlemin Aristo açısından kıdemi sorunu da vardır. Biruni'nin İbni Sina'nın cevaplarına bazı hususlarda itiraz ettiğine tanık oluyoruz.

Biruni, İbni Sina'ya ilk “neden, tabiat, tümel ruh, Güneş ve Ay'ın canlılık açısından durumu, Bir'in tanımı, irade ve yokluk” hakkında sorular sorduğu da söz konusudur.

Biruni, insanın yeteneğinin, irade ve akıl gücünün farkında olan bir düşünürdür. Bilgilerin ilk habercisinin beş duyu olduğunu söyler. İnsanın yaratıkların en seçkini ve Tanrı'nın temsilcisi olduğunu ifade eder. Görme duyusuyla insanın nesneleri fark ettiğini ve böylece onlara bakarak Tanrı'nın varlığını bulduğunu belirtir. İşitme duyusuyla da Tanrı'nın buyruklarını duyduğumuza değinir.

İnsanın tek başına yaşayamayacağına ve toplumsal bir varlık olduğuna dikkati çeker. Kültür alışverişinin, zorunlu olduğunu ve insanların yardımlaşması gerektiğini vurgular.

Biruni, ahlak felsefesine önem vermiştir. Ona göre yiğitlik, yalnız kendini değil, başkalarını da düşünmektir. Gerçeğinde toplum için sıkıntıya katlanmaktır.

Reyhancı Çocuk

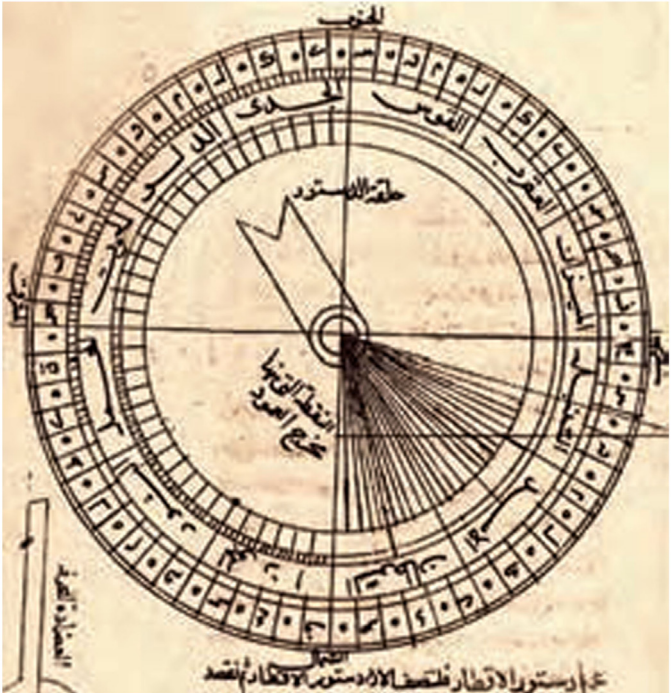
Yeşillikler içinde bir çocuk gözlerini sonuna kadar açmış kelebekleri, otları, çiçekleri, ağaçları, tepeleri, suları, balıkları dolduruyor hafızasına. Sonra başını yukarı kaldırıp göğün mavisini, bulutun beyazını, güneşin sarısını ekliyor bu karışıma. Yalnız zihnini değil ellerini de boş bırakmıyor.

Her akşam bir demet reyhanla dönüyor annesine. Annesi “*Reyhancı*” adını takıyor bu zarif yetime. Reyhancı, basamakları hızla tırmanıyor: saraya ilaç getiren yaşlı bir Türkmen merdivenin ilk basamağı. Matematikçi Ebu Nasr, gökbilimci ve matematikçi Abdussamed El-Hakîm ikinci ve üçüncü basamak.

17 yaşında ilk rasadını yapıyor. İşte o gün güneş sisteminin içine gözlerini ekliyor Reyhancı. Ferini tamamen kaybedene kadar hiç ayrılmıyor yörüngesinden. Derecelere

Dünyanın Paylaşmadığı Şifa Uzmanı İlim Adamı

ayırıldığı bir çemberle kas şehrinin enlemini hesaplıyor. Hızını alamayıp 22 yaşındayken sekiz metrelik astronomik bir çember çeviriyor gökyüzünde. Tarihin akışı şehirden şehre, hükümdardan hükümdara, bilginden bilgine sürüklüyor onu. Kas'tan Rey'e, Rey'den Buhara'ya gidiyor.

Biruni, Sen Ne Bilginisin?

Filozof İbni Miskeveyh'in müdürlüğünü yaptığı Buha-ra Kütüphanesi'nde önce genç İbni Sina ile onun vasıtası ile de Sultan Mansur'la tanışıyor. Işığın sesten hızlı olduğunu, ısının metaller üzerindeki genleşme etkisini, altın, cıva, bakır, demir, yakut, akik ve zümrüt gibi pek çok elementin özgül ağırlıklarını keşfediyor.

Peş peşe kitaplar yazıyor Reyhancı. Sultan Mansur hayretle;

“Bir bakıyorum gökbilimcisin, bir bakıyorum bitki bilimcisin. Şimdi de fizik bilgini olduğunu kanıtladın. Söyle misin ey Biruni, sen ne bilginisin?” diyor ona.

Doğrusu Ebu'r-Reyhân Muhammed b. Ahmet el- Biruni'nin bilim skalası bu ilimlerle sınırlı kalmıyor. *“Allah, cahilliği mazur görmeyen mutlak güç sahibidir.”* sözüyle çıktığı seyahat onu zamanın bütün ilimlerinde söz sahibi yapıyor.

Colomb'dan önce yeni kıtalardan, Newton'dan önce yerçekiminden söz ediyor. İlmi hakikatle kardeş yapan Bîrunî, akıl sahiplerinin kainatın yapısından ve düzeninden Allah'a ulaşabileceğine, ilmin O'nu yüceltmede bir araç olduğuna inanıyor.

Zira ona göre bilim alanında ne kadar mesafe alınırsa alınsın insan aczini itiraf etmek zorundadır. Bu yüzden bir yandan eczacılık ilminin temellerini atarken, diğer yandan Allah korkusunun birey ve toplum psikolojisi üzerindeki müspet rolünü irdeleyerek bedenın devasının yanı sıra ruhunun şıfasını arıyor.

Al-Biruni

Natal Chart (2)

Sep 4 0973

5:05 am LMT -4:01:28

Khiva, UZBEK

41°N24' 060°E22'

Geometridae

Typical

References

True Note

Day of 	Hour of
12th Hour of Night	
Last Hr 	-24 mins
Next Hr 	+32 mins

Hs	Alm.	Hs	Alm.
1	♀	7	♂
2	♂	8	♂
3	♂	9	♀
4	♂	10	♀
5	♂	11	♀
6	♂	12	♀

ESSENTIAL DIGNITIES								
Pt	Ruler	Exalt	Trip	Term	Face	Detri	Fall	Score
		--						-1
		--						+0 p
		--						+10
		--						+2
		--						+0 p
		--						+0 p
		--						-5 p
		--						--
		--						--
		--						--
		--						--
		--						--

MUT. RECEPTIONS		
4 ♀		Ruler-Trip
♀	⊙	Ruler-Face
4 ♀		Ruler-Face
4	♂	Exalt-Exalt
4	♂	Exalt-Term
♀	4	Trip-Term

PLANETARY SECT				
Planet	Chr	Ptc	Sgn	Condition
 D	N	N	N	Ex Cond
 N	N	D	N	
 N	N	D	N	
 N	N	D	D	
 N	N	N	D	
 D	N	D	D	Ex Cond
 D	N	N	N	

D=Diurnal, N=Nocturnal

Servet İçin Değil, Bilim İçin Yazdım

Gazneli Mahmut'un, "*Sarayımızın en değerli hazinesidir.*" dediği bu büyük bilgin, Gazneli Mahmut'tan değil, Gazne'de kiblenin tayini için geliştirdiği matematik yöntemi dolayısıyla Rabb'inden mükafat bekliyor. Nitekim Gazneli Mahmut'un ölümünden sonra oğlu Sultan Mesut, kendisine ithaf edilen "*Yeryüzü ve Yıldızlar Hakkında Yasa*" kitabında Biruni'nin Dünya'nın Güneş'in çevresinde, Ay'ın da Dünya'nın çevresinde döndüğünü kanıtladığını, bini aşkın yıldızın konumlarını ve yeryüzünün yarıçapını belirlediğini, Güneş'in Dünya'dan uzaklığını ve bu mesafenin her 305 yılda bir derece arttığını ispat ettiğini görünce, bir fil yükü altın, gümüş ve mücevherle ödüllendirmek istiyor onu.

Ancak çocukluğunda annesine çiçekler taşıyan Reyhancı, kendisine sunulan ödülü önemsemeyerek reddediyor şu tarihi sözüyle:

"Bu kitabı servet için değil, bilim için yazdım."

Hakkında Söylenenler

Ortaçağ'ın en büyük simalarından biri olan Biruni, hakkıyla üstat unvanını kazanmış bir âlimdir. Prof. Dr. P.K. Hitti, onun, «*tabii ilimler sahasında yetişen en orijinal ve en derin bir bilgin*» olduğunu söyler.

Bir devre ismini vermiş olan Biruni'nin çağı, George Sarton'un dilinde “*Biruni Çağı*”dır. Ona göre Biruni, “*fel-sefe, matematik ve coğrafyada bütün çağların en büyük bilginidir.*”

Carra de Vaux ise şunları söyler:

“*Daha yakın tarihin diğer büyük düşünürleri, mesela bir Leonardo da Vinci ya da Leibniz gibi, Biruni de birbirinden farklı birçok kabiliyeti kendinde toplamıştır. Filozof, tarihçi, seyyah, filolog, bilgin, şair, matematikçi, astronom ve coğrafyacı olarak bu sahaların hepsinde izini bırakmıştır. Aradaki çağları atlamıştır sanki. Gençliği bugün bile bizi etkiler. Kendi çağından kopup bize gelecek gibidir.*”

Dr. Sigrid Hunke onun, “Müslümanların evrensel fikirli Aristo’su olduğunu ve İslam dünyasının altın devrinin en yüksek noktasına doğru yükseldiği bir dönemde yetiştiğini” söyler.

Sovyet İlim Akademisi üyelerinden Bobojan Gatur’ov’un onun hakkındaki tespitleri ise şöyledir:

“İnsanlık tarihinin pek az devri, dehası, sadece çağının ilimlerini kavramakla kalmayıp, bilinmeyenlere kadar uzanan dev zekalara sahip olmakla övünebilir. Bundan bin yıl önce doğan ve İslam dünyasının en büyük âlimlerinden biri sayılan Biruni, insanlığın bilgisine eşsiz hizmetlerde bulunmuştur.

Çalışmasını aksatan siyasi kargaşalıklara rağmen, çok sayıda eser vermiştir, ilme hizmetleri o kadar önemlidir ki bazı âlimler, onun İbni Sina ile aynı ayarda, hatta ondan da üstün olduğunu ileri sürerler. Ancak İbni Sina’nın aksine, Biruni’yi sadece birkaç uzman bilir. O, eserlerinde savunduğu tezler ve vardığı sonuçlar hakkında bilgimiz arttıkça büyüklüğü ortaya çıkan dev zekalardan biridir.”

Biruni için özel sayı hazırlayan Unesco’nun 25 dilde yayın yapan Courier dergisi, kapağında Biruni’yi şöyle takdim eder:

«1000 yıl önce Orta Asya’da yasayan evrensel bir deha: El-Biruni. Astronom, tarihçi, botanist, farmakolog, jeolog, ozan, filozof, matematikçi, coğrafyacı, hümanist.”

Biruni, modern anlayış ve metot içerisinde hareket edebilen bir bilgidir. Paris Yeni Sorbon Üniversitesi profesörlerinden Muhammed Salim, onu, “ilmî gözlemin öncüsü” olarak değerlendirir.

Fransız Şarkiyatçısı Jacques Boilot’un ifadesiyle, “Bugün anladığımız sekliyle, ilmî düşüncenin şampiyonu görünümünde olan bir ilim adamıdır. Çünkü o, çalışmalarında

deney ve gözlemi esas almakla, titiz ve tenkitçi bir gözle olayları devamlı olarak değerlendirmektedir.”

Biruni’nin en ileri olduğu ve şöhrete ulaştığı ilim dallarından biri astronomidir. Onun astronomide özel bir yere sahip olduğunu belirten Carra de Vaux şunları söyler:

“Onun ismi birçok ilmî sahada şerefle göründü. Astronomide dahi çok önemli bir mevkiye sahiptir.”

Seyyid Hüseyin en-Nasr ise, onun hiçbir ilim dalında astronomide olduğu kadar ilerlemediğini belirtir. Ona göre, *“Bu sahada o kadar ilerdedir ki aradan yüzyıllar geçtiği halde bile bir otorite ve uzman olarak görülmektedir.”*

Bobojan Gafurov ise *“gerek çağdaşları ve gerekse kendisinden sonrakiler arasında, astronomiyi, en ufak ayrıntılarına varıncaya kadar bilen ondan başka kimse çıkmadığını”* söyler.

Gerçekten Biruni bu övgülere layık biçimde hizmetler sergileyebilmiş bir ilim adamıdır. O günün ilim atmosferine baktığımızda hizmetlerinin büyüklüğünü daha iyi anlarız.

Dünya Paylaşmıyor

Biruni, çağlar sonrasında bile kendisini minnet ve şükranla andırmaktadır. Doğumunun 1000. yılında dünyanın çeşitli ülke ve ilim adamları Biruni'ye sahip çıkmıştır. Türkiye, Suudi Arabistan, Pakistan, Afganistan, İran ve Libya, onun adına pullar bastırmıştır.

Ayrıca Pakistan, Afganistan ve İran'da Biruni'yi konu alan sempozyum ve kongreler düzenlenmiştir. Unesco, Courier dergisinin Haziran 1974 sayısını Biruni'ye ayırmış, Türk Tarih Kurumu da yayınladığı serinin 68. sayısını Biruni'ye Armağan adıyla ona tahsis etmiştir. Öte yandan Biruni'nin hayatı Özbekistan'da filme alınmıştır.

Kısaca Biruni, zamanında kendini ilim merkezi haline getirmeyi başarmış, çeşitli ilim dallarında büyük hizmetler vermiş, tesirini çağlar boyu sürdürmüş, çağımızda bile minnet ve şükranla anılan bir ilim adamımızdır. Hizmetleri ve eserleriyle ilim dünyasında, hâlâ takdir ve övgüyle anılan Biruni'nin hizmetleri bölümünü, Biruni'ye Armağan isimli eserin 39. sayfasındaki şu satırlarla bağlayalım:

“Uzun yıllar ötesinden kendisine baktığımız zaman Biruni’yi, durmadan akan, feyizli bir ilim çeşmesine benzetebiliriz. Doğumu üzerinden bin yıl geçmiş olan Biruni, altmış yılı aşan bir süre durup dinlenmeden, çok çeşitli dallarda fakat daima tertemiz, pırıl pırıl bilgi üretmiş gür bir kaynak gibi gözlerimiz önünde canlanıyor. İlim tarihçileri, daha nice yıllar bu feyizli kaynaktan kana kana içip, Biruni’nin ilim ürünlerim inceleyecekler ve bu yoldan bilgi dağarcığımıza katkılarda bulunacaklardır.”

Sonuç olarak Biruni çağının çeşitli bilimleri hakkında derinliğine araştırma yapan dünyanın saydığı bilim adamlarındandır. Bilimsel yöntemi benimsemesi, çağına göre büyük bir aşamadır. Bıkmadan deney yapması, deneylerden sonuç çıkarması, olaylar arasında bağ kurması, nesnel davranması, kritik bilimsel bir zihniyete sahip olması dikkati çekmiştir. Hurafelere önem vermemiş, akli esas almıştır.

Ortaçağ’da özgür düşünceyle araştırma yapmaya başlamıştır. Bilim ile imanın sınırlarını çizmesini bilen Biruni, inanan bir Türk düşünürüdür. Alemin öncesizliği görüşünü reddetmiş, “ilk neden”in yani Tanrı’nın varlığını doğrulamıştır. Zamanın sınırlı olduğunu belirtmiştir. Ayrıca ahlak felsefesi üzerine eğilmiş ve insanın değerini belirtmeye çalışmıştır.

Bütün bu nedenlerle Biruni, Türk bilim ve düşünce tarihinin en büyük ve en renkli bilginlerinden biridir. Hatta Sarton’un dediği gibi dünyanın yetiştirdiği sayılı büyük kişilerdendir.

Çok yönlü, Orta Asya’da Bilim Rönesans’ında büyük katkısı olan, büyük Türk bilgini Biruni’nin maalesef hiçbir yapıtı günümüz Türkçesine çevrilmemiştir.

Kurulacak Bilim Tarihi Araştırma Merkezi’nin bilim tarihimize ilgili değerleri ve eserleri ortaya çıkartmasını beklemekten başka bir şey elimizden gelmemektedir.

Biruni ve Dinler Tarihi

Biruni'nin eserleri çeşitli olup uzman kitlelere hitap etmektedir. Bununla birlikte Dinler Tarihi konusunda da uzmanlara hitap ettiği söylenebilir. Biruni, akla ve mantığa önem veren bir düşünür olup bunu “İfrâdu'l-Makâl” isimli eserinde “Burhan, kıyasın sıhhati üzeredir.” diyerek sağlıklı bir akıl yürütmenin önemine işaret etmektedir.

Biruni, ele aldığı bir konuyu derinlemesine inceler ve şöyle der: “Bunu bilmek istiyor ve aslına iniyoruz.” Biruni'nin Hristiyanlıkla ilgili müstakil bir eseri olmasına rağmen, diğer eserlerinde Hristiyanlıkla ilgili geniş bilgiler bulmak mümkündür.

Biruni, “El-Âsâru'l-Bâkiye” ve “El-Kanunu'l-Mesudi” adlı eserlerinde Hristiyanlıkla ilgili özel başlıklar açmış ve bu konuda kapsamlı bilgiler vermiştir. “Kitabu't-Tefhîm Lievaili Sinaati't-Tencim” adlı eserinde ise Hristiyanlığın sadece ritüellerine yer vermiştir.

Biruni'nin ilmî metot sistemine göre, bilginin doğruluğunu anlamak için tetkikler yapılması önemli ve zorunludur. Bu tetkikler, bilimsel açıdan, o dönemde olduğu kadar günümüzde de önem taşımaktadır. İlmî çerçevesinden baktığında ilmî öğretisi açık derecede büyüktür.

Bilginin doğruluğu aynı zamanda tarihî verilerle uyumlu olmasına bağlıdır. Biruni'nin meseleleri tetkikinde, metot olarak, ilk sırada, kaynak metnin analizi yer alır. İlk olarak metnin analiz edilmesi, tarihî bir belge olarak öneme sahip olmasındandır. Biruni, ele aldığı konularda nitelik, nicelik, delalet ve özelliğe bakar.

Bununla birlikte Biruni'nin doğru bilgiye ulaşmak için aradığı özelliklerin birkaçı şöyledir:

1. Tetkik edilecek metinde hadise ve hususiyetlerinin anlaşılması: Biruni ilk olarak ele aldığı metinde geçen hadise ve onun hususiyeti üzerinde durmaktadır. Başka bir deyişle, bir metinde geçen olayın az da olsa anlaşılması gerekmektedir. Eğer metinde geçen bir olay tam anlamıyla kapalılık arz ediyorsa, bunun kullanılması mümkün değildir.

2. Bilginin gerçek coğrafi şartları ile uyumu: Biruni'nin tarihi inceleme ilkelerinin ikincisi ise metinde geçen bilgilerin coğrafi bilgilerle uyuşmasıdır. Buna ilaveten eldeki bilgi, o coğrafyada yaşayan insanların sosyal hayatları ile uyumlu olmalıdır. Metinde Afrika'da olacak hava durumunu uygun olamayan bir olay anlatılıyorsa, bu reddedilmesi gereken bir bilgidir.

3. İncelenmekte olan hadise ve zamanın birliği: Biruni'nin üzerinde durduğu tarihi inceleme ilkelerinin üçüncüsü hadise ile zaman birliğinin olmasıdır. Bunda öne çıkan özellik ise bir olay ile zamanın uyumlu olmasıdır.

Biruni ve Tenkit

Tenkit; tarihe, edebiyata veya sanata dair eser ve vesikaların değerlerinin kontrolü, tahlili ve kıymeti hakkında bir hükme varılmasıdır. Tarih alanında tenkit/kritiğin büyük ehemmiyeti vardır. Tenkidin tarihe uygulanması iki yolla yapılır:

I. Kaynak tenkidi, buna dış tenkit adı verilir.

II. Olayların kritiği, buna iç tenkit denilir.

Her tarihi malzeme, bu iki türlü tenkide, yani önce dış, sonra iç tenkide tabi tutulur. Dış tenkit, kaynak malzemenin ne dereceye kadar vesika değeri olduğunu araştırma, mümkünse o vesikayı kaynak olarak kullanılabilir hale getirme işidir. İç tenkide gelince bu kaynak malzemesinin içerisindekinin doğruluğunu, gerçeğe uygunluk derecesini araştırmak ve onun gerçeği ispat gücünü ortaya koymaktır.

Biruni'nin eserlerinde, tarih tenkidi açısından, dış ve iç tenkitte önemli yeri olan yazarın tenkidi ve psikolojik kriti-

ğidir. Bir müellifin, eseri üzerinde büyük tesiri olduğundan, önce yazarının tenkidine ihtiyaç duyulmuştur. Zira her eser yazarın damgasını taşır. Bu sebeple, Biruni'nin tenkit metodu kullandığını ve kendisinden önceki yazarlara eleştirel bir gözle baktığı söylenebilir. Yazarın tenkide tabi tutulması birkaç bakımdan önemlidir:

1. Haber verenin kendi nefsinin ve cinsinin yükseltmek maksadıyla yalan haber vermesi ihtimali.
2. Haber verenin bir topluluğu sevdiği, diğer topluluktan ise nefret ettiğini için yalan haber verebilme ihtimali.
3. Haber verenin boş ve anlamsız şeyleri anlatması.
4. Kötülüğe davet etmesi.
5. Haber verenin cahil olması.

Yine Biruni'ye göre, Kutsal Kitap veya herhangi bir metnin anlaşılabilmesi için o günün kullanımını bilmek ve sosyal şartlarını göz önünde bulundurmak gereklidir. Aksi takdirde metnin yanlış anlaşılmasına ve anlatılmasına sebep olacaktır. Bundan dolayı metnin ortaya çıktığı sosyal hayatta cari olan gelenek ve bununla birlikte metnin kavrama yüklendiği anlam bilinmeli, ondan sonra o günün şartları içinde metnin değerlendirmeye alınmalıdır.

Biruni'nin Metodu

Biruni'nin kendi asrında tarihi incelemede yeni bir metot geliştirdiği bilinmektedir. Hatta Biruni'nin metodu, İbni Haldun'un oluşturduğu sosyoloji yöntemi kadar yeni bir metot sayılabilir. Aslında günümüz araştırmalarında da aynı metot kullanılmaktadır. Nitekim Biruni'nin metodu 'soruşturma, kavrama, tahlil etme, eleştirme ve karşılaştırmadan sonra akılla hüküm vermedir. Ancak bunun, Biruni'nin dinler tarihini incelemek üzerine metot kitabı yazdığı anlamına gelmediği bilinmelidir.

Aksine, onu diğerlerinden ayıran bir metot kullandığı ve kitaplarında geliştirdiği bu metodu uyguladığı anlaşılmaktadır. Yine Biruni, "Tahkik" eserinin başında, "Haber görmeyle eşit değildir." demektedir. Biruni objektiflik ve onun uygulanması konusunda şöyle demektedir:

Tarihte de hakikati meydana çıkarmanın yolu akılla istidlâl (al-istidlâl bi'l-ma'qulât) ve görüp hissedilen şeylerle

mukayesedir. Fakat tarihin ilk devirlerine ait malûmat çok vakit milletlerin dinî rivayetlerinden başka bir şeye dayanmayınca iş çatallaşıyor.

Bu gibi karışık hallerde rivayetleri ve fikirleri mukayese etmek ve bu işte gözleri hakikati görmekten meneden ihtiyatlardan, taassup, şovenlik, hisse kapılmak, egoizm gibi körletici şeylerden kendini temizlemek (korumak) ilk şarttır.

Gerçi bu yol ağır bir yoldur çünkü haberler ve rivayetler uydurma (adâtil) ile karışık olduğu gibi, bunların birçoğu tabii ahvale uygun ve imkan dahilinde görülüşünden bunlar arasından gerçeği yalandan ayırabilmek müşkül oluyor.

Mamafih hakikate ermek için yegâne yol, benim gösterdiğim yol (yani akıl, mukayese ve tarafsız tenkit yolu) dur. Bu yüzden ve bir insanın ömrü tek mil milletlerin değil, tek bir milletin tarihini dahi (bu şekilde tenkidi usulle) tahkike ve ihataya kâfi gelmediği için, bizim, ancak hadiselerin kendimize en yakın ve belli olanlarını ele almamız ve bunları da (salâhiyet sahibi ve itimada lâıyk) erbabından sorup kontrol etmemiz, bundan geri kalanını olduğu gibi bırakmamız icap etmektedir.

Biruni'nin kullandığı metodu genel olarak üç başlıkta toplamak mümkündür. Bunlar:

- Fenomenoloji,
- Dialoji ve
- Karşılaştırma.

Biruni'nin eserlerinde kullandığı fenomenoloji, günümüzde Alman felsefeci Edmund Husserl'e (1859–1938) atfedilen felsefi bir hareket olarak ifade edilir.

Fenomenoloji, bizatihi gerçekliğin tasvirlerini sunmaktan ziyade, gerçekliği bilme yolunu bilme ya da araştırma hususunda bir metot sunar. Biruni, fenomenoloji metodu

kullandığına ve önemsemediğine dair Hindistan kitabının girişinde şöyle der:

Bu kitap, argüman ve polemik metni değildir. Aksine, bu kitap hasımların argümanları ve doğrudan sapmış tezatlarını aktarmak suretiyle düzenlenmiştir. Belki hikâye şeklindedir. [Kitapta] Hintlilerin sözlerini doğru bir şekilde aktardım ve ona onların fikirlerine denk gelen Yunan sözlerini ekledim. Bu, onların arasında karşılaştırma yapılabilmesi içindir.”

Fenomenolojik metotta esas, fenomenleri betimlemek ve tezahür etmiş olanın anlamına ulaşmaktır. Nitekim Biruni, “Tahkik” eserinde fenomenolojik yaklaşımını, yukarıda ifade ettiği gibi bir cedel veya argümanlar kitabı olmadığını tam tersine görüngüyü (fenomeni) tasvir etmek olduğunu söyleyerek açıklamıştır.

Biruni’ye göre fenomenoloji metodunun esası, asıl anlamı sezmek olup, bunu gerçekleştirmek yargıyı askıya almakla birlikte görüngüyü betimlemektir. Bu, kişisel inançları askıya alma ve din hakkındaki akademik teorilere dair yargıları kendine saklama anlamına gelir. Ancak epoche’yi, mükemmel bir şekilde uygulamak mümkün değildir. Nitekim Biruni, bu konuda şöyle der:

“Bu kitapta nakledeceğim şeylerin çoğunda ben sadece bir râviyim. Zorunlu haller dışında tenkitte bulunmuyorum.”

Biruni’nin Dialoji metodu kullandığına ve önemsemediğine dair Hindistan kitabının girişinde şöyle der:

Hintlilere göre Tanrı ezeli, başlangıcı ve sonu olmayan tektir. Fiillerinde özgürdür. Güçlü, hakim, diri diriltici, tedbir alan, baki kılandır. Kendi melekûtunda zıtlar aynıdır. O ne bir şeye benzer ne de bir şey ona. Rivayetimizin sadece duyduklarımızla kalmaması için bu konuda anların kitaplarından nakil bulunmamız yerinde olur.

Biruni'nin genel olarak karşılaştırma metodu takip ettiği bilinmektedir. Biruni'nin karşılaştırmada kullandığı metot, başka bir deyişle karşılaştırmayı nasıl ve hangi yöntemle kullandığı onun karşılaştırma yöntemine iyi bir örnektir:

Yunanlılar, Hıristiyanlığın doğuşundan önceki cahiliyet döneminde akide bakımından Hintliler gibiydi. Havassın görüşleri onlarınkine yakındı. Avam da putperestlikte onlar gibiydi. Bu yüzden aralarındaki yakınlık ve birliğe dayanarak bunlarda bir kısmının sözlerini diğerleri için şahit getiriyorum.

Kamar Oniah Kamarruzaman, Biruni'nin Karşılaştırmalı Dinler Tarihi, diğer bir ifadeyle karşılaştırma metodunu şöyle sıralamaktadır:

Benzerlik ve paralellikler, karşılaştırma ve çelişkilere tercih edilmiştir; karşılaştırmalar düzeltme gayesiyle değil, okuyucunun, incelenen konuları daha iyi anlayabilmesi için yapılmış, okuyucunun aşına olduğu dinlerden ve dinî topluluklardan alınmıştır; karşılaştırma analizi dinler, bir dinin mezhepleri ve bir dinin içinde yapıldığı gibi, İslam toplumu ve mezheplerinden de alınmıştır.

Biruni Hindistan kitabında milletler üzerinde karşılaştırmalar yapmıştır. Bununla beraber Hindistan kitabında Hint ve Yunan fikirlerinin, ayrıca Sufilik, Hıristiyanlık sınıfları, vb. üzerinde karşılaştırmalar yaptığı görülmektedir.

Yine Biruni'nin uyguladığı karşılaştırmalı metot günümüzde de üzerinde durulan, tartışılan ve uygulanması öngörülen bir yöntemdir. Karşılaştırmalı Dinler Tarihi araştırmalarında bu bilim dalının alanının tespitinde birtakım güçlükler vardır. Bunu genel olarak özetleyecek olursak, ilki malzeme yetersizliği, ikinci malzeme eşitsizliği, üçüncü yığılan malzemeyi değerlendirme ve tasnif yapma, dördüncü tarafsızlık ilkesine riayet etmeden oluşmaktadır.

Bununla birlikte karşılaştırmalı metodun hangi usule göre uygulanacağı da irdelenmiş ve iki usule göre ele alınabilirliği sergilenmiştir:

1. Bütün dinlerdeki, temel konuları mevzu başlığı yaparak, her dinin görüşünü bu başlık altında teker teker serdetmek.

2. Her dine bir kitap tahsis etmek.

3. Nitekim Biruni'nin Karşılaştırmalı Dinler Tarihi metodunda ikinci yöntem uygulanmıştır. Bunun örneği Biruni'nin "Tahkik" adlı eseri örneği olup, onda Hint dini çerçevesinde değerlendirmesi/incelemei dört konuda oluştuğunu söylenebilir:

a. Hindistan'daki tabirlerin karşılaştırılması.

b. Berahime mezhebindeki uzak hakikatlerin karşılaştırması; uygulamaların karşılaştırması (bu da kendi içinde dörde ayrılır:

1. Put,

2. Nihak,

3. Ölü yakma,

4. Yazma ve hisap karşılaştırması.

c. Bismele karşılaştırması

d. Tanrı karşılaştırması

Bu saydıklarımızın dışında da Biruni, birkaç konuda karşılaştırma yapmış ve bu konularda bezen iki veya üç, bazen de daha fazla taraflar olabilmekmiştir. O, bunları bir bir incelemiş, karşılaştırmış ve değerlendirmede bulunmuştur.

Biruni'ye Göre Hıristiyanlık

Biruni'nin Hıristiyanlık hakkında verdiği bilgilere geçmeden önce, temel bir prensibe işaret edilmelidir: "Manalar kelimelerde saklıdır." Biruni, bu temel ilkeye dayanarak, Hıristiyanlığa "ayin" ismini vermekle, onun muhtevasını da kendine göre ifade etmiş olmaktadır. Biruni'nin kullandığı terimler, belli bir yorumla belli bir doğruluk değerı kazanan düzgün önergeler şeklinde dir.

Biruni'nin dinî konularda genel olarak polemik veya apolojik tarzda bir anlayışa sahip olmadığını söylemek mümkündür. Tam aksine, onun bir din bilimcisi olarak karşılaştırmalı, fenomonolojik ve deskriptif yöntemi benimsemişi görülmektedir.

Biruni, dinî konuları özellikle de Hıristiyanlık konusunu incelediğinde konuyu tasvir etmekle yetinmektedir. Biruni'nin çok değişik konulara değindiği görülmektedir. Düşünürümüzün genel olarak Hıristiyanlığın teolojik konularını ele aldığı söylenemez.

Ayrıca, Hristiyanlık'ta önemli bir yer işgal eden “Kris-toloji”, buna bağlı olarak da “Marioloji” gibi konulara ilgi duyduğunu da söylemek zordur. Yine bunlarla irtibatlı olarak melekler ilmi, ruh ilmi, kurtuluş ilmi gibi konuları da ele almadığı görülmektedir.

Fakat onun, kilise ilmi, şehitler ilmi ve bayram ilmi konularında Hristiyanlık uzmanı bir kişi gibi geniş kapsamlı açıklamalarda bulunduğunu görüyoruz. Biruni, “El-Âsâr-ı'l-Bâkiye” isimli eserinin yanı sıra, diğer eserlerinde de bu konulara yer veren bir İslam düşünürüdür.

Bilindiği gibi, Hristiyanlık Tanrı merkezli Mesihsel bir hareket iken, daha sonra Pavlus Teolojisi ile birlikte İsa merkezli bir hareket halini almıştır. Biruni, eserlerinde Hz. İsa'nın gerçek öğretisini değil, kendi döneminde mevcut Hristiyanlık yorumunu, yani Pavlusçu İsa merkezli Hristiyanlığı konu edinmektedir.

Biruni'ye göre, Hristiyanlık veya Hristiyanları ifade eden “Nasârâ” terimi, İsa Mesih'e uyan tüm Hristiyanların dinine verilen genel bir isimdir. Hristiyanların kutsal kitap olarak ifade ettikleri Yeni Ahit'te, Hristiyan kelimesinin Grekçe karşılığı olan Mesihçi kelimesi üç yerde geçer.

Ayrıca şu da açıktır ki Hristiyanlık terimi, İsa Mesih zamanında oluşmuş bir terim değil, daha sonra Pavlus Teolojisi'ndeki İsa merkezli harekete inananların oluşturduğu bir terimdir. Nitekim Pavlus Teolojisi'ndeki İsa merkezli harekete inanan kişilere paganlar tarafından “Hristiyan” ismi, MS 40–44 yılları arasında Antakya'da ilk kez verilmiş ve MS 60 yılından itibaren yaygın olarak kullanmaya başlanmıştır. Bu durumda, Mesih anlamına gelen Hristiyan teriminin, ancak MS 1. yüzyılın sonlarında kullanılmaya başlandığı ortaya çıkmaktadır.

Dolayısıyla, Hristiyan terimi ile “Nasârâ” terimi te-

melde ayrı olmakla birlikte, genel olarak aynı dinin değişik görünümlerini ifade etmektedir. Yine erken dönem Hıristiyan yazar Epiphanius'un verdiği bilgilere göre, daha sonraları Yahudiler, İsa cemaatine, "İsa yanlıları" anlamında Yesuanlar (İseviler) adını vermişlerdir.

Biruni, "Tahkik" kitabını şu duayla bitirmektedir:

"Doğru olmayan her ifademiz için Allah'tan bağışlanma dileriz. Onun rızasına ermemiz için yine onun yardımına sığınırız. Bizi eşyanın tabiatına nüfuz ederek yanlış ve batıl olanı gerçekten, taneyi samandan ayırma gücü bahşetmesini niyaz ederiz. Bütün iyilikler ondan gelir, biz kullarına karşı merhametli olan da odur. Âlemlerin Rabbi'ne hamdu senalar olsun ve Allah'ın selamı Peygamberimiz Muhammed (SAV)'in ve onun hanesinin üzerine olsun."

Bu da yazarımızın, doğru ve gerçek bilginin peşinde koştuğunu göstermektedir.

Biruni'nin Kronoloji Kitabı

Hristiyanlık kelimesi köken itibariyle Grekçe olan Khristos kelimesine dayanmaktadır. Khristos, İbranice “*Mesiah*” kelimesinin Grekçe karşılığıdır ve Hz. İsa’ya verilen “*Mesih*” sıfatını ifade etmektedir. “Khristos” kelimesinden de Mesih’e bağlı anlamında “*Khristianos*” ve Hristiyanlığı ifade etmek üzere “Christianism” terimleri türetilmiştir.

Biruni’ye göre, Hristiyan terimi yerine, İslam literatüründe kullanılan “Nasârâ” teriminin ortaya çıkışı İsa Mesih dönemine kadar geriye gitmektedir. Ona göre, “Nasârâ” kelimesi, İsa Mesih’in doğum yeri olan Kudüs yakınlarındaki Nâsıra kasabasına istinaden kullanılan bir isimdir.

Nitekim İsa Mesih, hayatı boyunca “Nâsıralı” adıyla anılmıştır. “Nasrânî” kelimesi de Nâsara’ya ya da Nâsiriye’ye mensup olan anlamında kullanılmıştır. Dolayısıyla İsa Mesih’in yolundan giden kişi veya topluluğa “Nasârâ” (Nâsıralılar) denilmitir. Ancak “nasârâ” kelimesinin Hristiyan kelimesine karşılık olarak kullanılması Biruni’ye özgü bir şey değildir. Kur’ân-ı Kerim’de “Nasârâ” veya “Nasrânî” kelimeleri içerik olarak açık bir şekilde Hristiyanları ifade etmek için kullanılmıştır.

İslam literatüründe kelimenin İsa Mesih'in köyünden alındığını ileri sürenler olduğu gibi, İsa Mesih'e yardım edenler anlamına gelen “ensâr” kelimesinden geldiği yorumunu yapanlar da vardır. Onlar, bu konuda şu ayete dayanmaktadırlar:

“*Ey iman edenler! Allah'ın yardımcılarını olun.*” Nitekim Meryem oğlu İsa Havarilere: “Allah'a (giden yolda) benim yardımcılarım kimdir?” demişti. Havariler de: Allah (yolunun) yardımcılarını biziz, demişlerdi. İsrailoğullarından bir zümre inanmış, bir zümre de inkar etmişti. Nihayet biz inananları, düşmanlarına karşı destekledik. Böylece üstün geldi.”

Bu demektir ki “nasârâ” Arap toplumunda Hıristiyanlığı ifade etmek için kullanılan ve kavramlaşan bir kelimedir.

Bununla birlikte, Kur'an-ı Kerim'de kullanılan “Nasârâ” kelimesi üzerine değişik yaklaşımlar vardır: Kur'an'ın “Nasârâ” teriminin menşei konusundaki görüşleri şöyle özetleyebiliriz:

1. Hz. İsa, talebeleri ve onun diğer ilk taraftarları heterodoks Yahudi ekolü Nasuralarla ilişkili olarak görüldüğünden Nasuralar olarak adlandırıldılar. Ancak sonradan Hz. İsa'nın hareketi geliştikçe bu ismin yerine Hz. İsa'ya nispeten türetilen “Yesuanlar” ve daha sonra da “Hıristiyanlar gibi isimler Hz. İsa tarafları olanların tamamı tarafından rağbet görmedi. Nitekim onlardan bir kısmı kendilerine verilen ilk ismi, yani Nasuralar ismini kabullenerek bunu kullanmaya devam ettiler.

2. Hz. İsa ve ilk müntesiplerine, Yahudilerce verilen Nasuralar ismi Arap Yarımadası ve Mezopotamya'nın hakim dili olan Aramca'nın çeşitli diyalektlerine bazı telaffuz farklılıklarıyla adapte edildi. İbranca metinlerde Hıristiyanlar Nusrîm terimiyle ifade edilirken, Süryanicede Nas-

ranâye olarak anıldılar. Nasura terimi Aramca'nın bir başka diyalektiği olan Arapçaya ise nasârâ şeklinde geçti. Araplar bu terimi bütün Hristiyanları ifade eden isim olarak alıp kullandılar.

3. Arapça olarak nazil olan Kur'an Hristiyanlardan bahsederken, Arapların onlar için kullandığı ismi (Nasârâ) kullandı.

Nasârâ teriminin Arapça nasara-yansuru fiil kökü veya Filistin bölgesindeki Nazarath kasabasıyla bir ilişkisi yoktur.

Aynı şekilde, Yeni Ahit'te geçen "Nasıralı" kelimesi hakkında da çeşitli düşünceler ortaya atılmıştır:

"Günümüzde pek çok eleştirmen, Kutsal Kitap dışında Nasıra diye bir yer olmadığını ve Hristiyanlık çağından önce ve milattan sonra ilk üç yüzyıl içinde böyle bir köyün varlığını gösteren bir delil olmadığını kanıtlamaya çalışırlar.

Onlar hikayede geçen "Nasıralı İsa" unvanının aslı unutulduğu için, yer adı olarak uydurulduğunu ve sonradan da bu ismin uygun bir köye verildiğini kabul etmektedirler. Onlar "Nasıra" kelimesinin aslının "koruma" anlamına gelen İbranice n'sr' köklerinden geldiğini ve "Nasıralı İsa" adının da muhtemelen İbranice "Koruyucu İsa" anlamına geldiğini iddia ederler. Buna rağmen genel görüş, Galile'de bulunan Nâsıra köyünün gerçekte İsa'nın yurdu olduğu yönündedir.

Biruni'nin Hristiyan kelimesi hakkındaki verdiği bilgi iki açıdan önem taşımaktadır. Birincisi, insanlarda bilinçaltında oluşan bir olgu var ise bu olguyu ifade etmek için olguda etkili olan şey anıldığında, o olgu da anılmış olur. Sonuncusu ise İsa Mesih'e inanlar için ilk zamanlardan itibaren kullanılan bir kelime olduğu çıkarımında bulunulabilir.

Hıristiyanlıkta Konsiller

Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde, bir taraftan zamanın sosyo-politik şartları diğer taraftan dinî cemaatler arasındaki ihtilaflar pek çok mezhebin ve bu mezheplere paralel olarak birçok dinî metnin, yani İncil'in ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Mezhepler arasındaki farklılıklar o kadar çoktu ki *“Roma'dan Ermenistan'a, Anadolu'dan Habeşistan'a kadar olan geniş bir arazi içinde ortaya çıkan pek çok Hıristiyan cemaatinden, inanç esasları tam olarak birbirine uyan iki cemaat dahi bulmak imkansızdı.”*

Hıristiyan mezhep ve cemaatleri arasındaki ihtilaflar, zamanla kavga, çekişme ve savaşlara yol açacak düzeylere ulaştı ve bu durum toplumsal-siyasal kargaşalara neden olmaya başladı.

“Durumu gören devlet adamları, ülkelerindeki birlik ve güvenliği tehdit eden bu durumu önlemek üzere tedbirler almaya başlamışlar ve Hıristiyan din adamlarını bir araya

getirerek aralarındaki ihtilafları gidermelerini onlardan istemişler, bunun için konsiller toplamışlardır.”

Biruni de Hristiyan mezhepleri arasındaki itikadı ihtilafları bir çözüme kavuşturmak ve bunu sağlayıp meşru İncilleri tespit etmek üzere toplanan birtakım konsillerin olduğuna dair bilgiler vermekte ve bu konsillerin mekanı ve zamanı konusunda da açıklamalar yapmaktadır.

Biruni, Hristiyanlıkta yüksek dinî mertebelerde bulunan insanların, yani ruhanilerin, dinî konularda karar aldıkları ve/veya dinî hükümler vaaz ettikleri kurula “Sinod/Konsil” isminin verildiğini belirtmektedir. O, bu konuyu, anma günü başlığı altında ele almakta ve açıklamalarına sinod/konsil kelimesinin izahıyla başlamaktadır.

Biruni, Hristiyan literatüründe dinî meseleleri tartışıp çözmek üzere bir araya gelen yüksek düzeydeki din adamları kuruluna ad olarak verilen “konsil” terimini, “Sinodus” kelimesi ile ifade etmiştir. Günümüzde de bu kurul için “Sinod” veya “Konsil” isimleri kullanılmaktadır. Konsil, sözlükte “kurul, meclis” anlamına gelen Latince “concilium”dan gelmektedir (concile, council). Aynı anlamdaki Yunanca “synodus” ve Latince “synodus”tan gelen “sinod” ise (synode) Hristiyanlık’ta eş anlamlı olarak kullanılmaktadır.

Biruni, Hristiyan din adamları kurulunun dinsel konuları görüşmek ve bir karara bağlamak amacıyla yaptıkları resmî toplantıları ifade etmek için kullanılan iki terimden, “Sinod” kelimesini tercih etmiştir.

Biruni, “*Kelime kısa ve çok meşhur bir kelime ise bunu, anlamını verdikten sonra kullanıyorum.*” demek suretiyle, yaygın olarak kullanılan terimlerin tercüme edilmemesi ve Arapçalaştırılmaması gerektiği fikrini kendisine ilke edinmiştir. Dolayısıyla, bu ilkeden şu sonucu çıkarmak mümkün görünmektedir ki “Sinod” terimi, Biruni’nin yaşadığı dö-

nem ve sosyo-kültürel çevrede Hıristiyanlar arasında, dinî geleneğin bilinen bir unsuru olarak kullanılıyordu. Yani, bu terim, onun zamanında ve yaşadığı bölgede konsilden daha yaygın bir şekilde tedavülde bulunmaktaydı.

Bununla birlikte İslam literatüründe, genel olarak, Sinod veya Konsil kelimelerinin aynen kullanılmadığını, bunların yerine, Arapça kökünden gelen ve toplantı, kongre anlamını ifade eden “Mecma” kelimesinin tercih edilmiş olduğunu da görmekteyiz.

Biruni, Konsil terimi yerine kullandığı “Sinodus” terimini şöyle açıklamaktadır:

“Onun (sinodus) anlamı, (Hıristiyanların) Papaz, Piskopos ve zikredilen diğer (dinî) mertebelerde bulunan âlimlerinin, ortaya çıkan bir hadiseden dolayı veya aforoz türü bir sebeple veya din işleriyle alakalı önemli bir görüşe binaen toplanmalarıdır (ic̣tima).”

Biruni’nin bu tarifinin, Hıristiyanlığın genel konsil anlayışı ile uyuştuğunu söyleyebiliriz. Nitekim modern yazarlar da terimi şöyle tanımlamaktadırlar:

“Kilise hayatını ortaya koyduğu tüm problemleri çözmek ve tartışmak üzere bir araya gelen piskoposlara veya yüksek düzeydeki din adamları kuruluna konsil adı verilir.”

Bilim adamı olarak Biruni’nin ilmî hassasiyetini, terim ve tanım konusunda ne kadar dikkatli olduğunu, burada da açık bir şekilde görmekteyiz.

Hıristiyanlık’ta konsillerin tarihi, Havariler dönemine kadar gitmektedir. Nitekim ilk konsil olarak bilinen “Havariler Konsili” veya “Kudüs Konsili” tarihsel birer hadise olarak kaydedilmiştir. Yeni Ahit’te yer alan “Elçilerle ihtiyarlar bu konuyu görüşmek için toplandılar...” ibaresi de konsil anlayışının Hıristiyanlık’ta ne kadar eski bir uygulama olduğunu göstermektedir.

Biruni, Hıristiyan konsillerinin veya kendi ifadesiyle sinodusların sayısının 6 olduğunu belirtmiştir. Ancak, bugün, o tarihe kadar yapılan konsillerin sayısal olarak daha fazla olduğu bilinmektedir. Fakat bu Biruni'nin, bu konsillerden haberdar olmadığı veya diğerleri hakkında bilgi sahibi olmadığı anlamına gelmemektedir.

Çünkü Biruni, konuya girerken şöyle demektedir:

“Bu toplantı ancak belli zamanlarda yapılmıştır. Yapıldığında tarihi kaydediliyordu. Bazen de teberrük ve teabüd maksadıyla yapılıyordu.”

Hıristiyanlık'ta, kilise hukukunun uygulanmasında cemaatler arasında birliğin sağlanması maksadıyla gerçekleştirilen sinod veya konsilin iki temel kategoriye ayrıldığını görmekteyiz. Bunlardan birincisi:

Mahalli Konsiller: Bunlar, eyalet piskoposlarının katıldığı konsillerdir.

İkincisi:

Genel Konsiller: Bu konsillerde kilisenin bütün temsilcileri bulunur.

Biruni'nin söz konusu etmiş olduğu konsiller, sadece ikinci kategoride yer alan genel konsillerdir. O, mahalli konsillerden bahsetmiyor ve genel konsillerden de Hıristiyanlık tarihi açısından önemli gördüğü altı konsil hakkında malumat veriyor ki bunlar genel, evrensel/ökümenik konsillerdir. Biruni'nin zikrettiği söz konusu 6 konsil şunlardır:

Birinci Konsil:

Biruni'ye göre, birinci ekümenik konsil, büyük İmparator Konstantin tarafından İznik şehrinde toplanan İznik Konsili'dir. Hıristiyanlık tarihinin ilk ekümenik/genel toplantısı olan ve Biruni tarafından da kaydedilen bu konsil,

Miladi 325 yılında Küçük Asya'nın İznik şehrinde gerçekleştirilmiştir.

Birinci Ekümenik Konsil, Hristiyanlar arasında vuku bulan ihtilaf ve çekişmelerin ülke açısından tehlikeli bir hal almaya başlaması üzerine, İmparator Konstantin tarafından toplanmıştır. Milan Fermanı'nı çıkaran ve Hristiyanlığı, Pavlus'un doktrinleri çerçevesinde Roma'nın resmî dini haline getiren kişi, Konstantin olmuştur.

Biruni, söz konusu konsilin yapılmasına neden olan temel problem hakkında da bilgi vermektedir. Ona göre, tarihin Birinci Ekümenik Konsili, büyük ölçüde, Arius probleminden dolayı toplanmıştır. Büyük Konstantin, konsili, Arius'un görüşlerini tartışmak ve bir karara bağlamak üzere toplamıştır.

Bu konsil hakkında Biruni'nin kaydettiği bir diğer bilgi de toplantıya katılan din adamlarının sayısıdır. Biruni, bu konsile 318 piskoposun katıldığını belirtir. İznik Konsili'ne, devrin Papası I. Silvestre'in katılmadığı, onun temsilcisi olan üç veya beş rahiple 138 piskoposun katıldığı bilinmektedir.

İslam klasiklerinin konuya bakışına gelince; Sehistânî, "El-Milel ve'n-Nihal" adlı eserinde konsil ve konsile katılan piskopos sayısı hakkında verdiği malumatın isabetli olduğunu görüyoruz. O, şu bilgileri vermektedir:

"Aryus'un, 'Kadim olan Allah'tır, Mesih ise yaratılmıştır.' iddiası üzerine, patrikler, matranlar ve papazlar, Konstantin şehrinde, krallarının huzurunda bir araya geldiler. Onlar, 380 adamdı."

İbn Haldun da İznik'te bir konsilin yapıldığını tasdik eder ve toplanan piskopos sayısı hakkında da bilinen malumata uygun bilgiler verir. Birinci İznik Konsili'ne katılan din adamlarının sayısı hakkında modern çalışmalar ile klasik eserler arasında bir uyumun olduğu görülmektedir.

Biruni'ye göre, Birinci İznik Konsili'nin toplanmasının asıl sebebi ise imparatorun yanında bulunmalarından dolayı, daha sonra kendilerine Melkitler ismi verilecek olan Hıristiyan cemaatinin, Arius'un 'uknum' konusundaki görüşlerine karşı çıkmış olmalarıdır. Arius'un, karşı çıkılıp reddedilen ve kendisinin kafır sayılmasına neden olan görüşü, 'uknum' problemi ve genel olarak Hz. İsa'nın tabiatı konusuyla ilgilidir.

İskenderiyeli Arius, bugünkü Hıristiyanlığın da meşru itikadı öğretisinin temeli olan ve Baba, Oğul ve Ruhu'l-kuds'ü üç ayrı uknum olarak kabul eden teslis anlayışına karşı çıkmış ve kadim ilkenin sadece Tanrı/Baba olduğunu, İsa/Oğul'un ise yaratılmış olduğunu öne sürmüştür. Ona göre Oğul, yani İsa, ilahi değil beşeri bir tabiata sahiptir ve Baba tarafından yaratılmış hâdis bir varlıktır. Bundan dolayı da oğul ezeli bir ilke değildir.

Aslında, Arius'un, daha önce de aforoz edildiği bilinmektedir. Ancak Biruni bu olaydan bahsetmemektedir. Bunun sebebi olarak, Biruni'nin sadece sözü edilen toplantıda alınan kararlar hakkında konuşup onları kaydettiğini, önceki kararlarla bu çerçevede ilgilenmediğini söylemek mümkündür.

Dolayısıyla Biruni, yalnızca, Arius'un bu toplantıdaki aforozundan bahsetmektedir. Birinci İznik toplantısında, konsilin ittifakla değil, bir nevi çoğunlukla aldığı karar, tüm tarihçilerin de kaydettiği gibi, 'Baba ve Oğul'un bir olduğu veya aynı tabiatı taşıdığı yolundadır. Dolayısıyla, Ariusçular ve bu görüşe katılmayanlar, konsil tarafından aforoz edilmiştir.

Öte yandan Biruni, söz konusu konsilde, Paskalya'nın gününün de belirlendiğini veya değiştirildiğini ifade eder. Biruni, İznik Konsili'nden önce, Paskalya Bayramı'nın,

Yahudi Fışh ayının on dördüncü gününde kutlandığını belirtir. Konsilden sonra ise, Yahudi Paskalyası ile birlikte Nisan ayının 14'ünde kutlanmaya başlamıştır. Nitekim Paskalya Yortusu'nun tarihi, I. Ekümenik Konsili tarafından 21 Mart'ı izleyen pazar günü olarak belirlenmiştir.

İkinci Konsil:

Biruni, II. Ekümenik Konsil'in, Büyük İmparator Arcadius'un oğlu I. Theodosius (MS 379–395) tarafından İstanbul şehrinde gerçekleştirildiğini ifade eder. Biruni'nin kaydettiği bu kurul, Hristiyanlık tarihinin ikinci büyük konsilidir. Bu konsil, Miladi 381 yılında, daha sonra patriklik makamının merkezi haline gelecek olan İstanbul şehrinde toplanmıştır.

Devrin Papası I. Damase'dir. Bununla birlikte bu konsilde 150 piskoposun da kurula katıldığı kaydedilmiştir. Piskoposların sayısı bakımından günümüz kaynaklarının ulaştığı sonuçlar ile Biruni'nin verdiği bilgiler uyushmaktadır.

Biruni'ye göre, İmparator I. Theodosius'un konsili toplama sebebi, Hristiyanlık'ta 'Kutsal Ruh (Saint Esprit)'un tabiatıyla ilgili ihtilafı sona erdirmektir.

Kutsal Ruh ihtilafını ortadan kaldırmayı hedefleyen İkinci Ekümenik Konsil, bu yönüyle, Makedonius hareketine karşı toplanmış bir konsildir. Konsil sonucu, Kutsal Ruh da üçüncü uknum olarak kabul edilmiş ve ilahi tabiata sahip olduğu deklare edilmiştir.

Bütün Hristiyan dünyasını bağlayan bir karar alındığından dolayı, bu toplantı ikinci konsil olarak tarihe geçmiştir. Bununla birlikte, bunun bir Ekümenik/Genel Konsil olmadığını öne sürenler de vardır.

Üçüncü Konsil:

Biruni'ye göre, Hristiyanlığın Üçüncü Ekümenik Konsili, Küçük İmparator II. Theodosius tarafından Efes şehrinde toplanmıştır. Biruni'nin kaydettiği bu toplantı, Hristiyanlık tarihinin üçüncü büyük konsilidir. II. Theodosius, Efes'te 431 yılında bir konsil yapmaya karar verir.

Papa I. Celestine'in İskenderiyeli Cyril tarafından temsil edildiği konsil, Efes şehrinde, 22 Haziran - 17 Temmuz 431 tarihleri arasında beş oturum halinde gerçekleştirilmiştir. Bu bilgilerin yanında Biruni, III. Efes Konsili'ne 200 piskoposun katıldığını da kaydetmektedir.

Biruni'ye göre, II. Theodosius, Efes Konsili'ni, İstanbul Patriği Nestorius ve Nestorius Hristiyanlığına sahip olanların dillendirdiği “oğul” probleminden dolayı toplamıştır. İstanbul Patriği Nestorius ve Nesturi Hristiyanları, ‘Oğul’ kavramının genel algılanışına karşı çıkıyorlardı. Fakat Biruni'nin III. Efes Konsili hakkında verdiği bilgide bir farklılık bulunmaktadır. Biruni'nin ifade ettiği gibi, bu konsilin toplanma sebebi, genel olarak Nesturius ve Nesturius taraftarlarının çıkardığı ihtilaflardır.

Ancak bu konsilde ele alınan temel konu, Nesturius ve taraftarlarının, “oğul” unumuna dair ihtilaflı görüşleri değil, “*Meryem Ana*” meselesidir. Nitekim bu konsilde, “*Meryem sadece insan olan İsa'yı doğurmuştur.*” diyen İstanbul Patriği Nesturius'un fikri reddedilerek, Hz. Meryem'in Tanrı doğuran (theotokos) olduğu kabul edilmiştir.

Ancak, Biruni'nin meseleyi “oğul” ile alakalı olarak vermesini, bir yanılgı olarak değil de dolaylı kurulmuş bir bağlantı olarak değerlendirmek de mümkün görünmektedir. Çünkü ele alınan mesele “*Meryem Ana*” kavramında yoğunlaşsa da bu meselenin altında yatan temel konu, “Oğul”un tabiatıyla ilgilidir.

Nitekim “Oğul” uknumunun, daha açık ifadeyle İsa Mesih’in tabiatı hakkında Nestorius’un görüşü şudur:

“Logos, Meryem’den doğan insanda, sadece ikamet etti, onunla yakından birlik haline bulundu. Tabiatların bu yan yana bulunuşu, biri diğerini sıkıştırmadan, şahsiyet birliği şeklinde oldu.”

Bundan çıkarılacak sonuç şudur ki konsilde, “Oğul” konusunda diofizit (iki-tabiatçı) inancına sıkı sıkıya sarılan Nesturilere karşı, monofizit (tektabiatçı) anlayış hakim olmuş ve birinci görüş aforoz edilmiştir. Biruni de bunu daha niteleyici bulmuş olmakla, konuyu oğul meselesi olarak takdim etmiştir.

Dördüncü Konsil:

Biruni’ye göre, IV. Ekümenik Konsil, İmparator Marcion (Marcianus) tarafından Kadıköy’de (Kalkedon) toplanmıştır. Biruni’nin kaydettiği bu konsil, devrin Papası I. Büyük Leon’un temsil edilmesiyle, 8 Ekim’de başlayıp 1 Kasım 451’e kadar devam eden on yedi oturumda yapılmıştır. Biruni, konsile 630 piskoposun katıldığını ifade ederken, günümüz kaynakları 600 piskoposun katıldığını söylemektedir.

Öte yandan, Marcion tarafından Kadıköy şehrinde 630 piskoposun katılımıyla gerçekleştirilen bu konsili İbn Kayyım el-Cevziyye altıncı konsil olarak kaydetmiştir.

Yine Biruni, Kadıköy Konsili’nin toplanma sebebinin Aziz Eutyches Flavien olduğunu kaydetmektedir. “Monofizit Hristiyanlık ile Ortodoks Hristiyanlık arasındaki ilk çatışma, Patrik Flavien’in, monofizitliğin yorumcularından biri olan Eutyches’i sapık olarak mahkum ettiği zaman İstanbul’da olmuştu”. Biruni, Eutyches’in görüşünü, “şüphesiz Rab İsa’nın bedeni tehhüdden (bir-olmadan) önce iki

tabiattan meydana geliyordu, tehhüdden sonra ise onun tek bir tabiatı vardır.” cümlesiyle ifade etmiştir.

Beşinci Konsil:

Biruni, Beşinci Konsil’in İmparator I. Justinian tarafından toplandığını zikretmiştir. V. Ekümenik Konsil, İmparator I. Justinian’ın çağrısı üzerine 553 yılında İstanbul’da toplanmış, Papa V. Vigilius’un iştirak ettiği konsile katılan 165 temsilci tarafından Nestûrîlerin “üç bölüm” diye adlandırılan görüşleri reddedilmiş ve Kadıköy Konsili’nin İsa’nın tabiatıyla ilgili kararları yeniden formüle edilmiştir.

Biruni, bu konsilin, Massa ve Edessa ve başkalarından onların usulüne muhalif olanları aforoz etmek maksadıyla toplandığını belirtmektedir. Nitekim Monofizitleri kazanma ümidiyle benimsediği bu formül tutmayınca, Justinian, bu defa Antakya İlahiyat Ekolü’nün meşhur üstadlarının eserlerini lanetlemiş ve “üç bölüm” adı verilen aşağıdaki noktaları mahkum eden bir ferman neşretmişti:

A. Nestorius’un üstadı Mopsueste’li Theodore’un eserleri ve şahsı

B. Cyr’li Theodoret’nin Aziz Cyrill’e ve Efes Konsili’ne karşı olan yazıları

C. Edesse’li İbas’ın Theodor’u savunan ve Aziz Cyrille’in itirazlarını reddeden mektubu.

Görüldüğü gibi, Biruni’nin atıfta bulunduğu bölgeler, bu konsilde aforoz edilmiştir. Nitekim Antakya’nın kuzeyindeki Massalılar ve Edesse lanetlenmiştir.

Altıncı Konsil:

Biruni, Altıncı Ekümenik Konsil'in İmanlı Konstantin tarafından İstanbul şehrinde toplandığını belirtmektedir. Biruni'nin kaydettiği VI. Ekümenik Konsil, İmparator IV. Konstantinos tarafından 7 Kasım 680–16 Eylül 681 yıllarında İstanbul'da toplanmıştır. Biruni, bu konsile 187 piskoposun katıldığını zikretmektedir.

Biruni, VI. Ekümenik Konsil'in toplanma sebebi olarak, Curus (Cyrus) ve Büyücü Simon'u (Simon Magus) göstermiştir. VI. Ekümenik Konsil, Monotheletismus anlayışını, yani, İsa'da tek bir iradenin mevcudiyetini ileri süren görüşü mahkum etmiştir.

Ruhanilik Dereceleri

Biruni, Hıristiyanlık'ta ruhaniliğin bulunduğunu ve ruhanilik derecelerinin var olduğunu ifade etmektedir. Ruhanilik ifadesi, İslami literatürde 'İslam dışı dinî mertebeleri" ifade etmek için kullanmıştır. Ancak, şu hususu belirtmek gerekir ki Biruni, Hıristiyanlık'taki ruhaniliği ifade etmek için belli bir kavram veya 'ruhani' terimini kullanmamış, aksine buna 'dinî mertebeler' şeklinde gönderme yapmıştır. Biruni'nin 'dinî mertebeler' olarak ifade ettiği ruhanilik, Hıristiyanlıkta Havariler dönemine kadar geri giden bir tarihe sahiptir.

İlgili kaynaklar, Hıristiyanlığın ilk döneminde ruhani sınıfın bulunmadığı izlenimini vermektedir. Ancak, İncil'lerin çıkış devirlerinde, MS 50–150 yıllarında Havari, öğretmen, cemaat reisi (piskopos) ve yardımcıları (diakon-

lar) gibi birtakım vazife kategorilerinin belirlendiği görülür. Vazife taksimi ise, daha 1. yüzyılın sonlarında Roma’da yapılmaya başlanmıştır.

Daha sonra cemaat, idareciliği de eline almıştır. Nitekim kiliselerde ruhanilik derecesi, diğer bir ifade ile kutsal rütbeler ve dinî mertebelerin, İsa Mesih’in Havarileri ile başladığı görülmektedir. Ermeni Kilisesi’ne göre, ruhanilikteki “Kutsal Rütbeler” İsa Mesih’in Havarileri ile başlamaktadır. Başlangıçta kilisenin yönetimi ve her türlü işi onlar tarafından yerine getirilmektedir.

Ancak Hıristiyanlaşanların sayısının çoğalması neticesinde kendilerine yardımcıları tayin etmişlerdir. Bunlardan “diyakos” en alt derece olup, papaz yardımcısı demektir. Havarilere dinî işlerde yardımcı olanlara da “elder” (kilise mütevelli heyet üyesi) denilmiştir. Günümüzde ise “papaz” (priest) adı verilen sınıf, yani papazlar onların görevini yapmaktadır.

Havariler, İsa Mesih’in emri gereği dünyanın her yerine dağılmış ve gittikleri yerlerden ayrılmadan önce kendi görevlerini yapacak olan insanlar tayin etmişlerdir. Bunlar ise “piskopos” olarak isimlendirilmiştir. Böylece kilisede üç ruhani derece oluşmuştur. Bunlar; diakonluk, papazlık ve piskoposluktur. Daha sonra kiliselerde ruhanilik derecelerinin arttığı gözlenmiştir.

Biruni, telif ettiği metinlerde dinlerdeki ruhanilik derecesine önem vermiştir. Özellikle Hıristiyanlık’taki ruhanilik derecesini ayrı bir şekilde ifade etmiştir. Bunun akla gelecek ilk sebebinin, Hıristiyanlığın dinî yapısı bakımından ruhanilik derecesinin yapısal ve deruni bir önem arz etmiş olduğu söylenebilir.

Hıristiyanlık’ta ruhanilik derecelerinin, başından itibaren, Hıristiyan toplum nezdinde, din anlayışı açısından, çok

büyük bir anlama sahip olduğu bilinmektedir. Ayrıca, Hıristiyanlık'ta önemli sayılan sakramentlerden biri de ruhani veya rahip takdisidir. Bu olay, Yeni Ahit'te, topluma ruhani seçme şeklinde yer almaktadır.

Öte yandan, yukarıda verilen bilgilere paralel olarak, Kur'an-ı Kerim'de, Hıristiyanlıkta ruhaniliğin var olduğunun zikredilmesi de ayrı bir öneme sahiptir:

“Çünkü onların içinde keşişler ve rahipler vardır ve onlar büyüklük taslamazlar.” (Maide, 5/82).

“İcat ettikleri *ruhaniliği biz onlara yazmamıştık, yalnız Allah'ın rızasını kazanmak için yaptılar fakat ona gereği gibi de uymadılar.*”

Ruhanilik, Hıristiyanlık'ta önemli bir konumu bulunan kilise otoritesinde belli bir hiyerarşi içinde müesseseseleşmiştir. Biruni, “El-Kanunu'l-Mes'ûdi”de, Hıristiyanlık'ta hiyerarşik bir form içerisinde teşekkül etmiş olan ruhanilik derecelerinin dokuz olduğunu açık bir şekilde ifade etmiştir. Ancak o, aşağıdan yukarıya üç dereceyi saydıktan sonra, “sonra onların geri kalanları bilinir” der.

Buna göre, bunlardan ilk üçü, genel olarak bakıldığında, Harezmi'nin (ö. 387) “Mefâtihu'l-Ulûm”daki “Altı merasimlerinde hizmet verenler, okuyucular ve nesîdeciler vardır. Bunların hiçbirisi kilise görevlilerine ait rütbelere degildir.” şeklindeki değerlendirmesini çağrıştırmaktadır.

Ancak, “El-Kanunu'l-Mesudi” müellifi, dinî dereceleri dokuz olarak belirttikten sonra, “Onlardan üçünü, kendi ehlinin az hatırladıklarını tedvin ediyorum.” der. Nitekim Hıristiyanlık'taki ruhanilik, kiliseden kiliseye değişmektedir. Biruni, ruhanilik mertebelerinin veya kilise görevlilerinin sayısını en alt makamdan en yüksek makama doğru dokuz olarak tespit etmektedir.

Aşağıda, Biruni'nin verdiği sırayı izleyerek, çeşitli kislere ve bazı klasik yazarların görüşlerine de yer vermek suretiyle, söz konusu ruhanilik mertebeleri hakkında bilgi verilecektir.

Biruni'nin eserlerinin Hristiyanlık bölümlerinde önemli tarihî bilgiler verilmektedir. Bunlardan biri de yukarıda da ifade edildiği gibi Hristiyanlık için belirleyici olması açısından, Biruni'nin son derece önemli bulduğu ve değer verdiği ruhanilik mertebeleri hakkındadır.

Düşünürümüz, “Kronoloji” kitabında Hristiyanlığın ilk ruhanilik derecesini “Fesulta” olarak kaydetmektedir. Ancak “El-Kanunu'l-Mesudi” isimli eserinde bu makamı “Teslta” olarak ifade etmektedir. Müellifimizden önce yaşamış olan, M'urûcu'z-Zaheb” ve “Maadinu'l-Cevher” isimli kitabın yazarı El-Mesudi, Hristiyanların ruhanilik mertebelerini değişik bir yaklaşımla ele almakta ve kavramlar sunmaktadır. Nitekim Biruni'nin “Fesulta” veya “Teslta” olarak ifade ettiği makamı, “El-Mesudi es-Sulta” şeklinde zikretmektedir.

Biruni'nin kendi yazılarında da bazı konularda birtakım farklılıkların ve değişik isimlendirmelerin olduğu görülmektedir. Bunun, bir çelişki olduğunu düşünmenin doğru olmadığı kanaatindeyiz.

Çünkü Biruni'nin kitaplarında, bir tür tamamlama veya diğer bir ifadeyle geliştirme ve tekemmül etme görülmektedir. Bunun yanında, Biruni'nin yazılarında bu tür çelişki gibi görünen kavram oynamalarının yabancı dillerden yapmış olduğu aktarımlardan kaynaklandığı da düşünülebilir.

Nitekim günümüzde de bazı yazarlar, yabancı bir kelimenin bazen okunuşunu bazen de yazılışını vermek suretiyle aynı terimi farklı şekillerde yansıtabilmektedirler. Doğunun dehası Biruni'nin de böyle yaptığı düşünülebilir.

Bununla beraber, şu da bir gerçektir ki Biruni'nin sonraki yazılarında önceki yazılarına nazaran giderek derinleştiği ve uzmanlaştığı görülmektedir.

“Kronoloji” kitabında geçen “Fesulta” ve “El-Kanunu'l-Mesudi” isimli eserinde geçen “Teslta” kelimesi, Hıristiyanlık'taki ruhanilik mertebelerinin birincisi olarak yer almaktadır. Bu mertebe, münacat okuma düzeyinde bir dereceyi ifade etmektedir. Bu dereceye sahip olan ruhani de münacat okuyandır. Biruni, “Fesulta”nın en alt derece olduğunu “Patrikten yukarı ve Fesulta'dan küçük derece yoktur.” demek suretiyle açıklamıştır.

Biruni'nin, Hıristiyan ruhanilik mertebelerinin en altında bulunan derecesini “Fesulta” olarak ifade ettiğini söylemiştik. Her Hıristiyan kilisesinin, “Fesulta” mevkiini ifade eden kendine mahsus terimleri vardır. Kilise hiyerarşisinin en alt derecesini ifade etmek üzere kullanılan bu terimlerin hepsinin de “Fesulta” kavramının karşılığı olduğu söylenebilir.

Bu ruhanilik derecesi, Rus Ortodoks kilisesinde de görülmektedir. Rus Ortodoks kilisesi, ruhanilik mertebelerini sekiz dereceyle sınırlandırmaktadır. Bu kilisede, ruhaniliğin en alt derecesi, “Paromanari veya Ponomari” ile karşılanmaktadır.

Öte yandan, günümüzde bu derece, Ermeni kilisesinde görülmemektedir. Bununla beraber, söz konusu mertebeyi, Süryani kilisesinde mürettil anlamına gelen “Mzamrono” kelimesi ile kıyaslamak mümkündür. Süryani kilisesindeki “Mzamrono” derecesinde yer alan kişinin tek vazifesi kilisedeki koroya katılmaktır.

Biruni, Hıristiyanlık'taki ruhanilik mertebelerinin ikinci sırasındaki makamı, “Kronoloji” kitabındaki yazılış biçimi ile “Koruyo” olarak isimlendirmektedir. “Koruyo”, Süryani dilinde okuyucu manasına gelmektedir. Biruni, bu

terimi, daha sonra telif ettiği “El-Kanunu’l-Mesudi” isimli kitabında “Koruno” olarak zikretmiştir.

Biruni’nin Hıristiyanlık’taki ikinci dereceli ruhanilik kavramını ifade etmek için kullandığı kelimedeki farklılık istinsah hatasından kaynaklanmış olabilir. Zira bunu istinsah edenlerin dikkatli olduğunu kabul etsek bile, bu terimlerin yabancı bir dilden Arapçaya geçmiş olması müstensih’in yanılma ihtimalini arttırmaktadır.

Harezmi, bu konuda özel bir isim zikretmeksizin, sadece, Hıristiyanlık’taki ruhanilik mertebeleri içerisinde ‘okuyucular’ tarzında bir makamın bulunduğunu ifade eder ve bunu şu şekilde dile getirir:

“... Onun altında da el-Kasîs ve Semmâs bulunur. Bunların gözetiminde ise, altar merasimlerinde hizmet verenler, okuyucular ve nesîdeciler vardır.”

Mesudi ise, ikinci derecedeki ruhaninin varlığına dair bilgiler vermektedir. Ancak, keyfiyetinin ne olduğu kesin ve açık olarak bilinmemekle birlikte, söz konusu bu makam düzeyini “Agnust” olarak ifade eder.

Hıristiyanlık’ta ruhanilik mertebelerinin ikinci aşamasında bulunan Koruya, ölüleri hatırlayan ruhanidir. Bu derece Rus Ortodoks kilisesinde ‘Koruya’ ile eş anlamlı olan, yani okuyucu anlamına gelen “Çtes” ile karşılanabilir. Bununla beraber, Ermeni kilisesinde ruhanilik aşamalarında bu makam zikredilmemektedir.

Buna rağmen, Keldani kilisesinde ruhanilik mertebelerinde, aşağıdan yukarıya üç derece görülmektedir. Bu üç dereceden her biri de kendi içerisinde üçe ayrılmaktadır. Böylece, Keldani kilisesinde de dokuz ruhanilik derecesi ortaya çıkar. Keldani kilisesinde ruhanilik dereceleri aşağıdan yukarıya şöyledir:

1. Üç Diakonluk (Vaizci Diakon, Yardımcı Diakon, Diakon),
2. Üç Papazlık (Papaz, Arkedion, Korpiskopos),
3. Üç Piskoposluk (Piskopos, Baspiskopos, Patrik).

Keldanilerde Diakon’a Semmas/Semasa, Papaza Qasisa, Abuna denmekte, Matran ise Piskopos’un karşılığı olarak kullanılmaktadır

“Kronoloji” kitabının müellifinin Hristiyanlığın ikinci derecesini ifade etmek için kullandığı “Koruya” terimi, Keldani kilisesinde “Üç Diakonluğu”nun ilk ‘Vaizci Diakon’u ile karşılanabilir. Nesturilerde kilise teşkilatındaki hiyerarşi sekiz sınıftan meydana gelmektedir. ‘Koruya’ makamının Nesturi kilisesinde “Papaz Çırağı” ile karşılanması mümkün görülebilir.

Bu derece, Süryani kilisesinde de görülür ve yegane vazifesi Kutsal Kitap’ı kilisede inananlara okumaktır. Bu makam, görüldüğü üzere, Hristiyanlık’ta en alt ruhaniyet derecesi olan Teslta’tan sonra ve Hebukdiyakona derecesinin altında ikinci dereceli ruhanilik aşamasını ifade eder.

Ancak, Harezmi bu dereceyi kilise görevlilerinin rütbe-leri arasında görmeyerek, şu açıklamayı yapmaktadır:

“Altar merasimlerinde, hizmet verenler, okuyucular ve nesîdeciler vardır. Bunların hiçbirisi kilise görevlilerine ait rütbelerden değildir.”

Ruhanilikle ilgili önceki kavramların isimlendirilmelerinde olduğu gibi, bu makamın isimlendirilmesinde de birtakım farklılıklar görülmektedir. Hristiyanlık’ta okuyucu anlamına gelen ‘Koruya’ makamından sonraki dereceyi ifade eden Hebukdiyakona terimi, Biruni’nin “Kronoloji” kitabında “Hebukdiyakona” olarak geçmektedir.

Ancak, diğer eseri olan “El-Kanunu’l-Mes’ûdi”de ise “Heyufdiyaftı” olarak zikredilmektedir. Mesudi ise, Hıristiyanlık’taki üçüncü dereceli ruhaniyet mertebesini, “Yudna” olarak belirtmiştir. Bununla beraber, Harezmi de “Hebukdiyakona” derecesine işaret etmektedir. Bunu da şöyle ifade etmektedir:

“Onun altında da el-Kasîs ve Semmâs bulunur. Bunların gözetiminde ise, altar merasimlerinde hizmet verenler, okuyucular ve nesîdeciler vardır.”

Biruni’nin Hıristiyanlıktaki ruhanilik aşamaları konusundaki sıralamasıyla el-Mesudi’nin sıralamasının birbiriyle örtüştüğünü söylemek mümkün görünmemektedir. Ancak söz konusu uyumun sayı ve muhteva bakımlarından olduğunu söylemek zordur. Fakat buna rağmen, söz konusu mertebenin diakon derecesinin altında olması hasebiyle, yazım farkı olmakla beraber, muhteva bakımından bir uyuşmanın olduğunu söyleyebiliriz.

Biruni’nin “Hebukdiyakon” olarak ifade ettiği Hıristiyanlık’taki ruhaniyet derecesi Rus Ortodoks kilisesi literatüründe “İpodiakon” olarak geçmektedir. İpodiakon, kilsede yapılan ayinlere yardım eden ruhaniye işaret eder. O, genel anlamda, kilise hizmetçisi, özelde ise diakona kilise ayininde yardım eden hizmetçidir.

Hıristiyanlık’ta ruhanilik derecesinin üçüncüsü olan “Hebukdiyakon”, Süryani kilisesinde de görülmektedir. Süryani kilisesinde, yarım diakon anlamına gelen “Afudiyakon” terimiyle ifade edilir. Bununla beraber Süryanicede ‘Yardiyakos’ anlamında ‘Hupetyakono’ da bulunmaktadır. İncil diakonun yardımcısıdır. Süryani kilisesindeki anlayışa göre, “Afudiyakon”, ayin esnasında duaları, ilahileri ezbere bilmelidir.

Özellikle dinî kuralları, mezmurları iyi bilmelidir. Bununla beraber, Biruni’nin Hıristiyanlığın üçüncü derecesini

ifade etmek için kullandığı “Hebukdiyakona”, Keldani kilisesinde Üç Diakonluğun ikincisi olan ‘Yardımcı Diakon’ ile karşılanabilir. Nesturi kilisesinde ise ‘Hebukdiyakona’ makamının “Diyakon Çömezi” ile karşılanması mümkün görülebilir.

Biruni’nin ruhanilik dereceleri hakkında verdiği sayıya yakın bir sayıyı günümüzde Gregoryan Ermeni kilisesinde görmek mümkündür. Gregoryan Ermeni kilisesinde görevliler aşağıdan yukarıya doğru sekiz kademe oluşturmaktadırlar.

Biruni’nin ifade ettiği Hıristiyanlık’taki söz konusu ruhanilik derecesi, Ermeni kilisesinde de görülmektedir. Ermeni kilisesi literatüründe bu makam “depir” olarak ifade edilir ve diakon yardımcısı anlamına gelir. Kilisedeki görevi bakımından da aynı düzeyde olduğu söylenebilir. Bu kilisedeki ruhanilik mertebeleri şöyledir:

1. Diakos Yardımcısı (Depir),
2. Diakos (Sarkavak),
3. Papaz (Khana veya Yeret),
4. Başpapaz (Avagueretz),
5. Başrahip veya Doktor (Vartopet),
6. Piskopos,
7. Patrik,
8. Katolikos.

Biruni’nin, Hıristiyanlık’taki ruhanilik derecelerinin üçüncüsü olarak zikrettiği “Hebukdiyakona”, diakonluk derecesinin altındadır. Biruni’nin bahsettiği “Habukdiyakona” kademesini, Harezmi kilise mertebeleri arasında saymamakta ve “altar merasimlerinde hizmet verenler, okuyucular ve nesîdeciler vardır. Bunların hiçbirisi kilise görevlilerine ait rütbelerden değildir.” demektedir.

Hıristiyanlıkta dördüncü dereceli ruhani, Biruni'nin "Kronoloji" kitabında "Dördüncüsü, Mismisana ve o Semmâs'tır." şeklinde "Mesesana" olarak ifade edilirken, "El-Kanunu'l-Mesudi" adlı eserinde ise, "Dördüncü Mismisa ve o Semmâs'tır." şeklinde "Mesmesa" olarak zikredilmektedir.

Aynı eserde "Mesmesana"nın "Semmâs" olduğuna dair bir bilgi de verilmektedir. "Tahkîk mâ li'l-Hind" isimli kitabında ise bu ruhanilik mertebesini doğrudan doğruya "Semmâs" olarak zikreder. El-Mesudi, Biruni'nin ifade ettiği "Mesesana" veya "Mesmesa" isimlerini zikretmeksizin, direkt olarak "Semmâs" şeklinde kaydetmiştir.

Harezmi ise, Semmâs ismini zikretmekle beraber bunun durumunu şu şekilde ifade etmiştir:

"Üskûf ise, herhangi bir kasabada bulunabilen ve matrâna yardımcı olan kişidir. Onun altında da el-Kasîs ve Semmâs bulunur."

Diğer bir ifadeyle "Mesmesana"nın ikinci bir isim olarak Hıristiyanlar tarafından kullanıldığını söyleyebiliriz. Nitekim Doğu Hıristiyanlarından olan Keldaniler Diakon'u 'Semmâs/Semasa' diye ifade etmektedirler.

Hıristiyanlığın dördüncü ruhanilik derecesini teşkil eden ruhani için "Mesmesana" ismi kullanılmaktadır. Aynı zamanda bu derece Hıristiyanlar tarafından "Semmâs" olarak da ifade edilmektedir. "Semmâs" kelimesi daha çok Doğu Hıristiyanlarınca kullanıldığı için, İslam literatürlerinde de bu dereceye bu adın verildiği görülmektedir.

Çünkü Diakon kelimesinin kullanıldığı yerlerde, açıklama olarak "Semmâs" kelimesi getirilmektedir. Semmâs kelimesi, Aramice olup, kahin olmayan yerdeki kilise hizmetçisi demektir. Diakon yerine ifade edilen Semmâs, Süryanice 'Shamshâ' (Samsâ) kelimesinden Arapçaya geçmiş tir.

Doğu Hıristiyanlarınca ve İslam literatürde yaygın olarak kullanılan “Semmâs” teriminin yerine günümüzde genel olarak, Grekçe bir kelime olan ve hizmetçi anlamına gelen “Diakon” kullanılmaktadır. Diyakoz olarak da isimlendirilen Diakonların tarihi, erken dönemlerde komünyon ayini hizmetçileri, fakirlere sadaka dağıtmak ve benzeri işleri yürüten kilise görevlileri şeklindeki tezahürleri içerisinde Havariler zamanına kadar inmektedir. Günümüzde ise günlük ibadetlerde rahiplere yardımcılık görevini üstlenirler.

“Diakon”luk derecesinin, genel olarak aynı muhteva ile Rus Ortodoks kilisesinde kullanıldığı da söylenebilir. Ancak Ermeni kilisesinde muhteva aynı olmakla beraber, kelime değişikliği görülmektedir. Ermeni kilisesi mensupları, diakon ve onun makamını ifade etmek için “Sarkavak” terimini kullanmaktadırlar.

Bununla beraber Biruni’nin Hıristiyanlığın dördüncü derecesini ifade etmek için kullandığı “Mismisana/Semmâs”, Keldanî kilisesinde Üç Diakonluğun ikincisi olan ‘Diakon’ ile karşılanabilir. Nesturi kilisesinde ise ‘Mismisana/Semmâs’ makamının “Diyakonlar” ile karşılanması mümkün görülebilir. Hıristiyanlar arasında değişik şekillerde isimlendirilen “diakon”dan sonra Kiss gelmektedir.

Biruni, Hıristiyanlık’taki Diakon/Semmâs derecesinden sonra “Kasiso” mertebesinin geldiğini söyler ve bunu da “Beşincisi Kasiso ve o el-Kiss’tir.” şeklinde ifade eder. Ancak daha sonra telif ettiği “El-Kanunu’l-Mesudi”de bu dereceyi “Mesiso” olarak zikreder. “Kasiso”nun “el-Kiss” olduğunu da ayrıca zikretmektedir. “Tahkîk mâ li’l-Hind” kitabında ise bu mertebeyi, başka bir isim zikretmeksizin doğrudan doğruya “Kiss” olarak belirtir.

Mesudi, eserinde “Kiss” kelimesi ile irtibatlı olan “Kisis” kelimesini ana terim olarak kullanmaktadır. Harezmi ise, Kisis makamını şöyle ifade eder:

“Üskûf ise herhangi bir kasabada bulunabilen ve matrana yardımcı olan kişidir. Onun altında da el-Kasîs ve Sem-mâs bulunur.”

Mesudi’nin kullandığı şekliyle Kisis, İslam âleminde bilinen bir terim olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kiss terimi, Aramice olup kiliseye bakan kahine işaret eder. Papaz temrinin karşılandığı Kiss veya Kisis, Süryanice Keshisha (Kesîsâ) kelimesinden gelmektedir. Nitekim günümüzde de Keldani kilisesinde papaz, Kasisa’nın karşılığı olarak kullanılmaktadır.

Hristiyanlık’taki ruhanilik mertebelerinin beşincisi olan “Kasiso” aynı zamanda “Kiss” olarak da ifade edilmektedir. “Kasiso” veya daha yaygın olarak kullanıldığı şekliyle “Kiss”, kilisede bir görevlidir. Hristiyanlık’ta bu durumda olanlara, genel olarak papaz denilmektedir. Ancak Doğu Hristiyanlarında ve İslam literatüründe papaz kelimesinden daha çok “Kiss” veya “Kisis” kelimesi kullanılmaktadır. Nitekim papaz kelimesinin geçtiği yerde, açıklama olarak “Kiss” kelimesi verilmektedir.

Ayrıca Süryani kilisesinde papaz yerine ihtiyar anlamına gelen “Kasisutho” veya “Kasiso” kullanılmaktadır. Türkî dillerde de papazı ifade etmek için ‘Keşiş’ sözü kullanılmaktadır. Demek ki Biruni, kelimenin asıl kullanımına sadık kalmakla birlikte İslam literatüründeki kullanımına da dikkat çekmiştir. Fakat bu kullanımla yetinmemiştir.

Biruni’nin, terimin İslam literatüründeki kullanımı ile yetinmeyip asıl kullanımını da nazar-ı dikkate almasının, onun ilmî titizlik ve hassasiyeti ile alakalı olduğunu söylemek mümkündür. Biruni’nin bu konudaki ilmî dikkatini ve meseleleri ele almadaki duyarlılık ve sağlam bakışını, onun şu cümlelerinde hayranlıkla izliyoruz. O, “Tahkîk mâ li’l-Hind” isimli eserinde araştırma teknikleri açısından son

derece önemli olduğunu düşündüğümüz şu açıklamaları yapmaktadır:

“Dillerinde olan isimleri, sözcükleri ve en az bir kez tanımlanması kaçınılmaz olan şeyleri zikrediyorum. Eğer kelime türemiş bir sözcükse ve Arapçaya çevrilebiliyorsa, bunun yerine başka bir kelimeyi tercih etmiyorum. İyice emin olduktan sonra bu kelimeyi kullanıyorum. Kelime kısa ve çok meşhur bir kelime ise bunu, anlamını verdikten sonra kullanıyorum. Bir kelime için dilimizde karşılık olarak iyi bilinen bir isim varsa, iş daha kolaylaşıyor.”

Biruni’nin ifade ettiği “Kiss” kavramı, küçük bir içerik farklılığı olmakla birlikte, günümüzde, Hristiyanların genel olarak kabul ettiği bir ruhanilik derecesi olan papazlık makamına tekabül etmektedir. Ruhanilik sırası itibariyle değişiklik olsa da bu makam Rus Ortodoks kilisesinde “Svyasennik” olarak ifade edilirken, Ermeni kilisesinde “Khana” veya “Yeretz” olarak ifade edilir.

Bununla beraber Biruni’nin Hristiyanlığın beşinci derecesini ifade etmek için kullandığı “Kiss”, Keldani Kilisesinde Üç Papazlığın birincisi olan ‘Papaz’lıkla karşılanabilir. Nesturi kilisesinde ise ‘Kiss’ makamı “Papaz” ile karşılanmaktadır. Papaz da genel olarak bilindiği gibi, kilisede görevli bir rahiptir. Yegane vazifesi Kutsal Kitabı kilisede inananlara okumaktır. Bu derece Yeni Ahit’te şöyle ifade edilmiştir: “İmanlılar için her kilisede ihtiyarlar seçtiler. Dua ve oruçla onları, inandıkları Rab’be emanet ettiler.”

Biruni’nin “Kronoloji” kitabında altıncı ruhaniyet mertebesi, “Yaskufa” olarak kaydedilir ve “altıncı Yaskufa ve o el-Uskuf’tur” der. “El-Kanunu’l-Mesudi” isimli kitabında Uskuf’tan önce “Beskuya” yer almaktadır. “Beskuya” kelimesi ‘bishop’ sözcüğünün Arapçalaşmış şeklini akla

getirebilir. Bununla beraber, Biruni, “Yaskufa”nın “Uskuf” olduğunu ayrıca zikretmektedir.

Harezmi, genel olarak piskopos konusunda: “sonra Üs-kûf ise, herhangi bir belde de bulunabilen ve matrana yardımcı olan kişidir.” der. Mesudi eserinde direkt olarak genel kullanımı çerçevesinde “Uskuf” terimini vermektedir.

Biruni, “Kronoloji” kitabında piskoposluk mertebesini şöyle ifade eder:

“Yaskufa ve o Uskuf”tur. Metran’ın eli altında bulunur.”

“Tahkîk mâ li’l-Hind” isimli kitabında ise Uskuf’un derecesini şöyle ifade eder:

“Hristiyanların uskuflarının/piskoposlarının üzerinde Mitran, Caslik ve Batrik, onlardan aşağıda olanlar “Kiss” ve “Semmâs”tır.”

Biruni’nin Hristiyanlıktaki ruhanilik mertebelerinin altıncısı olarak gördüğü Uskuf, Yunanca kökenli bir isim olup “nazır, gözetmen” anlamına gelen piskopos kelimesinden türetilerek kullanılmaktadır. Başka bir ifade ile Uskuf, (epi)skopos kelimesinin bir şeklidir. Kutsal Kitap’ta ise piskopos, genellikle ‘ihtiyar’ kelimesiyle ifade edilmektedir.

Biruni, ‘Hristiyanlıkta Piskoposların üstünde Metro-polit, Caslik ve Patrikin; olduğunu, altında ise Kiss ve Sem-mâsın olduğunu’ belirtir. Bir ruhanilik makamı olarak piskoposluk, genel olarak tüm Hristiyanlık’ta görülmektedir. Hristiyanlık’taki üst düzey ruhanilerden olan piskoposun görevlendirilme şekli ile görev ve yetki alanları, kiliselere göre değişmektedir.

Roma Katolik kilisesinde, papa tarafından tayin edilen piskopos, diğer kiliselerde, kilise kurulu ve buna benzer kurumlar tarafından atanmaktadır. Doğu kiliselerinde piskoposun bekar olması şartı aranırken, diğer kiliselerde ru-

hani tecrübesi, kişilik özellikleri, karakter ve benzeri şartlar aranmaktadır.

Rum Ortodoks kilisesinde ‘Uskuf’, genel olarak kulanılan “Episkop / Piskopos” terimi ile karşılanabilir. Aynı durumu, Gregoryan Ermeni kilisesinde de görmek mümkündür. Ermeni kilisesi literatüründe bu makam “piskopos” olarak ifade edilir.

Bununla beraber Biruni’nin, Hristiyanlığın altıncı derecesini ifade etmek için kullandığı “Uskuf”, Keldani kilisesinde Üç Piskoposluğun birinci ‘piskopos’una tekabül etmektedir. Nesturi kilisesinde de ‘Uskuf’ makamını “piskopos” düzeyi ile aynileştirmek mümkün görünmektedir.

Biruni’nin “Kronoloji” kitabında Hristiyanlığın ruhanilik mertebelerinin yedinci sırasında “Metrobolita” makamı yer almaktadır. Bu makamı, Biruni, “yedincisi Metrobolitadır, o Caslik’in elinin altındadır. Melkitlere ait mitranın makamı Horasan’daki Merv şehrindeydir.” şeklinde ifade eder. “El-Kanunu’l-Mesudi kitabında “Metronulito” makamını şöyle ifade eder: “Yedinci Metronulito ve o el-Mitran’dır.”

Bununla beraber, Biruni, “Metrobolita”nın, “Mitran” olduğunu ayrıca zikretmektedir. Bu konudav Harezmi, “Mefâtîhu’l-Ulûm” isimli kitabında “Matrân (metropolit) ise el- Câselik’in yardımcısıdır. Matrânın makamı Horasan’daki Merv şehrindeydir.” şeklinde bilgi vermektedir.

Mesudi, Hristiyanlık’taki bu ruhanilik derecesini Mutran olarak verir ve onun, şehrin başı olduğunu zikreder. Keldanilerde ise Matran, Piskopos’un karşılığı olarak kullanılmaktadır.

Hristiyanların üst düzey görevlileri ifade etmek için kullandığı “Metrobolita” terimini, Biruni iki eserinde değişik şekillerde belirtmiştir. Ancak buradaki farklılık, ön-

ceki kavramların isimlendirilmelerinde olduğu gibi, yine istinsah hatası olarak değerlendirilmelidir. Bu terimdeki farklılık, harf değişikliği değil de harfi değiştiren noktalama hatası olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde ise bu makamın ismi “Metropolit” olarak literatüre geçmiştir.

Metropolit, Hristiyanlık’ta bir bölgede söz sahibi olan piskoposa verilen isimdir. Bununla beraber, metropolite başpiskopos ismi de verilmektedir. Biruni, metropolitin derecesi konusunda, onun, Caslik’in emri altında olduğunu ifade eder.

Öte yandan, Biruni’nin, Hristiyanlığın beşinci ruhanilik derecesini ifade etmek için kullandığı “Metrobolita” kavramını, Rus Ortodoks kilisesinde de aynen görmek mümkündür. Söz konusu kavram, Keldani kilisesinde, Üç Piskoposluğun birincisi olan ‘başpiskopos’ ile karşılanabilir. Nesturi kilisesinde ise ‘Metrobolita’ makamının “Metropolit” şeklinde ifade edildiğini görmekteyiz.

Biruni, “Kronoloji” kitabında, Hristiyanlık’taki ruhanî teşkilatının metropolitten sonraki makamını ifade eden kavramın “Katolikus” olduğunu kaydeder. Ancak, bu terim, “El-Kanunu’l-Mesudi” isimli eserinde “sekizincisi Tasolifostur ve o el-Caslik’tir.” şeklinde geçer.

Bununla beraber, o, “Katolikos”un “Caslik” olduğunu, ayrıca belirtmektedir. “Tahkîk mâ li’l-Hind”de ise doğrudan doğruya “Caslik” terimine yer verir. Bunu şöyle ifade eder: “Kasolikus (Catholicus), o Caslik’tir.” Bunun benzeri bir ifadeyi birkaç İslam düşünüründe de görmek mümkündür. Nitekim Harezmi bu makamın ruhanilik skalasındaki yerini şöyle belirtir: “(Batrîk’ten) sonra el-Kathûlîk gelir ki bu da (patriğin yardımcısı) Caslik’tir.”

Biruni’nin kullandığı ‘Caslik’ kelimesi Yunanca kökenli olan ‘Catholicus’ kelimesinin Arap diline uyarlanmış

şeklidir. Biruni'nin kullandığı “Catholicus”, Yunan dilinde ‘genel’ anlamına gelen bir terimdir.

Katolikus, bazılarının Roma Katolik kilisesine, bazılarının diğer Hristiyan kiliselerine bağlı olduğu Doğu Hristiyan gruplarının ruhani başkanlarına verilen bir unvandır. Nesturi ve Ermeni kiliselerinde ise Katolikus patriklere verilen bir unvan olarak görülmektedir. Ermeni kilisesinde, bu makam “Katolikos” olarak ifade edilir.

Ancak Biruni, tam aksine, bu makamı “Patrik” olarak belirtir. Bu ruhanilik derecesi Süryani kilisesinde de “Caslik” veya “Mafıryanlık” olarak geçmektedir.

Biruni, tarihî yönden önemi büyük olan “Kronoloji” kitabında Hristiyan ruhanilerinin en üst düzeyi hakkında şu nitelemeyi yapar: “Dokuzuncusu, Patriarhadır ve o el-Batrîk’tır.” “El-Kanunu’l-Mesudi” isimli eserinde de aynı şekilde, “dokuzuncusu, Patriarhadır ve o el-Batrik’tır.” ifadeleri yer alır.

Harezmi ise, bu derece hakkında şunları söyler:

“Bizanslılar arasında kullanılan muhtelif dinî unvanlara gelince, onların en üstü, Batrak olarak adlandırılır. Bu kelimenin Arapçalaşmış şekli ise Batrîk’tır.”

Mesudi, eserinde doğrudan doğruya “Patrik” sözünü kullanır. Biruni'nin Patriyarha kelimesinin yerine kullandığı Patrik sözcüğünün yazılışında iki kitabında değişiklik görülmektedir. Ancak “dinî unvanlar, Batrak olarak geçmiş olan Patrik (Patriarch) ile başlar. Özellikle Doğu Hristiyan Kiliselerinin hâlâ yaşamakta olduğu Ön Asya topraklarına yakın olan diğer Arap yazarlar ise Batriyark gibi Grekçe aslına oldukça yakın olanlarından başlayarak birçok farklı formlarını verirler.”

Biruni, Patrik kelimesindeki harf değişikliğine, daha açık bir ifadeyle kelimenin sonundaki harfin ‘kef mi’ yok-

sa ‘kaf mı’ olacağı konusuna “El-Kanunu’l-Mesudi” adlı kitabında açıklık getirmiştir. O, patrikhanenin bulunduğu yerleri saydıktan sonra, patrikhanede bulunan patrikin kaf harfiyle yazılamayacağını özellikle belirtmiştir. Ona göre, patrik kelimesi kaf harfiyle yazıldığında, ruhani patriği değil de ordunun başı ve onların komutanı olan kişiyi ifade eder.

Ancak İslam literatüründe patrik kelimesini değişik şekillerde görmek mümkündür. Biruni’nin kendi eserinde de “Patrik” kavramının yazılışının değişik şekillerini görmek mümkündür. Bu değişiklik, İslam düşünürleri İbn Teymiyye, İbn Kayyim el-Cevziyye’nin yazılarında da görülebilir.

Kelime anlamı itibarıyla, bir ailenin babası ya da bir kabilenin yöneticisi demek olan bu isim, Kutsal Kitapta, Adem, Nuh, özellikle İbrahim, İshak, Yakub ve Yakub’un 12 oğlu gibi şahıslara verilen bir unvandır. Bununla beraber, Hristiyan kilise geleneğinde bu isim, altıncı yüzyılda Roma, İskenderiye, Antakya, Kudüs, İstanbul gibi beş eski merkezin başlarına verilen unvandır. Patrik, Hristiyanlık’ta, Ortodoks kiliselerinin başında bulunan üstün rütbeli rahiptir ve o bu sıfatıyla dinsel hiyerarşinin başıdır.

Patriklik derecesi, Biruni’nin ifade ettiği sekliyle, günümüzde de Rus Ortodoks kilisesinde dinî hiyerarşinin en üst makamını temsil etmektedir. Keldani kilisesinde Üç Piskoposluğun birincisi ‘Patrik’ ile karşılanabilir. Nesturi kilisesinde de ‘patriklik’ makamı “patrik” ile ifade edilir. Biruni’nin ruhaniyet mertebeleri hakkında verdiği sayıya yakın bir sayıyı günümüzde Gregoryan Ermeni kilisesinde görmek mümkündür. Ermeni kilisesi literatüründe bu makam “patrik” olarak ifade edilir.

Ancak, bu makam, onlarda, Biruni’nin tam aksine, “katolikos”un altında zikredilir. Hristiyanlıktaki dinî/ru-

hani mertebeler hakkında Biruni'nin yapmış olduğu tasvir ve tanıtımlarla ilgili olarak işaret edilmesi gereken birtakım hususlar vardır. Her şeyden önce, düşünürümüz, ilmiliğin temel kriterlerinden birisi olan objektiflik esasına riayet etme noktasında son derece titiz davranmaktadır.

Verdiği bilgiler ve yaptığı değerlendirmeler, onun, konuyu çok iyi tetkik ettiğini ve tetkiklerinde sadece yazılı metinlere değil, yaşayan Hristiyanlığa, yani uygulamaya da önem verdiğini göstermektedir. Onun ruhanilik dereceleri hakkında verdiği sayı ve sıralama, hiç kuşkusuz, Hristiyanlığın bütün mezhepleriyle birebir bir uyum içerisinde değildir.

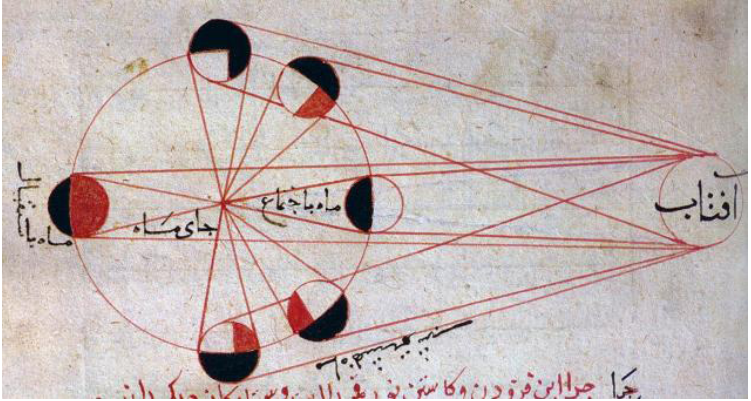
Zaten, Hristiyan mezheplerinde de dinî mertebelerin sayısı, sırası ve isimlendirilmesi noktasında tam bir mutabakat yoktur. Mesela, Ermeni kilisesi, katolikosu en yüksek ruhanilik derecesi olarak kabul ederken, Ortodokslar, ruhanilik hiyerarşisinin tepesinde patriklik makamını görmektedirler.

Öte yandan, Hristiyanlık hakkında malumat veren klasik kaynaklar da üzerinde durduğumuz konuda, yani ruhaniliğin mertebeleri hakkında, hem sayı hem de nitelik bakımından birbirleriyle uyumlu değildir. Mesela, el-Mesudi, Biruni'nin saydığı ruhanilik derecelerinden farklı birkaç derece daha sunmaktadır.

Biruni'ye göre altıncı sırada bulunan "Uskuf", el-Mesudi'de "Yudut" olarak zikredilmiştir. Yine, Biruni, yedinci derecede "Metropolitan"ı zikrederken, el-Mesudi, bu makam için "Hur el-Gaynutus" kaydına yer verir. El-Mesudi, bunun dışında da metropolitte sonra direkt olarak patriklik makamını sıralamaya yerleştirmekte ve katolikos makamını anmamaktadır.

Sonuç olarak, Biruni, kimisi yaygın olarak bilinmemekle beraber, genel olarak Hristiyanların, dinî, hiyerar-

şeye dayalı ruhani bir yapı olarak gördüklerini ve ruhaniliğin de dokuz aşamada tezahür ettiğine inandıklarını ifade etmektedir. Hristiyanlık'taki ruhanilik dereceleri hakkında yapılan bu tasvir, günümüz Hristiyan kiliseleri için de bir takım makam değişiklikleri olmakla beraber görülmektedir.

Biruni'ye Göre Patrikhaneler

Biruni'ye göre, Hıristiyanlık merkezi veya diğer bir açık ifade ile patriklik merkezi dördtür. Biruni'nin ifadesiyle patrikliğin bulunduğu yerlere 'kürsü' denilmektedir. Hıristiyanlık teşkilatlanması, Hz. İsa'nın tebliği Filistin'de olmasına rağmen teşkilatlanma Filistin dışında Roma topraklarında olmuştur. Hıristiyanlar baskı altında yasadıkları Roma İmparatorluğu'na yayılmasıyla teşkilatlanmanın temeli atılmıştı.

Teşkilatlanmasının esas sebebi ise İmparator I. Konstantinos'un devleti ayakta ve onları denetim altında tutmak için 313 yılında "Milano Fermanı" denilen izinnameyi imzalaması üzerine hürriyetlerine kavuştular. 325 yılındaki I. İznik Konsili'den sonra kilise Roma İmparatorluğu'nun idari taksimatını esas alarak teşkilatlandı. Bu teşkilatlanma sonucu oluşan yüksek merkeze ise Biruni "kürsü" olarak

ifade etmektedir. Patriklik merkezini ‘kursî’ olarak zikir etmek İslam literatüründe kullanılan bir terimdir.

Nitekim Harezmi: “Bu şehirler el-Karâsî (onun birliği Kursî) olarak adlandırılır.” şeklinde ifade eder.

Biruni’ye göre, “Kronoloji” kitabında kürsüye sahip olan yerlerin dört olduğunu ve Hristiyanların kürsüyü ifade eden patrikhanenin ebediyen dört olacağını ifade ettiklerini zikreder.

Patriğin ikamet ettiği yerleri ise ilk olarak İstanbul, Rum, İskenderiye ve Antakya şeklinde sıralamıştır. Ancak buna rağmen daha sonraki telif ettiği “El-Kanunu’l-Mesudi” kitabında ise sıralamada değişiklik olmuştur.

Yine Biruni, “El-Kanunu’l-Mesudi”de patrikhanenin dört olduğunu ve onu geçmeyeceğinden bahsetmektedir. Patrikhanenin bulunduğu yerleri sıralamasına gelince ise “Kronoloji” kitabında zikir etmediğinden başlamıştır. Sıralama ise Beytu’l- Makdis, İskenderiye, Antakya ve İstanbul şeklindedir. Harezmi ise patrikliğin merkezi hakkında:

“Bizanslılar arasında kullanılan muhtelif dinî unvanlara gelince, onların en üstü, Batrak olarak adlandırılır. Bu kelimenin Arapçalaşmış sekli ise Batrîk’tır. Bunların dördü kendi topraklarındadır; yani Hristiyan beldelerindedir. Birincisi İstanbul’da, İkincisi Roma’da, Üçüncüsü İskenderiye’de, dördüncüsü Antakya’dadır. Bu şehirler el-Karâsî (onun birliği Kursî) olarak adlandırılır.” demektedir.

Patrikliğin merkezi hakkında genelde dünya tarihçileri özelde İslam tarihçilerini takip etmiştir.

Biruni’nin sıralamasındaki bilgi değişikliğine gelince, ilk zamandaki bulunan patrik kürsüleri saymış olma ihtimali çok yüksektir. Yani ilk zamanlar İznik Konsili’nde üç patrikhane düzeyinde üç piskoposluk vardır. Bunlar Rum, İskenderiye ve Antakya olarak geçmektedir. Ancak daha sonra iki patrikhane katılmıştır.

Bunlar ise Hıristiyanlığın merkezi olacak olan İstanbul ve Hıristiyanlığın zuhur ettiği Beytu'l- Makdis'tir. Bunun dışında da patrik merkezi, diğer bir ifade ile patrikin bulunduğu bölgeler hakkında değişik versiyon bilgi bulunmaktadır.

Hıristiyan tarihinde hüküm belirleyen mercii olarak konsil gelmektedir. Aynı şekilde patrikliğin beşe çıkması konusunda konsilde karar alınmıştır. Nitekim 692 Trullo Konsili, İmparator Justinianos döneminde (527–565) devlet teşkilatı içinde statüleri tespit edilen beş patrikliği (Roma, İstanbul, İskenderiye, Antakya ve Kudüs) onayladı.

Nitekim İstanbul kilisesine göre eskiden Hıristiyanlığın 5 merkezi, Kudüs, Antakya Roma, İskenderiye ve İstanbul eşit yetkiye sahipti. Biruni'nin "Kronoloji" kitabında Patriklik Kürsüsü saydığı yerler, İstanbul, Rum, İskenderiye, Antakya ve Kudüs olarak geçmektedir.

Biruni'ye Göre İncil Kelimesi

İncil kelimesi hakkında, ilgili İslami literatürde iki değişik görüş vardır. Birinci görüş Yunanca kelime olduğunu öne sürerken, ikinci görüş, İncil sözcüğünün Arapça necl kökünden geldiğini kabul etmektedir.

Biruni, bu görüşlerden birincisini kabul etmektedir. Dolayısıyla Biruni'ye göre, İncil, kelimesi, “besara” (iyi haber, müjde) anlamında Yunanca “euangelion” kelimesinden gelmektedir. Yine Biruni, Hristiyanların kutsal metinlerine verdikleri ismin, Arap diline “mubesser” anlamına gelen “evangelion” kelimesinin Arapçalaşmış şekli olarak geçtiğini ve böylece İncil olarak telaffuz edildiğini ifade etmiştir.

Otantik kutsal metni ifade eden “euangelion”, Latinceye “evangelium”, Fransızcaya “évangile” olarak geçmiştir. İngiliz dilinde, eski İngilizcedeki “godspel” kelimesinden gelen “gospel” şeklinde kullanılmaktadır. Çoğunluğun ka-

bul ettiği görüşe göre, bu kelime, Arap diline ya doğrudan doğruya veya Habeşçe şekli olan “wangel” kanalıyla İncil olarak geçmiştir.

Ancak Biruni’nin, İncil kelimesinin direkt olarak Yunancadan geçtiğini söylemesi daha olumlu bir yaklaşımdır. İncil’in “necl” kökünden türediğini kabul edenlerin daha zayıf bir görüşü temsil ettikleri söylenebilir.

İslam dünyasında genel olarak dinler tarihi ile ilgili eser veren düşünürler, Hristiyanlığın kabul ettiği Eski ve Yeni Ahit’ten oluşan kutsal kitap üzerinde, özellikle de Dört İncil ve Yirmi Üç Risalelerden oluşan Yeni Ahit Koleksiyonu üzerinde çeşitli incelemelerde bulunmuşlardır. Büyük İslam âlimi Biruni de “El-Âsâru’l-Bâkiye Ani’l-Kurûni’l-Haliye” adlı kitabında, Hristiyanların kabul ettiği Yeni Ahit koleksiyonunun Dört İncil veya Kanonik İnciller (ilham edilmiş kitaplar) üzerine değerlendirmede bulunmuştur.

Biruni, Hristiyanların kanonik veya otantik kabul ettiği Dört İncil konusunda:

‘Şüphesiz İncil, Hristiyanların nezdinde dört nüshadan oluşan bir mushaftır. Bunlardan birincisi Matta’ya, ikincisi Markos’a, üçüncüsü Luka ve dördüncüsü Yuhanna’ya aittir. Nitekim onu (İncili), o öğrencilerden (her) biri, beldesinin daveti için yazmıştı. Onlardan (İnciller) her biri, Mesih’in sıfatları ve davet günlerinin ve salib vaktinin olaylarını içine alır.”

Hristiyanların kabul ettikleri İncillerin yazarlarını da Biruni; Matta, Markos, Luka ve Yuhanna olarak tespit eder.

Biruni’nin İncilin muhtevası hakkındaki görüşüne gelince, ona göre İncil, İsa Mesih’in doğuşundan başlayıp ölümüne kadar devam eden yaşantısına dair hatıraları/haberleri içeren bir metindir. Biruni’nin ifadesi şöyledir:

“Enkliyon’dan Arapçalaştırılmış olan İncil, müjde an-

lamına gelir ve doğumundan vefatına (inkıraz) kadar Me-sih'in haberlerini ihtiva eder.”

İslam âleminde İncil iki şekilde kullanılmaktadır. Bun-lardan birincisine göre İncil, Kur'an-ı Kerim'in ifade ettiği sekliyle, Tanrı tarafından Cibril aracılığıyla gönderilen bir kutsal kitabı ifade etmektedir. Kur'an-ı Kerim'de İncil'in vahiy kaynaklı olduğunu belirten bir ayetin mealı şöyledir:

“(O peygamberlerin) izlerine Meryem'in oğlu İsa'yı, kendinden önceki Tevrat'ı tasdikçi olarak gönderdik. Ona da İncili verdik ki, onda bir hidayet ve bir nur vardır. İncili, önündeki Tevrat'ı tasdikçi ve takva sahipleri için bir va'z ve irşat olmak üzere indirdik.”

İkincisi ise, Biruni'nin de ifade ettiği gibi, Hristiyan-ların kabul ettiği üzere, esasen dört İncil'den oluşan bir ko-leksiyonudur.

Biruni, dinlerin tarihini araştıran bir bilim adamı olarak, eserinde, bu yaklaşımlardan ikincisine, yani İncil'in esasen dört İncil'den oluşan bir kitap koleksiyonu olduğu görüşü-ne ağırlık vermektedir. Çünkü Hristiyanlığın mensupları, kendi kutsal kitaplarını bu şekilde kabul etmektedirler ve “bir din hakkındaki hiçbir ifade, o dine inananlar tarafından kabul edilebilir olmadan geçerli değildir.”

Biruni'ye göre, lafız bakımından birtakım ihtilaflar olsa da mana bakımından ittifak halinde olan Dört İncil iki ka-pak arasına toplandı ve bu mecmuaya İncil isimi verildi. Biruni, İncil'in teşekkülü ve İncil yazarları hakkında şu bil-gileri vermektedir:

Onu (İncil'i), yaşadığı yer ve dili farklı olan dört kişi yazmıştır. Bunlar da Filistin'de İbrani dilinde yazan Mat-ta, Anadolu'da Rum diliyle yazan Markos, İskenderiye'de Yunan dilinde yazan Luka ve Efsis'te (Efes) Yunan diliyle yazan Yuhanna'dır. Daha sonra, lafız bakımından farklı, mana bakımından ittifak halinde olan bu dört İncil iki ka-pak içerisinde bir araya getirilmiş ve bunların tamamına İncil adı verilmiştir.

İslam âleminde, Hristiyanların kutsal metinleri üzerine

makalat, diyanat, fırak ve milel tarzındaki telifler dışında, İbn Kesir gibi meşhur İslam tarihçilerinin eserlerinde de değişik şekillerde açıklamalar bulmak mümkündür. Bu bilgilerin bir kısmını eksik ve yanlış telakkiler olarak değerlendiren araştırmacılar vardır. Bununla birlikte, Biruni'nin İncil hakkında verdiği malumat günümüzde de genel olarak kabul edilebilir niteliktedir.

Ancak, sunu da belirtmek gerekir ki günümüzde Hristiyanların İncil olarak kabul ettiği metin, sadece iki kapak arasına alınan Matta, Markos, Luka ve Yuhanna kitaplarının toplamından ibaret olan bir koleksiyon değildir. İncil yukarıda yazarlarını saydığımız dört kitabın dışında, yirmi üç mektubu da ihtiva etmektedir.

Matta İncili:

Bilindiği gibi Hristiyanlık'ta Kutsal Kitap, Eski ve Yeni Ahit'ten oluşmaktadır. Konumuz olan Yeni Ahit, dört İncil'den oluşan koleksiyonu kendi bünyesinde barındırmaktadır. Onların birincisi, Matta'nın yazdığı İncil olup, yazarının ismine nispetle "Matta İncili" olarak ifade edilmektedir. Matta İncili, Matta tarafından, Filistin bölgesinde telif edilmiştir. Matta İncili, bölgesinden veya yazım yerinden de anlaşılabacağı gibi, İbrani dilinde yazılmıştır.

Günümüzde elde mevcut en eski İncil metinleri Yunanca olmakla beraber, bu İncillerin bir kısmının ilk olarak İbrani dilinde kaleme alındığı bilinmektedir. İbn Haldun, Mukaddime'sinde, Biruni'yi destekler mahiyette, "Matta İncili, Beytu'l-Makdis'te İbranice yazıldı." şeklinde bir bilgi vermektedir.

Bununla birlikte Rahmetullah b. Halilurrahman Rahmetullah el-Hindî (1306/1889), Matta İncili'nin aslının İbranîce yazılı olduğunu fakat bunun kaybolduğunu söyle-

yerek mevcut Yunanca tercümesinin de ne zaman ve kimin tarafından yapıldığının belli olmadığını öne sürmektedir.

Biruni, Matta İncili'nin yazıldığı yerin Filistin olduğunu belirtmiştir. Bununla beraber, onun bu görüşü, bu konudaki tek görüş değildir. İncil'in, Yunanistan ve Suriye'de yazıldığını iddia eden dinler tarihi araştırmacıları da bulunmaktadır.

Markos İncili:

Biruni'ye göre Markos, İncili oluşturan kitapların ikincisinin yazarıdır. Gerçekte Markos İncili, ilk yazılan İncil olarak bilinmektedir fakat Biruni, bu İncil'i ikinci sıraya yerleştirmektedir. Bunun sebebi, öyle anlaşılmaktadır ki düşünürümüzün Yeni Ahit düzenini esas almasıdır. Dolayısıyla Markos İncili'nin ikinci sırada zikredilmesinin nedeni budur.

Biruni, Markos'un, İncil'ini Anadolu'da (Rum) Rum dilinde yazdığını belirtmiştir. Biruni'nin bu konuda verdiği bilgilerde dil hususunda bazı meseleler kendini göstermektedir. Bunlardan bir tanesi, dil ile ilgili olarak ortaya çıkmaktadır.

Acaba Biruni, Rumca ile hangi dili kastetmiştir? Çünkü Biruni'de Rumcanın bazen Yunanca yerine kullanıldığı da görülmektedir. Bununla beraber, onun, Rumca ile Yunanca ayrı olarak kullandığı da bir gerçektir. Nitekim Biruni, Markos İncili'nin Rumca yazıldığını ve Luka İncili'nin Yunanca olduğunu sarahatle belirtmektedir.

Burada Rumca ile Yunanca ayrımı bariz bir şekilde görülmektedir. Klasik İslam literatürüne bakarak, Biruni'nin Rumcadan kastının Latince olduğunu söylemenin mümkün olduğunu düşünüyoruz. Nitekim İbn Haldun, konu hakkında "Petrus İncil'ini Latince yazdı ve örgencisi Markos'a nispet etti." şeklinde açık bir şekilde bilgi vermektedir.

Ancak Muhammed Ebu Zehra ise, “Markos’un İncil’i Yunanca yazılmıştır. Hıristiyan yazarlardan bunun tersine görüş serdedenlere şahit olmadık.” demektedir. Yine Markos İncili’nin yazarının, Romalı inananların isteği üzere Yunanca veya Grekçe yazıldığı söylenmektedir. Ancak buna karşılık Roma’da yazıldığı hakkında rivayetler de vardır.

Luka İncili:

Biruni, Yeni Ahit koleksiyonunu oluşturan İncillerin üçüncüsünün Luka İncili olduğunu ifade etmiştir. Biruni’nin verdiği sıra günümüzde de aynı şekilde Kanonik İncillerde yer almakta ve bu İncil’in Pavlus’un hekim diye adlandırdığı Luka tarafından yazıldığı kabul edilmektedir. Yine Ebu Reyhan, Luka’nın, İncil’ini, İskenderiye’de yazdığını zikretmiştir.

Biruni’ye göre, Luka, İncil’ini Yunan dilinde yazmıştır. Günümüz kaynakları da Luka İncil’inin ilk olarak Yunanca yazıldığını kabul etmektedir. Bununla beraber, Luka İncili’nin ilk olarak Yunanca değil de İbranice olarak yazıldığını iddia eden araştırmacılar da bulunmaktadır. İbn Haldun ise Luka İncili’nin Latince yazıldığını kaydetmiştir.

Yuhanna İncili:

Biruni, Yeni Ahit’in son İncil’inin Yuhanna tarafından yazıldığını ifade etmiştir. El-Fısal müellifinin, Hıristiyanların otantik olarak kabul ettikleri dördüncü İncil’in, Yuhanna tarafından yazıldığına dair bilgisi günümüzde de geçerli ve makbuldür.

Yine Biruni, Yuhanna’nın, İncil’ini, (bugünkü Türkiye sınırları içinde kalan) Efes’te yazdığını kaydetmiştir. Ancak İbn Haldun, Yuhanna’nın, İncil’ini Roma’da yazdığını kaydetmiştir. Ama öyle görünüyor ki o, konuyu ülke sınırları

çerçevesinde düşünmüştür. Yahya'dan sonra İsa'ya şakirtlik yapan Yuhanna, MS 70 yılında Kudüs'ün Romalılar tarafından işgal edilmesi esnasında Filistin'den ayrılıp Efes'e gitmiştir. Daha sonra, İmparator Dominatus tarafından Patmos'a sürgün edilen Yuhanna, İmparator Nerva döneminde tekrar Efes'e dönmüştür. Yuhanna'nın, İncil'ini bu dönemde yazdığı kabul edilmektedir.

Biruni, Yuhanna'nın, İncil'ini Yunanca olarak kaleme aldığını ifade etmiştir. Yuhanna İncili'nin Yunanca yazıldığına dair genel bir kabul olmakla beraber, bu konuda bir kesinliğin olmadığını söyleyen Saban Kuzgun, söz konusu İncil'in Helenistik felsefeyi yansıtır bir tarzda yazılmış olması hasebiyle, Yunan dilinde kaleme alınmasının aklı daha uygun geldiğini belirtmektedir.

Ancak Dördüncü İncil'in yazarı olan Yuhanna'nın tarihî kişiliği hakkında birtakım ihtilaflar vardır. Acaba sözü edilen İncil'i hangi Yuhanna yazmıştır? İncil yazımıyla irtibatlandırılan iki Yuhanna bulunmaktadır. Bunlardan ilki Zebede oğlu Havari Yuhanna'dır ki onun İbranice-Aramice olarak yazdığı küçük bir parça vardır. Diğer Yuhanna, ilkinden en az iki asır sonra yaşadığı tahmin edilen ve İskenderiye felsefe okuluna mensup olan bir kişi olup, İncili Yunanca kaleme almıştır.

İşte bu İncil'in başına yazılmış olan “Yuhanna İncili” karışıklığa yol açmış ve bu İncil'in Havari Yuhanna'ya isnat edilmesine sebep teşkil etmiştir. “İşin esası şudur: Havari Yuhanna, Yunanca bir İncil yazmamıştır. Onun İbranice-Aramice olarak yazdığı küçük bir parça vardır. Fakat meçhul Yuhanna'nın İncil'i, Havari Yuhanna'ya nispet edilince, esas Havari Yuhanna tarafından İbranice olarak yazılan kısım da Yunanca yazılmış olan meçhul Yuhanna'nın İncil'ine eklenmiş ve bugünkü bilinen Yuhanna İncili ortaya çıkmıştır.”

Biruni'ye Göre Yen Ahit

Biruni, Hristiyanların Kutsal Kitap olarak ifade edilen metnin ve onun ikinci kısmını olarak telakki edilen Yeni Ahit, zellikle İncillerin birbirine muhalif olduğunu ifade eder. Ancak bunu İslami bir polemik veya kelam bir bakış açısıyla değil, bu İncillerin kendi içinde tarihsel verilerinin çeliştiğini zikreder. Nitekim Biruni'nin bakış açısı grldğu gibi kela-mî perspektif olmayıp tamamen tarihsel açıdan konuyu ele almıştır. Biruni İncillerdeki çelişkiyi şöyle izah eder:

“şüphesiz İncil, Hristiyanların nezdinde dört nüshadan oluşan bir mushaftır: Bunlardan birincisi Matta'ya, ikincisi Markos'a, ncs Luka ve dördüncüsü Yuhanna'ya aittir.' Nitekim onu (İncili), o öğrencilerden (her) biri, beldesinin daveti için yazmıştı. Onlardan (İnciller) her biri, Mesih'in sıfatları ve davet günlerinin ve salih vaktini olaylarının içine alır. Ancak onların iddialarının çoğu biri diğerine mu-

halefet etmektedir. Hatta sa'nın nesebi öyle ki Meryem'in nişanlısı Yusuf'un nesebine ve sa'nın rabbidir (baba).”

Biruni, Matta İncil'inde geçen İsa'nın nesebi ilgili bölümü getir ve İbrahim'de inkıta uğradığını ifade eder. Bundan sonra da Luka İncili'nin aynı yeri getirir ve bunun Hristiyanların noksanlarından olduğunu zikreder. Bununla birlikte Biruni, Hristiyanların argümanlarını dile getirir ve İsa soyu ile ilgili olanın Tevrat'tan geleneğinden geldiğini iddia ettiklerini zikreder.

Ancak Biruni'ye göre bu asılsız bir iddia olup, bir kişinin, kadından çocuğu olmadan öldüğü zaman, ona (kadına) üzerine ölünün kardeşi kardeşinin nesebini tespiti için halef olur. Bunun üzerine ondan doğulursa nesep yönünden ölüye mensup olur, diriye ise doğum yönünden olur.

“Doğrusu, Yusuf’a bu taraftan iki babalığa mensup ettiğini söylüyorlar. Hâllâ, o (Yusuf) nesep yönünden babası ve Yakup ise doğum yönündendir. Ne zaman Matta, doğum ona nispet ettiğinde Yahudiler onun karşı çıktılar/yardılar/teorisini çürüttüler ve doğru bir nesep olmadığını söylediler. Bunun için ondan nesep almadılar.

Bunun üzerine Luka onun nesebini zikri gerektiren bir gelenek olduğundan onlara muarıza etti. Ancak iki nesep de Davut’a kadar ulaşmaktadır. Bundan amaç, Mesih’in prestijinden zikretmektir. Çünkü o, Davut’un oğlu. Mesih’i Meryem’e nispet edilmeden Yusuf’a nispetini izafet edilmesi, İsrailoğullarının geleneğinden; (onlardan) evlenmeyen biri nesepte ihtilaf yapmamak için kabilesine sıbtına/kabilesine (izafet edilir).

Nitekim kadın değil, erkeği nispet etmek âdeti caridir. Yusuf ve Meryem ikisi de bir kabileden olduklarından, ikisinin de bir meblağa ulaşması kaçınılmazdır. Bu amaç, nesebin ispatı ve zikridir.”

Yine Biruni İnciller lafız olarak bir diğerinden farklılık arz ettiğini söyle ifade eder:

“... lafız bakımından farklı, mana bakımından ittifak halinde olan bu dört İncil iki kapak içerisinde bir araya getirilmiş ve bunların tamamına İncil adı verilmiştir.”

Biruni’nin, İnciller çelişkisine gelince, Günay Tümer şöyle ifade eder:

“Tevratlar çeşitli ve birbirinden farklı olduğu gibi, İnciller de böyledir. Markos, Matta, Luka ve Yuhanna İncillerini, yazarları, birbirinden farklı olarak kendi zanlarına göre düzenlemiştir. Mesela, Matta ve Luka’daki İsa’nın nesebi ve nispet yönünden Yahudiler ile Hristiyanlar arasında tartışma olduğu gibi, bu ikisi arasında tutarlılık da yoktur.”

Biruni'ye Göre Mezhepler

Mezhep, sözlükte “gidilecek yer, gidilecek yol” anlamında, bir dinin kollarından her biri, dinde ve felsefede inanış tarzı, bir dinin farklı yorumlarından ve farklı kollarından her biri, ayrıca ekol/grup/fırka anlamlarına gelir.

Din aslı itibariyle ayrılığı değil, birleşmeyi ve birliği hedefler. Peki, niye bir dinde bu kadar grup/mezhep ortaya çıkmaktadır? Aslında bu sorunun birkaç cevabı bulunmaktadır. Söz gelimi, dinî kaynakların anlaşılmasında kullanılan yöntem mezheplerin ortaya çıkmasına etki etmektedir. Nitekim dinsel metne yöntem olarak literal/zahiri veya alegorik/batını bir şekilde yaklaşılmasıyla dinsel ayrılık tezahür etmektedir.

Burada Biruni'nin zamanındaki Hristiyan mezhepleri ele alınacaktır. Ancak o dönemdeki bir mezhebin günümüzde birkaç mezhep halinde veya türlü şekillerde tezahür ettiği belirtilmelidir.

Biruni'den sonra Hıristiyanlık kendi içinde bazı bölünmelere uğramış olması ya da bugün itibarıyla onun zamanında bulunan bir Hıristiyan mezhebinin birkaç mezhebe / kiliseye / ekole / gruba ayrılması veya mezhebin hiçbir mensubu kalmamış olması, Biruni'nin konuyla ilgili bilgileri değerlendirilirken göz önünde bulundurulmalıdır.

Biruni'nin Hıristiyan mezhepleri hakkında verdiği bilgilere geçmeden önce, o dönemde İslam âleminde kullanılan bazı kelime ve kavramların içeriği tespit edilmelidir. Bu, yazarımızın düşüncesini ve değerlendirmelerini doğru anlayabilmek için gereklidir.

Meselâ, Biruni'nin, Hıristiyanların bir mezhebini ifade etmek için kullandığı terim, günümüzde Hıristiyan mezheplerinin büyük birkaç mezhebini içine alabilmektedir. Diğer yandan, Hıristiyanlık tarihinde bir dönemde Ortodoks kapsamında görülen bir kişi ya da öğretinin bir başka dönemde heretik olarak ilan edildiği bilinmektedir.

Biruni, Hıristiyanların birkaç mezhebe bölündüğünü ya da kendi deyimiyle fırkaya ayrıldığını ifade etmektedir. Nitekim en meşhur veya en çok mensubu bulunan Hıristiyan mezheplerini, “El-Kanunu'l-Mesudi” kitabında Yakubi, Melkani ve Nesturi şeklinde ifade etmiştir. Ancak “Tahkik” kitabında sıra değişikliği yapılmış ve Melkitler ilk sırada ifade edilmiştir.

Melkaiyye

Biruni “Kronoloji” kitabında Hıristiyan mezheplerinin birincisi olarak Melkaiyye’yi zikreder. Bundan sonra ise “Melkaiyye” kelimesinin kavramlaşmasını ve oluşumu hakkında bilgi verir. İslam literatüründe “Melkaiyye” kelimesi üzerine iki görüş bulunmaktadır:

Bunlardan birincisinde, “Melkaiyye” kelimesinin, krala, daha doğrusu krala yakın olmaları veya onunla aynı safta yer almaları nedeniyle; ikincisinde ise diğer bir mezhepler gibi bir lidere/öndere veya Melkan isminde bir şahsa nispetle oluştuğu öne sürülmektedir.

İlk görüşün doğru olduğunu düşünen Biruni, Hıristiyanlığın bir kilisesini ifade eden Melkaiyye’nin, kral sözcüğüyle bağlantılı olarak gelişen bir kelime olduğunu açıklamış ve ‘Rum Meliki (Kralı) sözü üzerine’ isimlendirildiğini zikretmiştir.

Nitekim Melkaiyye kelimesi, Sami dilerinde “kral” anlamındaki “mlk” kökünden gelmektedir ve Süryanicede “kral taraftarlar” manasına gelen malkâye/melôye İslam literatürüne “mlk” kökünden türeyen değişik şekillerde geçmiştir. Makdisi de Melkitler isminin kraldan alındığı görüşündedir.

İkinci görüşü savunanlar arasında Melkitleri Melkâ veya Melkan isimli bir sahse nispet eden es-Şehristânî ve el-Kalkasandî gösterilebilir. Nitekim es-Şehristânî, “Rum diyarında zuhur eden Melkâ’ya tabi olanlar” açıklamasıyla Melkaiyye mezhebinin kurucusunun Melkâ isminde bir kişi olduğunu açıklar. Bununla birlikte el-Kalkasandî de eserinde Melkânîyye’yi, “Rum diyarında zuhur eden Melkan’a tabi olanlardır.” şeklinde tanımlamaktadır. Ancak bu iki görüşten birincisinin, daha doğru bir yaklaşım olduğunu ve günümüz incelemeleriyle de uyuştuğunu söyleyebiliriz.

Melkaiyye kelimesinin beşinci yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlandığında Hıristiyan tarihçilerinin tümünün birleştiği kabul edilmektedir. Aslında bu kelimenin terim olarak kullanımının Yakubilere ait olduğu söylenmektedir. Melkaiyye kelimesinin terimleşmesine gelince, Yakubiler, Doğu Hıristiyanlarından kendilerine muhalif olan ve 451 yılındaki Kadıköy Konsili’nin kabulü üzerine İmparator Marcian’a muvafık kalanları Melkaiyye diye isimlendirmişlerdir.

Biruni’nin Hıristiyanların bir mezhebini ifade etmek için kullandığı Melkaiyye/Melkit veya Melkani terimi, günümüzde Hıristiyan mezheplerinin büyük birkaç mezhebini içine almaktadır. Nitekim Melkaiyye, daha sonra zuhur edecek olan ve oluşum sürecinde kendini evrensel olarak niteleyen Katolikliği, kendini Hıristiyanlığın doğru inancı olarak tasvir eden Ortodoksluğu ve Katolikliğe karşı çık-

masıyla Protestan adını alacak olan Protestanlığı ihtiva eden bir kavramdır.

Yukarıda ifade edildiği gibi, Biruni Hıristiyanların birkaç mezhebe bölündüklerini dile getirir. Hıristiyanlık içinde bölünme sürecinde oluşan mezheplerin birincisi Melkaniler olarak ifade etmektedir. Burada yazarımız Melkanileri birinci sıraya yerleştirmekle bir şeyin önemle altını çizmektedir: “Melkaniler bölünüp ayrılan değil, bölünmeye uğrayan kilisedir.”

Biruni, “Melkaniler Rumlardır.” ifadesiyle Melkitler ile Rumlar arasında bağlantı kurmuştur. Ayrıca bu konuda “Rum’da (Anadolu’da) onlardan başka [kimse] yoktur.” şeklinde bilgi vererek, Anadolu’nun hakim mezhebinin Melkaniyye olduğu açıklamaktadır. Nitekim es-Şehristânî de bu konuya “Rum’un azamiyeti Melkanilerdir.” şeklinde bir açıklama getirmiştir. Bu da Rum memleketinde Melkitlerden başka bir mezhebin olmadığını ve aynı zamanda onun bu bölgenin mezhebi olduğunu ifade etmektedir.

Biruni, Nesturilerin ayinsel geleneğini zikrederken Melkanilerle mutabık olduğu ritüelleri şöyle sıralamıştır. “Milad, Dinh, Sum’a İlk Oruç, Büyük Sa’anîn, Havarilerin ayağını yıkama, Mesih’in fishı, Salib Cuması, Kıyameti, Fıtır, Yeni Hafta, Sulak, Pentekost, Mert Meryem Orucu ve Melkaiyye’nin anmalarından bazı zikredilenler.”

Nesturilik

Biruni'ye göre, Hıristiyan mezheplerinin ikincisi olan Nesturilik, "İskender [asrının] yedi yüz yirmi küsur yılında kendi görüşünü açıklayan Nesturius'a mensup olanlardır." Nitekim Makdisi'ye göre de Nesturiler, Nesturius'a nispet edilir.

Biruni, Nesturius'un yaşadığı asrı, İskender yılının yedi yüz küsur yılında olduğu şeklinde tarihlemiştir. Bu yaklaşımı açıklayabilmek için İskender'e atfedilen tarihi takvimi bilmek önemli olup, bu takvim İskender'in ölüm tarihi ile başlamakla genel olarak MÖ 323 olarak tarihlenmektedir.

Bunun üzerine Biruni'nin verdiği rakamı hatırladığımızda, MS 400 yıllarına denk gelmektedir. MS 428 yılında Nesturius'un İstanbul Patriği olduğunu düşündüğümüzde bunun doğru bir yaklaşım olduğu görülebilir. Çünkü Biruni, bu tarihi Nesturius'un görüşünü açıkladığı zaman olarak belirtmiştir.

Yine Biruni, Nestorius'un, Nestorius ve Nesturiliğe karşı gelen veya o mezhebi/kiliseyi yasaklayan ve teotokos (Tanrı Anası) fikrinin savunucusu Patrik Kyrillus zamanında olduğunu ifade eder. Bilindiği gibi Nesturiliğe karşı olan Kyrillus, 431 Efes Konsili'nde Nestorius'u azlettirmiştir. Ancak İslam literatüründe Nestorius'un yaşadığı dönem konusunda farklı bir görüşü dile getirenler de olmuştur.

Arius'tan sonra, Hristiyanlar arasında kayda değer en önemli bölünmelerden biri de Nestorius'un (ö. 450), İsa'nın İnsan-Tanrı değil, Tanrı taşıyıcı olduğu görüşünü ileri sürmesinden sonra ortaya çıkmıştır. Ona göre, İsa, Tanrı değil, insan olarak doğmuş ve bedenine Logos'un (Kelam) girmesi ile Tanrı olmuştur. Nestorius, bu yüzden Meryem'e Teotokos (Tanrı Anası) denilmeyeceğini, ona sadece Christotokos (İsa'nın Anası) denilebileceğini öne sürmüştür.

Biruni, Nesturilerin yayılma bölgesi hakkında da bilgi vermektedir. Nesturilerin yayıldığı bölgeler arasında Şam (bugünkü Suriye), Irak ve Horasan zikredilmektedir.

Horasan günümüzde Orta Asya'ya karşılık gelmektedir. Nitekim Biruni, Merv Metropolitliği'nden bahseder ancak Hristiyanlığın bu bölgeye yayılması hakkında önemli bilgiler vermemektedir.

Biruni, Hristiyanların Araplar arasında yayılması hakkında da bilgi vermektedir. Buna göre İbâdîler ve Gassani Arapları Hristiyanlığı kabul etmişlerdir. İbâdîler'i 'Arap Hristiyanlardır' şeklinde nitelendiren Biruni'ye göre, İbâdîler ismi, İran meliklerine bağlı Hîreli Hristiyan Araplara verilmiştir. İbâdîler, Tenûh, Lahm ve Ahlâf kabileleri gibi Yemen Arap kabileleridir.

İbâdî kelimesi değişik okunmakla birlikte, İbâdîler hakkında "Irak ve İran'daki Hristiyanların çoğu gibi Hîre İbbadları da Nesturiliği benimsemişlerdir." şeklinde değer-

lendirilme yapılmıştır. Nitekim İbâdîler Nesturi mezhebine içerisinde Arap menşeli Hıristiyanlar için kullanılan kabile-sel bir kavramdır.

Biruni'nin Hıristiyan mezhepleri içinden saydığı Gas-saniler, Arap mensubu bulunan bir mezheptir. Gassânîler ismini Gassân gölcüğü kenarına yerleşmelerinden dolayı verilmiştir. Gassânîler, Monofizit Yakubi Mezhebi'ne men-sup idiler. 569 yılında Gassânîler başına geçen Münzir İbn Hâris, bir mahalli konsil toplayarak üç yarı Tanrı'nın var-lığını kabul eden Tritheist inancını benimseyenlerin aforoz edilmesini sağlamıştır.

Reddiye kitabının müellifi olan Cahiz, Gassani'nin, iki Hıristiyan Arap kralından biri olduğunu belirtir ve şöyle der: “Yahudilerin zikrettiği üzere Hıristiyanlar birkaç fır-kadır. İslam geldiğinde Gassânî ve Lahmî adında iki Hıris-tiyan melik vardı. Araplar bu ikisine bağlı idiler ve onlara haraç verirlerdi.”

Genel olarak bakıldığında Abu'l-Farac yazısında da iki Hıristiyan Arap mezhebini görmek mümkündür. Ancak Abu'l-Farac tarihinde verilen mezhep isimleri ile Biruni'nin verdiği mezhep isimleri farklıdır. Öte yandan, İbn Kuteybe (276/889) El-Maarif kitabında Hıristiyan Rebâa, Gassân ve Kudâ'dan bahsetmektedir.

Biruni'nin Nesturiler üzerindeki araştırmaları özellikle bayramları ve oruçları hakkında birinci elden bilgilerdir. Bu aynı zamanda müşahedeye dayanmakla birlikte karşılaştı-rmalı bir gözlemdir.

Yakubilik

Biruni, Hıristiyan mezheplerinden üçüncü olarak Yakubileri zikreder. Müellifimiz kurucusu hakkında bir bilgi vermemekte; sadece, mezhebin, ismini kurucusundan aldığıını belirtmektedir. Yakubiliğin temellerini kuran kişinin ise Suriyeli bir piskopos olan Yakub Baradaeus olduğu bilinmektedir.

Ayrıca Biruni, “Üçüncüsü Yakubilerdir; Onlar (Melkaiyye, Nestuliler ve Yakubiler) Hıristiyanların büyük mezheplerindendir.” diyerek Yakubi mezhebinin büyük bir mezhep olduğu hakkında değerlendirmede bulunmuştur.

Biruni, Mısır bölgesindeki Hıristiyanların genel olarak Kıpti; onların çoğunun benimsediği mezhebin de Yakubilik olduğunu ifade etmektedir. Biruni’nin ifade ettiği gibi, Kıptiler bugün de Mısır bölgesinde yaşayan Hıristiyanlardır ve onlar Hıristiyan mezheplerinden Yakubiliği benimsemişlerdir.

Ariusçuluk

Biruni'nin Hristiyanların büyük mezhepleri arasında saymadığı bir mezhep olan Ariusçuluk, ismini kurucusu Arius'tan almaktadır. Biruni, Hristiyan mezheplerinden olan Ariusçuluk hakkında genel görüşünü şöyle açıklar:

“Onların arasında Ariusçuluk olarak isimlendirilen bir mezhep vardır. Onların Mesih [hakkındaki] görüşleri Ehli İslam'a daha yakın ve Tüm Hristiyanların görüşlerine ise daha uzaktır.”

Es-Şehristânî, Arius'un görüşlerinin ilk konsilin toplanış sebep olduğunu belirttikten sonra, konsilde alınan kararı şöyle açıklamaktadır:

Arius, Kadim olan Tanrı'dır. Mesih ise sonradan yaratılmıştır deyince, bütün patrik ve din adamları Konstantiniye şehrinde toplandılar. 318 kişi idiler ve şu metni ittifakla kabul ettiler: “Tek olan babamız Tanrı'ya, her şeyin sahibi, görülen ve görülmeyen her şeyin yaratıcısına ve onun biri-

cik oğlu, İsa Mesih'e inanırız. Mesih, bütün mahlûkatın ilkidir. Bütün âlemin önce babasından doğmuştur. Yaratılmamıştır. Hak ilahtan çıkmış hak ilahdır. Kendi eliyle âlemleri sağlamca yaratan, her şeyi bizim için ve insanlık için yapan babasının cevherinden çıkmıştır. Bizim kurtuluşumuz için, semadan inmiş, Kutsal Ruh tarafından tecessüs etmiş/vücutlanmış ve insan olmuş, kendisine gebe kalınmış, bakire Meryem'den doğmuş ve katledilmiş ve Pilatos zamanında haça gerilmiş, sonra defnedilmiştir. Üçüncü günde kalkmış, semaya çıkmış, babasının sağ tarafına oturmuştur. Ölüler ve diriler hakkında hüküm vermek üzere tekrar gelecektir.

Aynı şekilde biz, bir olan kutsal ruha babadan çıkan hak ruha da inanırız, günahların affı için vaftize, başpapaklığa ait Mesih'i bir kutsal cemaatin varlığına da, bedenlerimizin tekrara dirileceğine, ebedi olarak devam edecek bir daimi hayata da inanırız.

Ariusçuluk, 344 ile 361 yılları arasında üç mezhebe ayrılmıştır:

1. Katı, ciddi Ariusçuluk: Bunlara göre oğul (İsa) yalnız öz bakımından ayrı değil, aynı zamanda hiç benzemezler.
2. Yarı Ariusçuluk: Baba Tanrı ile Oğul Tanrı öz bakımından ne aynıdır, ne ayrıdır ama benzerdirler.
3. Oğul Tanrı, Baba Tanrı'ya özde benzemez. Mahiyet bakımından birbirinden ayırırlar. Ariusçuluk 381 yılında İstanbul Topkapı'da tamamen yenildi ve yavaş yavaş tarihe karıştı.

Markûnîlik

Biruni, Hıristiyanlar tarafından heretik sayılan Markûnîlik mezhebinden de bahseder. Markûnîlik, Roma'da MS 144 yıllarında adını duyurmuş olan Sinop kökenli bir tüccarın liderliğinde ortaya çıkmış Râfızî/Heretik bir harekettir. Bu mezhebin isminin duyulması, aynı zamanda aforoz tarihidir. Markûnîlik'in kurucusu Marcion, bir piskoposun oğlu olarak Karadeniz kıyısındaki Sinop'ta, Pontus'ta doğmuştur. Marcion, 2. yüzyılın başlarında yaşamış büyük Hıristiyan din ayrılıkçısı olarak da bilinmektedir.

Biruni, Hıristiyanlarca heretik/râfızî bir hareket olarak görülen Markûnîliğin oluşumu hakkında bilgi vermektedir. Yazarımıza göre Marcion, Hıristiyanların temel öğretisinde yer alan İsa Mesih'ten ve Mecusiliğin temel öğretisinde önemli yeri olan Zerdüşt'ten bilgi alan bir kimsedir. Nitekim bir bölümü Hıristiyan öğretilerinden; diğer bir bölümünü ise Mecusilik öğretilerinden almaktadır. Böylece Markûnîlik, Hıristiyanlık ile Mecusilik'i bir araya getirilen düalist bir mezheptir.

Biruni, düalist mezhebin kurucusu Marcion'un, İsa Mesih'e nispetle bir İncil yazdığını açıklamış ve Marcion taraftarlarının elinde bulunan İncil'in diğer İncil'den farklı olduğunu belirtmiştir. Kendi doktrinini destekleyecek nite-likte bir kutsal metinler koleksiyonu oluşturan Marcion, Hıristiyanlık açısından muteber metinler olarak, yalnızca, baş taraflarını biraz kırptığı Luka İncili ile Pavlus'un mektup-larının on tanesini kabul etmektedir. Ancak Marcion İncili elyazması halinde saklanmış değildir. Bununla birlikte Hıristiyanlığın İncil'i toplamasında etken olan bir şahsiyettir.

Deysâniyye

Biruni'nin eserlerinde yer alan bir diğer heretik Hıristiyan mezhebi Deysâniyye'dir. Bu mezhebin kurucusu, Süryânîce'de Bar Daysan, İslami kaynaklarda İbn Deysân, günümüz Batı dünyasında daha çok Bardesanes diye bilinen İbn Deysân, erken devir Süryani gnostik sistemleri ve Mani'nin İranî gnostisizmi üzerinde etkili olmuş bir düşünürdür.

Günümüzde “Deysâniyye” olarak bilinen mezhep, Miladi 2. yüzyılın sonu ile 3. yüzyılın başlarında İbn Deysân (ö. 222) tarafından kurulan ve nur ile zulmet esasına dayalı âlem görüşünü benimseyen gnostik firkadır.

Biruni, Bardisian mezhebi için de aynı düşünceleri ifade etmiştir. Bardaisan veya İbn Dîysân Hıristiyanların temel öğretisinde yer alan İsa Mesih'ten ve Mecusiliğin temel öğretisinde önemli yeri olan Zerdüş'ten bilgi almıştır.

Görüşlerinin bir kısmını Hıristiyan öğretilerinden; diğer

kısmını ise Mecusilik öğretisinden almaktadır. Dolayısıyla bu mezhep de Hıristiyanlık ile Mecusilik'i bir araya getiren Dualist bir mezheptir.

Biruni İbn Deysân'ın/Bardaisan'ın İsa Mesih'e nispetle bir İncil oluşturduğunu belirtmiştir. Ancak bu İncil diğer İncillerden farklıdır ve kendine özgü bir içeriğe sahiptir. İslam literatüründe İbn Deysân'ın, Biruni'nin ifade ettiği İncil dışında da günümüze ulaşmayan eserlerinin olduğu kaydedilmiştir.

Nitekim İbnu'l-Nedîm, İbn Deysân'ın, Kitabu'n-Nur ve'z-Zulme, Kitabu Ruhâniyyeti'l-Hakk, Kitabu'l-Muteharrik ve'l-Cemad isminde eserlerinden bahsetmektedir.

Deysâniyye'ye göre insan, ruh/nefs ve bedenden oluşmaktadır. Ruh/Nefs bedeni bir elbise gibi sarar. Ruh/nefsin ayrılmasından sonra insan bir leş olarak kalır. Ruh, kendisiyle kıyaslandığında daha maddi, bedenle mukayese edildiğinde ise daha latif olan nefeste gizlidir.

İslam âleminde üzerinde araştırma yapılan ve heretik Hıristiyan mezheplerinden biri kabul edilen Deysâniyye'yi, Biruni'den önce, Kitabu't-Tevhid müellifi Matûridî de itikadı görüşleri açısından incelemiştir.

Biruni'nin Arap Hıristiyanları hakkında verdiği bilgiler, oldukça değerli tarihsel bilgilerdir. Ancak o dönemde, Hıristiyan mezheplerinin, Biruni'nin ismini verdiği mezheplerle sınırlı olduğu sanılmamalıdır. Çünkü yukarıda adı geçen mezhepler dışında da mezheplerin var olduğu bilinmektedir.

Eserleri

Biruni, bazılarına göre muhtelif ilimlere dair 1037 yılına kadar 114 eser yazmıştır. 1037 yılından sonra yaşadığı dönem içinde ise 83 eser telif etmiştir. 63 yaşında iken arkadaşına yazdığı bir mektupta, büyüklü küçüklü 180'i bulan eserlerinin listesini vermektedir. Ancak bunların büyük çoğunluğu kaybolmuştur.

Ne yazık ki bunlardan 22 tanesi günümüze kadar gelebilmiştir. Biruni'nin günümüze ulaşan en önemli eserleri şunlardır:

Âsâr-ül-Bakiyye: Bu eserini 28 yaşında iken yazmıştır. Arapça olup 1878-79 yılında İngilizceye tercüme edilmiş, 1923 yılında tekrar basılmıştır. Beynelmilel bir kronoloji, tarih, takvim, kültür ve astronomi konularını ihtiva etmekte olup, ilmî değerini günümüzde bile sürdürmektedir.

Tahkîku mâ lil-Hind: Bu eserini Gazneli Mahmut Han ile birlikte gittiği Hindistan seferlerinde Hint dini, kültür ve felsefesini, Sanskritçeyi öğrenip yerinde tetkik etmek

suretiyle hazırlamıştır. Eser 1887 yılında İngilizceye tercüme edilmiş, 1910 yılında tekrar basılmıştır. Bu eserde; Hint ilmi, felsefesi ve dinleri üzerinde durmuş ve coğrafi bilgilere de yer vermiştir.

Tahdîdu Nihâyet-il-Emâkîn Litashîh-il-Mesâkin:

1015 yılında tamamladığı bu eserde, matematiği coğrafyanın inceleme metotları anlatılmıştır. Harezmi, Hindistan ve Afganistan'da yaptığı rasatları ile jeoloji ve jeodeziye ait konulardan bahsetmektedir. Ayrıca enlem ve boylam incelemeleri üzerine oldukça geniş bilgi vermekte, trigonometri ile ilgili yeni kavram ve yorumlar getirmektedir.

El-Kanun-ul-Mesudi: Astronomik coğrafya demek olan bu eser, Bîrunî'nin en büyük eseridir. Bu eseri ciddi, önemli bir matematik ansiklopedisi olup devrinin birçok yeniliklerini ve keşiflerini içermektedir. Eser Hindistan'da iki cilt halinde basılmıştır. Birçok Batılı ilim adamı üzerinde çalışmalar yapmaktadır.

Kitâb-üt-Tefhîm fî Evâili Sanâat-it-Tencîm: Trigonometri, astronomi ve astrolojiye dair hem Farsça, hem de Arapça olarak yazdığı büyük eserlerinden biridir. 1934 yılında İngilizceye tercüme edilmiştir.

Kitabü'l-Cemahir fî Marifeti'l-Cevahir: Biruni'nin elementlerin yoğunlukları ile ilgili eseridir. Bu eserde 18 elementin özgül ağırlıkları, gerçeğe çok yakın olarak verilmiştir. Kıymetli taşlar ve madenlerden de bahsetmektedir. Biruni'nin bu eserinde özgül ağırlıklar ile alakalı verdiği değerler, bugünkü değerlerle hemen hemen aynıdır. Özgül ağırlıkları bulma ile alakalı yaptığı çalışmalar neticesinde

modern eczacı piknometresine benzeyen bir avadanlık imal etmeyi başarmıştır. 23 katı maddelerin özgül ağırlıklarını ve sıcak su – soğuk su arasındaki yoğunluk farkını bu kitapta yayınlamıştır.

Kitâb-üs-Saydalâ: Tıp ve eczacılık konusunda yazdığı ansiklopedik mahiyette bir eserdir. Eserde ilaçların ve otların isimleri; Arapça, Farsça, Yunanca, Süryanice, Sanskritçe, Hintçe ve Türkçe olarak kaydedilmiş, özellikleri açıklanmıştır. Biruni bu eseriyle “eczacılığın babası” unvanının almıştır. Eser günümüzde birçok dillere tercüme edilmiştir. Biruni’nin son eseri kabul edilmektedir.

Taksîm-ül-Ekâlîm: Coğrafi bir eserdir.

Ahbâr-ul-Harezm ve Meşâhir-ül-Harezm: Mühendis olduğu kadar da büyük bir tarihçi olan Biruni’nin bu iki eseri Harezm tarihine dairdir.

Târîhu Eyyâm-is-Sultân Mahmûd: Bu eser Gazneliler tarihine dairdir.

Târîh-ul-Mübayyeze vel-Kâramita: Manihaîler ve Karmitalılar tarihinden bahsetmektedir.

Tenkîh-üt-Tevârih: Bir tarihsel eleştiri kitabıdır.

Biruni’nin bütün çalışmaları dikkate değerdir. “Risale fi-Fihrist Kutub Muhammed b. Zekeriya el-Razi”, onun dikkate değer çalışmalarından biridir. Kendi çalışmalarının fihristini içeren bir eser yazdı, bu eserin 103 bölümü tamamlandı, 10 bölümü tamamlanamadı. Bu eserin içinde

“Kronoloji” ve “Masidicus Kanunu” da bulunmaktadır. 12 tanesi, Ebu Nasr tarafından 12 tanesi Ebu Sahl tarafından ve 138’in üzerinde ise Ebu Ali el-Cili tarafından Biruni adına yazılmıştır.

Fihrist şeklinde yazdığı eserinden sonra, değerli çalışmalarını bir araya toplayan yeni bir eser yazdı. Fakat bu eserin bir kusuru vardı. Çalışma numaralarının hepsi 180’di. Nedeni bir süre anlaşılamadı ve ayrıntılı bir inceleme yapılmadan yayınlanması uygun bulunmadı.

Fakat sonuçta, eserin büyüklüğü göz önünde bulundularak, büyük ilim sahalarında kabul gördü. Diğer taraftan 4 matematikçi ve 1 gökbilimci tarafından düzeltilen ve Haydarabat’ta yayınlanan metinlerin tümü, Biruni’ye atfedildi. Bu eserlerin arasından yalnızca “Rasa’il el-Biruni”ye önem verildi.

Ayrıca Haydarabat’ta, 1948’de, “Resa’il Ebi Nasr ila’l Biruni”nin 1. cildi yayınlandı. Yukarıda zikredilen eserler ve ayrıca 15 matematik ve diğer astronomi eserleri ve Biruni’nin daha başka birçok eseri Ebu Nasr tarafından yayınlanmıştır. Maniskriptlerin ise birazının yayına hazır hale getirilmesine rağbet gösterildi. Bunların içinde 20 tanesi ise Biruni’ye aittir.

İlim Dünyasının Yaptığı Çalışmalar

İlim tarihinde üzerinde en çok çalışılan İslam-Türk ilim adamı unvanına sahip Biruni'nin doğumunun bininci yılı bütün dünyada görkemli bir şekilde kutlanmıştır. Mesela, 1951'de birçok ilim adamının kendisi hakkındaki görüş ve değerlendirmelerini içine alan bir 'anma' kitabı hazırlanmıştır.

UNESCO'nun çıkardığı COURIER dergisi 1974 Haziran sayısını Biruni'ye ayırmış ve onu kapak fotoğrafına yazdığı "*Bin Yıl önce Orta Asya'da Yaşayan Evrensel Bir Deha*" başlığıyla tanıtmıştır.

Türk Tarih Kurumu 1975'te yayımladığı 68. sayısını Biruni'ye armağan ederken, değişik ülkeler de adına pul-lar bastırmıştır. Biruni'yi anmak için 1973'te Karaçi'de bir sempozyum; 1985'te Ankara'da milletler arası bir kongre yapılmıştır. Özbekistan'da hayatını konu alan bir film ça-

lışması yapılmıştır. Biruni ile ilgili olarak ilim adamları ve bilim tarihçilerinin ortak kanaati, onun çok önemli bir ilim adamı olduğudur.

Biruni, Alman F. Krankow'a göre müstesna bir insan ve zamanın ötesinde bir âlim; Prof. Sochau'ya göre yeryüzünde yaşamış en büyük zeka; Philip K. Hitti'ye göre tabii ilimler alanında Müslümanlar arasında yetişen en orijinal ve en derin bilgin; Barthold'a ve Rus bilim adamlarından Gafurov'a göre İslam âleminin en büyük bilgini; George Sarton'a göre de bütün zamanların en büyük bilginlerinden biridir.

Netice olarak denilebilir ki Biruni, ortaya koyduğu eserlerle tarihimizin yüz akı ve insanlığın ilmî gelişmesinde de öncü olmuştur. Bugün ise onun daha o zamanlar yaşadığı ve varlığını haber verdiği coğrafyalarda kalp ve kafa gözü açık binlerce potansiyel Biruni adayı, geleceğin ilim dünyasına hazırlanmaktadır.

Kaynaklar

- Al-Biruni, Al-Âsâr ul-Bakiye an il-Kurûn il-Haliye, Bağdad (tarihsiz).
- Ali Ural, Zaman Gazetesi, 04.03.2007.
- Ana Britannica, C. 4, s. 269-271.
- B. Lewis, Ch. Pellat and J. Schacht, The Encyclopaedia of Islam, Volume I, Fasciculus 20, Leiden-London, 1960.
- Bilgi Büyücüsü Biruni, Emine Sonnur Özcan, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2007.
- Biruni, Encyclopædia Britannica. Retrieved April 22, 2007.
- Biruni, Şifaat eI-Mâ'mure Ale'l-Biruni.
- Biruni, Tahdid Nihayet al-Emâkin li-Tashih Mesafat il-Mcsâkîn, Yayımlayan: Muhammed b. Tavit et-Tanci, Ankara, 1962.
- Biruni, Tahdid.
- Biruni'nin İbn-i Sina'ya Yönelttiği Bazı Sorular; "Biruni'ye Armağan", Ankara, 1973.
- Coğrafya Ansiklopesi, C. 2, s. 212.

- David C. Lindberg, Science in the Middle Ages, University of Chicago Press.
- Doç.Dr. M. Dizer, El Biruni.
- Günay Tümer, ‘Biruni’, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 6, s. 206.
- İbrahim Olgun, Biruni’nin Kişiyi ve Topluma Bakışı, “Biruni’ye Armağan”, Ankara, 1973, s. 39-38.
- İslam Âlimleri Ansiklopedisi, C. 4, s. 594.
- İslam Ansiklopedisi, C. 2, s. 635.
- Ord.Prof.Dr. Aydın Sayılı, Doğumunun 1000. Yılında Birûnî, “Biruni’ye Armağan”, Ankara, 1973.
- Ord.Prof.Dr. Şerafettin Yaltkaya, Ebu Reyhan’ın Bir Kitabı, Türkiyat Mecmuası, C. V., İstanbul, 1926, s. 1-9.
- Prof.Dr. Mübahat Küyel, Beyruni’nin İbni Sina’ya Sormuş Olduğu On Soru ve Almış Olduğu Karşılıklar, “Beyruni’ye Armağan”, Ankara, 1973.
- Prof.Dr. Sevim Tekeli, Biruni’nin Güneş Parametrelerinin Hesabı, Belleten, C. XXVII, S. 105, Ankara, Ocak 1963.
- Rahman Habib, A Chronology of Islamic History, 570-1000 CE, Mansell Publishing.
- Şaban Döğen, Müslüman İlim Öncüleri.
- Tahir Aşırov, Biruni’ye Göre Hristiyanlık, Uludağ Üni. Sosyal Blm. Enst. Felsefe ve Din Blm. Anabilim Dalı Dinler Tarihi Bilim Dalı, Bursa, 2005.
- Tübitak Bilim ve Teknik Dergisi, Kasım 1977, S. 120, s. 14-16.
- W. Barthold, İslâm Medeniyeti Tarihi, Ankara, 1963.
- www.bilim.ficicilar.name.tr/sayfa...__M_Dizer.html.
- www.biyografi.net/kisiayrinti.asp?kisiid=938.
- www.geocities.com/chelick2000...ler/biruni.htm.

- www.google.com.tr/search?q=biruni.
- www.izafet.com/genel-tarih/35903-turk-bilim-adami-biruni-astronom-matematikci-etnograf-tarihci-ve-filozof.htm.
- www.kimkimdir.gen.tr/kimkimdir.php?id=361.
- www.meyilli.com/unluler/biruni.php.
- www.physics.metu.edu.tr/~fizikt/bultenler/97_98_bahar.html#bir.
- www.risaleajans.com/tefekkur/11-asrin-ilim-gunesi-el-biruni.
- www.sozluk.sourtimes.org/show.asp?t=biruni.
- www.tr.wikipedia.org/wiki/Biruni.
- www.turkcebilgi.com/El-Biruni.
- www-history.mcs.st-andrews.ac...Al-Biruni.html.
- www-history.mcs.st-andrews.ac.uk/Printref/Al-Biruni.html.
- Zeki Velidi Togan, Al-Biruni'nin Hikâyât Tarih Ahi il-Hind fî İstihraç al-Umr Nam Risalesi, İstanbul, 1954.
- Zeki Velidi Togan, İbni Fadlan, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 6, s. 207-208.